

ASPEKTI SOCIOLOGJIK I DELIKUENCËS SË TË MITURVE NË KOSOVË NË PERIUdhËN KOHORE 2005-2010

Miranda Gashi

Dorëzuar

Universitetit European të Tiranës

Shkollës Doktorale

Në përmbushje të detyrimeve të programit të Doktoratës në
Shkenca Sociale, me profil Sociologji -Antropologji, për marrjen e gradës
shkencore “Doktor”

Udhëheqës shkencor: Prof. Dr. Tonin Gjuraj

Numri i fjalëve: 54,313

Tiranë, prill 2017

DEKLARATA E AUTORËSISË

Deklaroj se punimi i dorëzuar është shkruar nga unë, nuk është prezantuar asnjëherë para ndonjë institucioni tjetër për vlerësim dhe nuk është botuar asnjëherë i tëri. Materialet të shkruara nga autorë tjerë, janë të cituara dhe të referuara.

©Miranda Gashi

Tiranë, 2017

ABSTRAKT

Ky studim ka si qëllim të eksplorojë dukurinë e delinkuencës së të miturve në Kosovë në një këndvështrim sociologjik, përgjatë periudhës kohore 2005-2010. Objektivat e këtij studimi janë: (a) të shqyrtohet literatura bashkëkohore dhe ajo e mëparshme në lidhje me dukurinë e delinkuencës së të miturve në kontekstin ndërkombëtar dhe atë kosovar; (b) të analizohet ndikimi i faktorëve familjarë në delikuencën e të miturve në Kosovë në periudhën 2005-2010; (c) të analizohet ndikimi i grupit të bashkëmoshatarëve në delikuencën e të miturve në Kosovë në periudhën 2005-2010; (ç) të analizohet ndikimi i faktorëve socialë dhe të pasluftës në delikuencën e të miturve në Kosovë në periudhën 2005-2010; (d) të analizohet ndikimi i nivelit arsimor të të miturve në delikuencën e tyre në Kosovën e periudhës 2005-2010; (e) të evidentohen mekanizmat për zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve aktualisht në Kosovë.

Fillimisht studimi fokusohet në analizën e të dhënave dytësore, të literaturës ekzistuese mbi delikuencën e të miturve, shkaqet dhe faktorët që ndikojnë në të në kontekstin ndërkombëtar, e më pas analiza është fokusuar në kontekstin e shoqërisë së Kosovës.

Për ndërtimin e instrumenteve të kërimit empirik janë marrë për bazë disa prej teorive të shqyrtuara (a) teoria e Eliot dhe Meril e çorganizimit shoqëror, (b) teoria e asosacionit diferencial të Southerland-it, (c) teoria e konflikteve dhe (d) teoria e anomisë (e) **idetë e Durkheim mbi rolin e edukimit në shoqëri.**

Studimi empirik është shtrirë në dy plane: analiza cilësore e mbështetur në të dhënat e mbledhura nga intervistat me 20 punonjës të të Qendrës Korrektuese në Lipjan dhe analiza e të dhënave sasiore, e mundësuar nga një anketim i mbështetur mbi të dhëna të nxjerra nga 365 dosje të të miturve që kanë kryer shërbimin sprovues gjatë viteve 2005-2010 në Qendrat e Shërbimit Sprovues në: Prishtinë, Prizren, Mitrovicë, Pejë, Gjilan. Përpunimi i të dhënave cilësore është realizuar me anë të analizës tematike (procesi i kodimit dhe etiketimit), ndërsa të dhënat sasiore janë përpunuar nëpërmjet programit SPSS 14.

Të dhënat cilësore të studimit nxorën në pah se gjatë viteve 2005-2010 në kontekstin kosovar, faktorët familjarë, ndikimi i bashkëmoshatarëve, si dhe faktorët socialë e të pasluftës, kanë luajtur një rol të rëndësishëm në delikuencën e të miturve. Të dhënat sasiore të studimit paraqitën një marrëdhënie **pozitive** mes ndikimit të bashkëmoshatarëve dhe recidivizmit, një **marrëdhënie negative** mes nivelit arsimor të të miturve dhe recidivizmit si dhe një ndikim të lehtë mes faktorëve socialë dhe të pasluftës dhe recidivizmit. Ndikimi i këtyre faktorëve ishte më i dukshëm në zonën e Prizrenit dhe Pejës. Ndër sugjerimet e nxjerra nga ky studim për përmirësimin e gjendjes aktuale të dukurisë së delinkuencës së të miturve në Kosovë, më i rëndësishmi mbetet harmonizimi i punës së familjes, shkollës, institucioneve të tjera shoqërizuese, OJF-ve dhe shtetit, për t'i kushtuar një vëmendje të veçantë kategorisë së të miturve, në mënyrë që ata të mbahen larg devijancës dhe kriminalitetit.

Fjalë kyçe: sjellje devijante, i mitur, delikuencë, recidivist, shoqëri kosovare.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to explore the phenomenon of delinquency of minors in Kosovo during the period 2005-2010, through a sociological perspective. The objectives of the research are: (a) reviewing the literature about the delinquency of minors in the international and local context; (b) analyzing the influence of family factors on the delinquency of minors in Kosovo during 2005-2010; (c) analyzing the peer influence on the delinquency of minors in Kosovo during 2005-2010; (ç) analyzing the influence of social and after-war factors on the delinquency of minors in Kosovo during 2005-2010; (d) analyzing the influence of formal education level on the delinquency of minors in Kosovo during 2005-2010; (e) evidencing the mechanisms for minimizing the phenomenon of minors nowadays in Kosovo.

Firstly, the study is focused on the analyze of the secondary data, taken from the literature review about the delinquency of minors, causes and factors that influence on it in an international context, and then the analyze is focused on the context of Kosovo society.

The theories of (a) Elliot and Merrill of social disorganization; (b) Southerland: differential association; (c) theory of conflicts; (d) theory of anomy (e) **Durkheim about the role of the education in society**, are used to build up the instruments useful for the empirical research.

The empirical research is relied on two plans: the qualitative research with 20 professionals who work at Lipjan Correctional Center and the quantitative analyze based on the data gathered from a survey from 365 files of minors who have been sentenced on the Probation Service of : Prishtina, Prizren, Mitrovicë, Pejë, Gjilan. The analyze of qualitative data was done through the thematic analyze, and that of quantitative one, through the SPSS 14 program.

The qualitative date showed that, during the period 2005-2010, in Kosovo context, family factors, peer influence as well as social and after-war factors, have influence the delinquency of minors phenomenon. The quantitative data showed a **positive** correlation between the peer influence and the recidivism of minors, **a negative correlation** between the level of formal education and recidivism, as well as between social and after war factors and recidivism. The influence of these last factors is stronger in Prizren and Pejë comparing to 3 other zones.

One of the most important suggestions taken from this research, was the harmonization of work between the families, schools, other institutions of socialization, NGO-s, the State, in order to give more attention to the minors category and help them to stay away from the delinquency and criminality.

Key words: deviance, minor, delinquency, recidivist, Kosovo society.

Në emër të dashurisë për jetën dhe për dijen.

*Ky hulumtim i kushtohet babait tim që më ka mësuar se në emër të dashurisë për jetën,
çdokush mund të vërë një gur të vogël në murin e madh të dijes.*

FALENDERIME

Për realizimin e këtij studimi kanë dhënë një kontribut shumë të rëndësishëm njerëzor dhe profesional dhjetëra individë.

Gjatë procesit të punimit të temës, asgjë nuk do të ishte e mundur pa ndihmën e ofruar nga pedagogët, kolegët, institucionet etj.

Në radhë të parë i jam mirënjohëse mentorit të temës, Prof. Dr. Tonin Gjurajt, i cili për asnjë çast nuk hezitoi të më ofronte këshilla profesionale.

Falenderoj shumë çdo anëtar të stafit akademik për këshillat e dhëna gjatë punimit të temës.

Një mirënjohje të veçantë i kushtohet Z. Bajram Bujupi, Drejtor i Përgjithshëm i Shërbimit Sprovues të Kosovës për miratimin e kërkesës për hulumtimin empirik, Z. Haki Lakna, koordinator i Shërbimit Sprovues të Kosovës dhe drejtorëve të Zyrave lokale të këtij shërbimi Z. Naim Sahiti, udhëheqës i Zyrës Rajonale të Shërbimit Sprovues në Prishtinë, Z. Haxhi Iberdemaj, udhëheqës i Zyrës Rajonale të Shërbimit Sprovues në Pejë, Z. Nuhi Bytyqi, udhëheqës i Zyrës Rajonale të Shërbimit Sprovues në Prizren, Znj. Hirmize Halimi, udhëheqëse e Zyrës Rajonale të Shërbimit Sprovues në Gjiilan dhe Znj. Vjollca Kaçiku, udhëheqëse e Zyrës Rajonale të Shërbimit Sprovues në Mitrovicë.

Falënderoj punonjësit e zyrave rajonale të Shërbimit Sprovues të Kosovës, në Pejë: Z. Shaban Nikqi, Znj. Ardita Lubeniqi Haxhijaj, Z. Jonuz Luta, Znj. Drita Hakaj Hadergjonaj, Znj. Merita Peli; në Mitrovicë: Z. Ejup Qorraj, Z. Fehmi Alia, Znj. Ajshe Kelmendi, Znj. Zejnepe Asllani, Znj. Valbona Kutllavci, Z. Nexhmedin Osmanaj, Z. Shemsi Zahiti; në Gjiilan: Z. Qemajl Musliu, Z. Rexhep Murtezi, si dhe të gjithë punonjësit e Zyrave vendore të Shërbimit Sprovues në Prishtinë dhe Prizren, të cilët nuk kanë preferuar t'i bëjnë publikë emrat e tyre.

Një mirënjohje e veçantë i kushtohet punonjësve të Shërbimit Korrektues të Kosovës që mundësuan hulumtim në Qendrën Korrektuese të Miturve në Lipjan: Z. Sokol Zogaj, Drejtor i Përgjithshëm i Shërbimit Korrektues të Kosovës, i cili ka miratuar kërkesën për hulumtim, Z. Eset Loku, drejtor i Qendrës Korrektuese të Miturve në Lipjan, Z. Fitim Berbatovci, udhëheqës i Lartë dhe të gjithë profesionistëve të tjerë të Qendrës Korrektuese të Lipjanit, të cilët nuk hezituan të jepnin informacionet e tyre nëpërmjet intervistave gjysmë të strukturuar.

Një falenderim i veçantë Z. Beki Kelani, Drejtorit për Informim të Agjencisë në Policinë e Kosovës, i cili nuk hezitoi të vinte në dispozicion statistika të peiudhës 2005-2010.

Falënderoj për zemërsisht stafin e Bibliotekës Kombëtare të Kosovës, që më ka shërbyer me literaturë të hershme për problemin e hulumtimit.

Gjithashtu falënderoj bashkëshortin dhe fëmijët e mi për mirëkuptimin dhe mbështetjen emocionale që më dhuruan gjatë kësaj periudhe të vështirë, duke më inkurajuar vazhdimisht për përfundimin e këtij hulumtimi.

Së fundmi, por me shumë rëndësi, i jam pafundësisht mirënjohëse babait tim, i cili me energji të pashtershme më ndihmoi të kapërcej çdo sfidë timen, duke më kushtuar kohë sidomos gjatë udhëtimeve të shpeshta në Tiranë dhe, duke më mësuar se, në emër të dashurisë për jetën, çdokush mund të vërë një gur të vogël në murin e madh të dijes.

Faleminderit nga zemra!

PËRMBAJTJA

	KAPITULLI I: HYRJE	16
1.1	Paraqitje e përgjithshme e problemit	16
1.2	Organizimi i studimit	17
	KAPITULLI II: ASPEKTE METODOLOGJIKE	20
2.1	Natyra e studimit	20
2.2	Interesi aktual për temën	21
2.3	Formulimi i problemit	22
2.4	Qëllimi, objektivat, pyetjet kërkimore dhe hipotezat e studimit	23
2.5	Përkufizimi i koncepteve operacionale	25
2.6	Metodologjia	30
2.7	Metodat	31
2.7.1	Strategjia e hulumtimit	31
2.7.2	Modeli metodologjik	35
2.7.3	Popullata dhe kampioni i zgjedhur	35
2.7.4	Instrumentet e kërkimit parësor	37
2.7.5	Procedura e mbledhjes së të dhënave dhe sfidat	40
2.8	Bashkëpunimi me institucionet parandaluese e korrektuese	40
2.9	Vlefshmëria dhe besueshmëria e instrumenteve	40
2.10	Rëndësia e studimit	41
2.11	Mundësitë dhe kufizimet	42
2.12	Hamendësime	45
	KAPITULLI III: ZHVILLIMI HISTORIK DHE TEORITË MBI DUKURITË SOCIOPATOLOGJIKE	46
3.1	Zhvillimi historik mbi dukuritë sociopatologjike	46
3.1.1	Pikëpamjet antike mbi dukuritë sociopatologjike	46

3.1.2	Format e reagimit shoqëror ndaj dukurive devijante përgjatë antikitetit	49
3.2	Pikëpamjet mesjetare mbi dukuritë sociopatologjike dhe reagimi ndaj tyre	51
3.3	Pikëpamjet e humanizmit dhe rilindjes mbi dukuritë devijonte	52
3.4	Teoritë mbi dukuritë sociopatologjike	55
3.4.1	Teoritë sociologjike mbi sjelljet devijante dhe kriminale	56
3.4.1.1	Teoria e çorganizimit shoqëror	65
3.4.1.2	Teoria e asociacionit diferencial (shoqërizim i diferencuar)	67
3.4.1.3	Teoria e konflikteve dhe dallimeve kulturore	69
3.4.1.4	Teoria e anomisë	72
3.4.1.5	Teoria e ndërveprimit shoqëror dhe etiketimit	76

KAPITULLI IV: FAKORËT NDIKUES NË DELINKUENCËN E TË MITURVE

		80
4.1	Familja dhe delikuenca e të miturve	80
4.2	Ndikimi i kushteve shoqërore në delikuencën e të miturve	84
4.3	Delikuenca e të miturve dhe sistemi arsimor	86
4.3.1	Narkomania si dukuri e sjelljes delikuyente të nxënësve në shkollë	89
4.4	Ndikimi i bashkëmoshatarëve në sjelljet delikuyente	91
4.5	Sistemi mediatik dhe sjelljet devijonte	92
4.6	Roli i fesë dhe devijanca e të miturve	94
4.7	Koha e lirë si një mundësi dhe shkak i sjelljeve delikuyente	95
4.8	Subkultura e të rinjve dhe delikuenca e të miturve	98

KAPITULLI V: ANALIZA E PROBLEMIT TË DELIKUENCËS SË TË MITURVE NË KOSOVË

		100
5.1	Struktura komplekse dhe proceset shoqërore të shoqërisë kosovare	100
5.2	Shtrirja e delikuencës në Kosovë në periudhën e tranzicionit	103
5.3	Format e shfaqjes së delikuencës në Kosovë	106
5.4	Zhvillimi historik i delikuencës së të miturve në Kosovë	108
5.5	Delikuenca e të miturve në kontekstin social	110

5.6	Analizë e kontekstit kosovar në lidhje me faktorët ndikues në delikuencën e të miturve	111
5.7	Trajtimi institucional i delikuencës së të miturve në Republikën e Kosovës	121
5.7.1	Legjislacioni për të miturit në Kosovë	121
5.7.2	Trajtimi i delinkuentëve nga Qendrat për Punë Sociale (QPS)	124
5.7.3	Trajtimi i delinkuentëve nga Policia e Kosovës dhe organet e drejtësisë	125
5.7.4	Trajtimi në paraburgim dhe në vuajtje të dënimit	127
5.7.5	Masat dhe dënimet e zbatueshme ndaj të miturve në Republikën e Kosovës	129
5.7.6	Shërbimi sprovues në Kosovë dhe roli i tij në zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve	133
5.7.7	Shërbimi korrektues në Kosovë dhe roli i tij në zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve	134
	KAPITULLI VI: ANALIZA E GJETJEVE EMPIRIKE TË STUDIMIT	136
6.1	Analiza e gjetjeve sasiore	136
6.1.1	Analiza e të dhënave përshkruese sasiore	136
6.1.2	Analiza e marrëdhënieve mes variablave	150
6.2	Gjetjet cilësore të studimit	159
	KAPITULLI VII: PËRFUNDIME DHE DISKUTIME	165
	KAPITULLI VIII: SUGJERIME	174
	SHTOJCA	177
	BIBLIOGRAFIA	198
	WEBLIOGRAFIA	204

LISTA E TABELAVE

Tabela nr. 1	Popullata dhe kampioni sipas viteve 2005- 2010 dhe regjioneve të SHSK-së
Tabela nr. 2	Të miturit e ndaluar nga Policia e Kosovës në periudhën 2005-2010
Tabela nr. 3	Numri të miturve recidivistë të trajtuar në Qendrën e Korrektimit në Lipjan
Tabela nr. 4	Lloji i veprës penale
Tabela nr. 5	Niveli arsimor i prindërve të të miturve
Tabela nr. 6	Marrëdhënia mes gjendjes ekonomike dhe llojit të veprës penale të kryer nga i mituri
Tabela nr. 7	Vlerësim i situatës familjare të të miturve
Tabela nr. 8	Vlerësimi i situatës së ndikimit të bashkëmoshatarëve të të dënuarit
Tabela nr. 9	Vlerësim i situatës së ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës tek i dënuari nga ana e punonjësit të institucionit
Tabela nr. 10	Renditja dhe përshkrimi i koeficienteve të lidhjeve sipas Davis (1971)
Tabela nr. 11	Marrëdhënia mes zonës dhe ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës
Tabela nr. 12	Marrëdhënia mes recidivizmit dhe situatës familjare
Tabela nr. 13	Marrëdhënia mes recidivizmit dhe ndikimit nga të tjerët
Tabela nr. 14	Marrëdhënia mes recidivizmit dhe ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës
Tabela nr. 15	Marrëdhënia mes recidivizmit dhe nivelit arsimor të të miturit
Tabela nr. 16	Marrëdhënia mes ndikimit nga të tjerët dhe veprës penale që ka kryer i mituri
Tabela nr. 17	Marrëdhënia mes ndikimit nga faktorët socialë dhe të pasluftës dhe veprës penale që ka kryer i mituri
Tabela nr. 18	Marrëdhënia mes ndikimit nga faktorët familjarë dhe veprës penale që ka kryer i mituri

LISTA E GRAFIKËVE

Grafiku nr. 1	Masat e diversitetit
Grafiku nr. 2	Masat edukuese
Grafiku nr. 3	Dënimet
Grafiku nr. 4	Pyetësorët në përqindje sipas qendrave të Shërbimit Sprovues që plotësuan anketën
Grafiku nr. 5	Viti kur kanë kryer dënimin të miturit pranë Shërbimit Sprovues
Grafiku nr. 6	Mosha e të dënuarve në Shërbimin Sprovues
Grafiku nr. 7	Gjinia e të dënuarve në Shërbimin Sprovues
Grafiku nr. 8	Niveli arsimor i të dënuarve në Shërbimin Sprovues
Grafiku nr. 9	Recidivizmi/Përsëritja e veprave penale nga të miturit në studim
Grafiku nr. 10	Përdorimi i substancave narkotike nga të miturit
Grafiku nr. 11	Vendbanimi i familjes së të miturve
Grafiku nr. 12	Përbërja familjare e të miturve
Grafiku nr. 13	Përbërja e familjes së të miturve në kohën kur ata kanë marrë dënimin
Grafiku nr. 14	Përcaktimi i gjendjes ekonomike të familjes së të miturit
Grafiku nr. 15	Vlerësim i situatës familjare të të miturit nga ana e punonjësve të Shërbimit sprovues
Grafiku nr. 16	Vlerësimi i situatës së ndikimit të bashkëmoshatarëve të të dënuarit
Grafiku nr. 17	Vlerësim i ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës tek i mituri

LISTA E FIGURAVE

Figura nr. 1 Harta e Kosovës

Figura nr. 2 Strategjia e hulumtimit

LISTA E SHTOJCAVE

Shtojca 1	Pyetësor
Shtojca 2	Udhëzues interviste për punonjësit në sistemin e paraburgimit për të miturit
Shtojca 3	Frekuencat e anketimit të përfutur nga 365 dosjet e të miturve
Shtojca 4	Leje nga institucioni SHKK për zhvillimin e hulumtimit
Shtojca 5	Leje nga institucioni SHSK për zhvillimin e hulumtimit

LISTA E SHKURTIMEVE

APKB:	Asambleja e Përgjithshme e Kombeve të Bashkuara
ASK:	Agjencia e Statistikave të Kosovës
DPP:	Drejtoria e Përgjithshme e Policisë
IPH:	Instituti për Planifikim Hapsinor
KMDLNJ:	Këshilli për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive të Njeriut
MMPH:	Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapsinor
OJF:	Organizatë Jo Fitimprurëse
PK:	Policia e Kosovës
QKL:	Qendra Korrektuese e Lipjanit
QPS:	Qendrat për Punë Sociale
QSHRTT:	Qendra Shqiptare për Rehabilitimin e Traumës dhe Torturës
QSHS:	Qendra e Shërbimit Sprovues
SHKK:	Shërbimi Korrektues i Kosovës
SHSK:	Shërbimi Sprovues i Kosovës
ZQM:	Zyra për Qeverisje të Mirë

KAPITULLI I: HYRJE

1.1. Paraqitje e përgjithshme e problemit

Delikuenca e të miturve gjithnjë e më tepër po bëhet problem shqetësues në shoqëri. Në një studim Knoll dhe Sickmund (2012), treguan se sjelljet delinkuente janë shumë shumë më të përhapura sot, se në të kaluarën.

Tranzicioni shoqëror në Republikën e Kosovës karakterizohet nga ndryshime të thella dhe intensive shoqërore, të cilat depërtuan në të gjitha sferat e jetën njerëzore duke marrë parasysh këtu edhe sferën e sistemit të vlerave. Kjo lloj anomie¹, e cila në fillim të tranzicionit shoqëror sundonte gati në të gjitha sferat, mundësoi, përveç të tjerash, edhe rritjen e nivelit të kriminalitetit dhe të dukurive të tjera socio-patologjike. Kjo situatë u reflektua dukshëm edhe në rritjen e aktiviteteve devijante të grupmoshës së re 14-18 vjeç, të tilla si: narkomania, alkoolizmi, vjedhja, vrasjet e ndryshme, etj. Sipas policisë së Kosovës, delikuenca e të miturve është një dukuri, e cila manifestohet me mosrespektimin e normave morale dhe juridike (www.kosovopolic.com/repository/docs/2._Dhuna_ne_mes_te_bashkemoshatareve_dhe_delinkuence_e_te_miturve.pdf, marrë më, 05 Korrik 2015). Edhe pse eksitojnë mospërputhje të konsiderueshme mes të dhënave nga burime të ndryshme, të gjitha të dhënat tregojnë një rritje të madhe të numrit të kundravajtjeve nga të miturit në vitet e fundit (UNICEF, 2008).

Eksplorimi i faktorëve që ndikojnë në këtë dukuri nga njëra anë, si dhe gjetja e rrugëve për ta minimizuar atë, përbën një çështje shumë të rëndësishme për shoqërinë shqiptare të Kosovës. Ndryshimet radikale sociale mund të konsiderohen si kontribut i forcave “çorganizuese” apo “çintegruese” dhe çojnë shpesh në dobësimin e edukimit dhe mësimin të “rregullave sociale” (Thomas dhe Znanieki, 1918). Ndryshimet e thella socio-kulturore mund të çojnë në çrregullim të marrëdhënieve prindër-fëmijë, në dobësim të vlerave familjare dhe në adoptimin nga ana e të miturve dhe adoleshentëve të pozicioneve mbrojtëse jo tolerante dhe agresive si dhe në rritjen e

¹ *Anomi* – gjendje shoqërore e paligjshme, si dezorganizim, kaos, anarki, mungesë solidariteti, tjetërsim të njerëzve nga njëri tjetri

17rëndësisë së grupeve jashtë-familjare që nxisin aspirata të ndryshme nga ato të të rriturve. Grupet e bashkëmoshatarëve gjithashtu luajnë një rol të rëndësishëm parësor. Ndikimi i tyre është dominant dhe shpeshherë shumë më i fortë se ndikimi familjar.

Ky studim ka si qëllim të eksplorojë dukurinë e delinkuencës së të miturve në Kosovë në një këndvështrim sociologjik, përgjatë periudhës kohore 2005-2010.

Në të gjitha vitet e pasluftës të dhënat flasin për një rritje të numrit të të miturve që kanë rënë ndesh me ligjin. Megjithatë, në këtë studim është përfshirë vetëm periudha kohore 2005-2010.

Së pari, kjo është bërë me qëllim që analiza e shkaqeve të dukurisë të bëhet në një distancë të caktuar kohore nga pasojat e drejtpërdrejta të luftës dhe rrethanat e krijuara menjëherë pas saj, në mënyrë që të sigurohet një shkallë më e lartë e objektiviteti shkencor.

Së dyti, u zgjodh një periudhë 5 vjeçare, sepse një shtrirje në një kontekst kohor më të gjerë çon drejt rrezikut që analiza të bëhet sipërfaqësore dhe jo e thelluar.

Së treti, është zgjedhur kjo periudhë sepse, kërkimi empirik i këtij studimi është realizuar në Shërbimin Sprovues të Kosovës, i cili ka qenë i pakonsoliduar para vitit 2005 dhe është bërë më i organizuar, më i zgjeruar dhe më efektiv përgjatë periudhës 2005-2010.

1.2. Organizimi i studimit

Ky studim është organizuar në tetë kapituj.

Kapitulli i parë hyrës paraqet një parashtrim të përgjithshëm të problemit që trajtohet në këtë punim shkencor, përkufizimin e koncepteve operacionale, të cilat ndihmojnë zhvillimin e këtij studimi, si dhe paraqitjen e mënyrës se si është organizuar ky punim në kapituj të veçantë.

Kapitulli i dytë përmban një analizë të aspekteve metodologjike, duke nisur me një shtjellim të natyrës së studimit, interesin aktual për temën e zgjedhur si dhe formulimin e problemit.

Gjithashtu në kapitullin e dytë janë paraqitur në mënyrë të strukturuar qëllimi dhe objektivat e studimit, si edhe pyetjet kërkimore dhe hipotezat. Gjithsej janë ngitur 3 pyetje kërkimore dhe 4 hipoteza, që orientuan kërkimin empirik të këtij studimi. Në këtë kapitull janë paraqitur gjithashtu metodologjia dhe metodat e studimit, **strategjia e kërkimit dhe modeli i hulumtimit**, është përshkruar mënyra se si është realizuar hulumtimi në terren, është paraqitur në mënyrë të detajuar mënyra se si është bërë kampionimi nga popullata e përzgjedhur për t'u studiuar, është përshkruar mënyra se si janë ndërtuar instrumentat parësorë dhe procedura e mbledhjes së të dhënave dhe sfidat. Në këtë kapitull është përshkruar gjithashtu edhe bashkëpunimi me institucionet parandaluese dhe korrektuese, vlefshmëria dhe besueshmëria e instrumentave, si dhe është paraqitur në mënyrë të kujdesshme rëndësia e këtij studimi. Së fundmi në këtë kapitull janë paraqitur mundësitë dhe kufizimet e studimit si dhe hamendësimet paraprake.

Kapitulli i tretë përshkruan zhvillimin historik dhe qarkun teorik mbi dukuritë sociopatologjike. Në pjesën e parë të këtij kapitulli paraqitet një zhvillim historik i këtyre pikëpamjeve, që nga Antikiteti, Mesjeta dhe Humanizmi, ndërsa në pjesën e dytë shqyrtohen teoritë sociologjike mbi dukuritë sociopatologjike.

Kapitulli i katërt paraqet një analizë të faktorëve ndikues në delikuencën e të miturve. Disa prej këtyre faktorëve janë mbajtur parasysht për t'u hulumtuar nga pikëpamja empirike, dhe për të ndërtuar instrumentet e kërkimit.

Kapitulli i pestë paraqet një analizë të kontekstit kosovar në lidhje me dukurinë e delinkuencës së të miturve, duke u fokusuar kryesisht në periudhën 2005-2010, si dhe duke përshkruar faktorët ndikues në këtë dukuri në shoqërinë shqiptare të Kosovës.

Kapitulli i gjashtë paraqet gjetjet e kërkimit empirik të këtij hulumtimi. Ky kapitull ndahet në dy pjesë: në analizën e të dhënave sasiore dhe në analizën e të dhënave cilësore.

Kapitulli i shtatë përfshin në mënyrë të sintetizuar përfundimet kryesore të studimit, si dhe diskutimet në lidhje me to. Në këtë kapitull paraqiten edhe një herë pyetjet kërkimore dhe hipotezat, duke shtjelluar në mënyrë të kujdesshme përfundimet e arritura nga studimi për secilën pyetje dhe hipotezë, si dhe duke analizuar dhe teoritë që shpjegojnë në mënyrë më të përshtatshme këto gjetje.

Kapitulli i tetë dhe i fundit paraqet sugjerime për përmirësimin e situatës aktuale të dukurisë së delinkuencës së të miturve në Kosovë, sugjerime këto të mbledhura si nga gjetjet empirike të studimit, ashtu dhe nga analiza e literaturës dhe burimeve dytësore të përdorura përgjatë hulumtimit.

KAPITULLI II: ASPEKTE METODOLOGJIKE

2.1. Natyra e studimit

Ky studim ka një natyrë hulumtuese në disa linja:

Së pari, natyra e studimit është analitike diakronike, pra hulumtohet dukuria e delinkuencës së të miturve në Kosovë në një kontekst historik 5 vjeçar e konkretisht në periudhën 2005-2010. *Sikurse u shpjegua edhe më sipër*, u zgjodh të analizohej kjo dukuri veçanërisht në këtë periudhë, me qëllim që analiza e shkaqeve të dukurisë të bëhet në një distancë të caktuar kohore nga pasojat e drejtpërdrejta të luftës dhe rrethanat e krijuara menjëherë pas saj, në mënyrë që të sigurohet një shkallë më e lartë e objektiviteti shkencor; së dyti sepse një shtrirje në një kontekst kohor më të gjerë çon drejt rrezikut që analiza të bëhet sipërfaqësore dhe jo e thelluar dhe së treti, institucionet, të cilat janë në qendër të analizës së këtij hulumtimi, konkretisht Qendrat e Shërbimit Sprovues, në Kosovë, janë institucione me një historik relativisht të ri, e para qendër është themeluar në vitin 2002, e si rrjedhojë edhe analiza do t'i referohet një periudhe kohore pas kësaj periudhe.

Së dyti, studimi ka natyrë eksploruese/shpjeguese, duke u mbështetur në burime dytësore si: literatura e mëparshme mbi dukurinë e delinkuencës së të miturve, raporte të institucioneve të ndryshme, studimi hulumton dukurinë e delinkuencës së të miturve fillimisht në kontekstin ndërkombëtar, për t'u ndalur më pas në kontekstin e shoqërisë shqiptare të Kosovës.

Së treti, studimi ka natyrë hulumtuese empirike, duke u mbështetur në metoda sasiore, si anketimi, dhe cilësore si intervistimi. E veçanta e këtij studimi është se, anketimi nuk është realizuar, duke pyetur të miturit, sepse, për shkak se ajo i referohet një periudhe kohore të shkuar dhe të miturit e dënuar në Shërbimin Sprovues në atë kohë, janë pothuaj të pamundur të kontaktoheshin dhe të anketoheshin, anketat janë plotësuar nga punonjësit e këtyre qendrave, duke u mbështetur në të dhënat e dosjeve të të miturve.

Së katërti, studimi ka natyrë krahasuese, sepse nxjerr në pah një prirje të dukurisë së delinkuencës së të miturve ndër vite, në kontekstin kosovar.

2.2 Interesi aktual për temën

Kosovës së pasluftës (1998-1999) iu desh të përballej me sfida të shumta e të shumëllojshme. Shkëputja e shoqërisë shqiptare kosovare nga ndikimi serb u has me një terren që mbarte problematika të mprehta. Kriza dhe tranzicioni shoqëror shpreheshin qartë në mungesën e funksionimit të institucioneve ekzistuese, por edhe në mungesën e plotë të disa institucioneve që ende duhet të krijoheshin. Problemet sociale të prehta si: dëme materiale dhe humane, shkalla e lartë e konfliktualitetit, zhvendosja masive e popullatës, moszbatimi i parimeve demokratike etj. kërkonin një vëmendje të veçantë. Duke përdorur gjuhën e sociologëve funksionalistë, shoqëria shqiptare kosovare e pasluftës, paraqitej si një organizëm plot plagë, organet e të cilit lipseshin të rivitalizoheshin, në mënyrë që organizmi të funksiononte në harmoni.

Problemi i delikuencës së të miturve aktualisht paraqet shqetësim dhe sfida të madhe për tërë shoqërinë, sepse nëpërmjet kësaj dukurie lëkunden vlerat e përgjithshme shoqërore. Përderisa shoqëria shqiptare kosovare dëmtohet nga dinamika dhe masivizimi i delikuencës së të miturve, kjo temë do të mbetet aktuale për t'u hulumtuar. Tranzicioni shoqëror në Kosovë, me gjithë strukturën dhe komponentet e veta, pas luftës krijoi një terren që favorizoi kryerjen e sjelljeve devijante dhe kriminalitetin në përgjithësi tek të rinjtë.

Eksplorimi i faktorëve që ndikojnë në këtë dukuri na njeh anë, si dhe gjetja e rrugëve për ta minimizuar atë, përbën një çështje shumë të rëndësishme për shoqërinë shqiptare të Kosovës.

Zbulimi i hershëm i shkaqeve të delikuencës së të miturve mundëson që institucionet shoqërore që merren me trajtimin e kësaj çështjeje, ta kenë më lehtë ta menaxhojnë këtë problem dhe të marrin masa parandaluese.

2.3 Formulimi i problemit

Republika e Kosovës është një shtet i pavarur në Evropën Juglindore, me një sipërfaqe prej 10.887 km² dhe popullsi prej 2 milionë banorësh, ku pjesa dërmuese e popullsisë janë shqiptarë, ndërsa komunitetet e tjera përfshijnë serbët, turqit, boshnjakët, romët, ashkalinjtë, egjiptanët dhe goranët. Me shpalljen e Pavarësisë më 17 Shkurt 2008, Republika e Kosovës u bë shteti më i ri në botë. Ky shtet ka institucionet e veta, të cilat e bëjnë funksional atë dhe i japin kuptim proceseve shoqërore, të cilat janë pjesë përbërëse e hapësirës kosovare. Mirëpo këto institucione shpeshherë e humbin funksionimin e tyre, si rezultat i ndërhyrjes të shumë problemeve, të cilat e frenojnë rrjedhën normale të tyre, ku pjesë përbërëse e tyre është edhe delikuenca e të miturve. Delikuenca e të miturve përbën një dukuri komplekse dhe sfiduese për institucionet e Republikës së Kosovës.

Është shumë e vërtetë që Kosova sot përballlet me shumë probleme siç janë varfëria, papunësia, korrupsioni, problemet politike etj. Në mesin e gjithë këtyre problemeve padyshim që edhe problemi i delikuencës së të miturve si pjesë e kriminalitetit të përgjithshëm dhe dukurive socio-patologjike zë një hapësirë të veçantë.

Në shoqërinë moderne dukuria e delikuencës së të miturve konsiderohet si dukuri e pashmangshme por, trajtimi dhe mënyra e interpretimit të saj ndryshon në varësi nga niveli i zhvillimit ekonomik, shoqëror dhe kulturor i atij vendi. Delikuenca e të miturve në Republikën e Kosovës manifestohet në forma të ndryshme të paraqitjes, e cila shpeshherë kalon në suaza të një shkalle të rrezikshmërisë së sigurisë dhe stabilitetit të vendit. Individit sot jeton kryesisht në një shoqëri jofunksionale dhe me elemente të theksuara të dezorganizimit të cilat nxisin një varg rreziqesh të cilat te njeriu shkaktajnë çrregullime të natyrave të ndryshme siç janë frika, frustracioni, agresiviteti, psikopatia etj. Këto çrregullime që kanë determinim social janë disa nga ata faktorë që individët nuk mund të integrohen në shoqëri dhe të motivohen për sjellje devijante.

2.4 Qëllimi, objektivat, pyetjet kërkimore dhe hipotezat e studimit

Ky studim ka si qëllim të eksplorojë dukurinë e delinkuencës së të miturve në Kosovë në një këndvështrim sociologjik, përgjatë periudhës kohore 2005-2010.

Objektivat e këtij studimi janë:

1. Të shqyrtohet literatura bashkëkohore dhe ajo e mëparshme në lidhje me dukurinë e delinkuencës së të miturve në kontekstin ndërkombëtar dhe atë kosovar.
2. Të analizohet ndikimi i faktorëve familjarë në delikuencën e të miturve në Kosovë në periudhën 2005-2010.
3. Të analizohet ndikimi i grupit të bashkëmoshatarëve në delikuencën e të miturve në Kosovë në periudhën 2005-2010.
4. Të analizohet ndikimi i faktorëve socialë dhe të pasluftës në delikuencën e të miturve në Kosovë në periudhën 2005-2010.
5. Të analizohet ndikimi i nivelit arsimor të të miturve në delikuencën e tyre në Kosovën e periudhës 2005-2010.
6. Të evidentohen mekanizmat për zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve aktualisht në Kosovë.

Pyetjet kërkimore, që udhëhoqën realizimin e këtij studimi, me qëllim eksplorimin e dukurisë së delinkuencës së të miturve në Kosovë përgjatë periudhës 2005-2010 janë:

1. Si ndikojnë faktorët familjarë në delikuencën e të miturve (Përbërja familjare, divorci i prindërve, dhuna në familje, etj.)? Si kanë ndikuar këta faktorë tek të miturit që kanë frekuentuar institucionet e shërbimit sprovues dhe atë të shërbimit korrektues në Kosovë, gjatë periudhës 2005-2010?
2. Si ndikon grupi i bashkëmoshatarëve në delikuencën e të miturve? Si kanë ndikuar këta faktorë tek të miturit që kanë frekuentuar institucionet e shërbimit sprovues dhe atë të shërbimit korrektues në Kosovë, gjatë periudhës 2005-2010?

3. Si ndikojnë faktorët socialë dhe ato të pasluftës në delikuencën e të miturve? Si kanë ndikuar këta faktorë tek të miturit që kanë frekuentuar **institucionet e shërbimit sprovues dhe atë të shërbimit korrektues** në Kosovë, gjatë periudhës 2005-2010?

Hipotezat e studimit janë si më poshtë:

Hipoteza nr. 1: Ekziston një marrëdhënie **pozitive** mes situatës familjare **problematiche** (përbërja familjare, divorci i prindërve, dhuna në familje, etj.). dhe prirjes së të miturve për të kryer sjellje delinkuente. **Pra, hipotetizohet se sa më të shumta problemet në familje, aq më e madhe mundësia e të miturve për t'u përfshirë në sjellje delinkuente. Kjo hipotezë është mbështetur në teorinë e çrregullimit shoqëror të Eliot dhe Meril, sipas së cilës, çorganizimi grupor-familjar ku përfshihen tensionet dhe konfliktet familjare, divorci etj., luan një rol të rëndësishëm në sjelljet devijante. Kjo teori është trajtuar gjerësisht në kapitullin e tretë.**

Hipoteza nr. 2: Ekziston një marrëdhënie **pozitive** mes ndikimit të grupit të bashkëmoshatarëve dhe prirjes së të miturve për të kryer sjellje delinkuente. **Pra hipotetizohet se sa më i madh ndikimi i bashkëmoshatarëve (me prirje delinkuente) aq më e madhe mundësia e të miturve për t'u përfshirë në sjellje devijante. Kjo hipotezë është mbështetur në teorinë e asosacionit diferencial të Southerland, sipas të cilit, individë ndërlidhet me grupe në të cilat është pranuar sjellja devijante dhe me ndërveprimet e vazhdueshme me anëtarët e këtyre grupeve, i përvetëson këto sjellje dhe në këtë mënyrë edhe ai vet bëhet delikuent. Sjellja devijante, në këtë rast, është rezultat i të mësuarit në procesin e të shoqëruarit me devijantët dhe grupe të tjera në të cilat dominojnë modele për sjellje devijante Kjo teori është trajtuar gjerësisht në kapitullin e tretë**

Hipoteza nr. 3. Ekziston një marrëdhënie **pozitive** mes faktorëve të pasluftës dhe prirjes e të miturve për të kryer sjellje delinkuente. **Pra hipotetizohet se sa më i madh ndikimi i faktorëve të pasluftës aq më e madhe mundësia e të miturve për t'u përfshirë në sjellje devijante. Kjo hipotezë është mbështetur në teorinë e konflikteve dhe atë të anomisë. Sipas teorisë së konflikteve pikëpamjet specifike brenda grupeve shoqërore ndonjëherë karakterizohen me raporte konfliktuale, të cilat me kalimin e kohës krijojnë kushte për paraqitjen e sjelljeve devijante dhe**

kriminale, ndërsa sipas teorisë së anomisë anomia apo çorganizimi shoqëror (humbja e orientimit dhe kontrollit shoqëror) është njëri prej atyre faktorëve për paraqitjen e sjelljeve delikuede. Këto teori janë trajtuar gjerësisht në kapitullin e tretë:

Hipoteza nr. 4: Ekziston një marrëdhënie **negative** mes **nivelit** arsimor i të miturve dhe prirjes së tyre për të kryer sjellje delinkuede. Pra hipotetizohet se sa më lartë niveli arsimor i të miturve, aq më e vogël mundësia e tyre për t'u përfshirë në sjellje devijante. Kjo hipotezë është ndërtuar, duke u mbështetur në idenë e Durkheimit, sipas të cilit arsimi ka për synim të nxisë dhe të zhvillojë tek fëmija disa gjendje të veçanta fizike, intelektuale dhe morale, që i kërkon shoqëria politike, duke e bërë atë të aftë për të jetuar një jetë morale dhe shoqërore, larg devijancës dhe delinkuencës. Kjo ide e sociologut Emil Durkheim është trajtuar gjerësisht në kapitullin e tretë:

2.5 Përkufizimi i koncepteve operacionale

- ***Koncepti “sjellje devijante”***

Sipas Durkheim devijanca është një aspekt i paevitueshëm dhe normal i jetës sociale. Si një nga përfaqësuesit kryesorë të funksionalizmit strukturor ai e sheh krimin (sjelljen devijante) si “një element integrativ në çdo shoqëri të shëndetshme” (Durkheim (1982 [1895]: 98).

Autorët bashkëkohorë Rubington dhe Weinberg (2007), të cilët janë u mbështetur në përkufizime të sociologëve të ndryshëm mbi devijancën, sugjerojnë dy mënyra përkufizimi për këtë dukuri. Sipas tyre dukuria e devijancës mund të përkufizohet si “objektivisht e dhënë” ose si “subjektivisht problematike” (Rubington dhe Weinberg, 2007: 1-2). Perspektiva e parë lidhet me të gjitha shpjegimet normative të devijancës, të cilat vendosin në qendër të shoqërisë sistemin e normave e rregullave, thyerja e të cilave shkakton sjellje devijante, ndërsa perspektiva e dytë nuk lidhet me sistemin normativ e shkeljen e tij, por me përkufizimet subjektive të bëra prej pjesëtarëve të një shoqërie. Janë këta të fundit të cilët në mënyrë relative sipas këndvështrimit të tyre kulturor, vendosin se cilat sjellje janë apo jo devijante.

Që herët është vënë në dukje se devijanca i ka rrënjët e saj tek normat, të klasifikuara si tradita, zakone e ligje, të cilat përcaktojnë se ç'është e drejtë apo e gabuar në një shoqëri të dhënë (Sumner, 1906: 521). Në këtë studim kuptimi i sjelljes devijante lidhet me ato forma të sjelljeve njerëzore, të cilat bëjnë shmangie nga normat shoqërore, pavarësisht nga fakti se ajo shmangie nxit çorganizim të ndonjë prej aktiviteteve shoqërore ose nuk ka pasoja të ngjashme (Gjuriq, 1961). Thënë ndryshe, devijante është ajo sjellje me të cilën çrregullohet një normë shoqërore, së cilës i takon reaksioni joformal. konsiderohen ato forma të sjelljeve njerëzore të cilat bëjnë shmangie nga normat shoqërore, pavarësisht nga fakti se ajo shmangie nxit çorganizim të ndonjë prej aktiviteteve shoqërore ose nuk ka pasoja të ngjashme (Gjuriq, 1961).

- ***Koncepti “i mitur”***

Për të patur një ide të qartë për konceptin i “i mitur”, është e rëndësishme të shqyrtohen dy koncepte që lidhen ngushtësisht me të: koncepti “fëmijëri” dhe “adoleshencë”.

Fëmijëria dhe mituria përbëjnë një status të veçantë në jetën e një individi. Megjithatë sipas historianit francez Philippe Aries, “fëmijëria”, si një fazë e veçantë e zhvillimit, nuk ka ekzistuar në Mesjetë. Në pikturat e Evropës mesjetare fëmijët portretizoheshin si “të rritur të vegjël”, që kishin të njejtën shprehje fytyrore dhe të njejtin stil veshjeje si të rriturit (Aries, 1973).

Shoqëritë bashkëkohore janë shoqëri më të orientuar drejt fëmijëve, jo vetëm sepse fëmijët gëzojnë dashuri dhe përkujdesje nga prindërit ose kujdestarë të tjerë të tyre, por edhe sepse legjislacioni ndërkombëtar dhe ai i shteteve të veçanta paraqesin një mbrojtje dhe vëmendje të drejtpërdrejtë ndaj fëmijëve.

Si fëmijëria edhe adoleshencia përbëjnë një koncept specifik për shoqëritë moderne. Adoleshencia, duke iu referuar gjuhës angleze (teen-ager), përfshin grupmoshën 13-19 vjeç (thirteen- nineteen) ku domethënie ka prapashtesa *teen*. Megjithatë, nuk ka prerje me thikë për të përcaktuar këtë grupmoshë, e madje në varësi të faktorëve të ndryshëm, kjo fazë jetësore fillon dhe përfundon në moshë të ndryshme tek çdo individ. Në kohët moderne fëmijëve që bëhen adoleshentë u kërkohet të heqin dorë nga lodrat dhe të marrin përgjegjësi më të mëdha, ndërsa në

periudhën paramoderne, duke qenë se fëmijët punonin njëloj si të rriturit, periudha e adoleshencës nuk trajtohej me ndonjë kujdes dhe vëmendje të veçantë. Dallimi i të qenit “adoleshent” në shoqëritë perëndimore lidhet si me shtrirjen e të drejtave të fëmijës, ashtu edhe me procesin zyrtar të edukimit (Shih: Giddens, 2004: 91). Adoleshentët shpesh trajtohen nga ligji si fëmijë, duke u detyruar të shkojnë në shkollë, pavarësisht se përpiqen të ndjekin rrugën e të rriturve, duke dashur të punojnë shpeshherë. Sikurse shprehet edhe studiuesi Elkind (1984) adoleshentët gjenden mes fëmijërisë dhe moshës së rritur, duke u rritur në një shoqëri në ndryshim të vazhdueshëm.

Termi “i mitur” filloi të përdoret në SHBA kur shtetet federale miratuan ligjet që përcaktojnë moshën ligjore për moshën madhore. Termi “i mitur” i referohet çdo personi nën moshën ligjore të moshës madhore (moshës kronologjike në të cilën personi nuk konsiderohet më si i mitur dhe prej të cilës fillon jeta e tij si i rritur- në pjesën më të madhe të shteteve është mosha 18 vjeç). Prandaj ky koncept përmban një diapazon më të gjerë të moshës sesa adoleshenca e cila fillon me fillimin e pubertetit (Tompson dhe Binam, 2014: 7).

Në këtë studim, koncepti “i mitur” mbështetet në kuptimin që i jep Konventa e të Drejtave të Fëmijës, sipas së cilës “*i mitur*” është personi që nuk ka mbushur ende moshën tetëmbëdhjetë vjeç (APKB, 1989). Periudha e miturisë e cila përkon në një pjesë të madhe të saj edhe me adoleshencën (por kjo e fundit mund të zgjasë më shumë), përbën një etapë delikate në jetën e një personi, plot ankth, duke vënë në provë subjektin në marrëdhëniet e tij ndërpersonale e sociale. Termat *i mitur* dhe *adoleshent* në këtë punim kanë të njëjtin kuptim.

Studimet vënë në dukje se, për arsye të ndryshimeve të vrullshme normative biologjike dhe mendore, të rritjes së nivelit të ndikimit nga ana e moshatarëve dhe të problemeve në socializmin e tyre, ”... mosha e adoleshencës ka një potencial të madh për sjellje problematike në krahasim me periudhat e tjera të zhvillimit në çdo kulturë dhe në çdo kohë” (Arnet, 1992: 339).

- **Koncepti “delinkuencë”**

Delikuenca është një koncept relativ sepse ndryshon përgjatë kohës dhe vendit. Ky koncept nuk mbart në vetvete vetëm kuptimin juridik, por edhe atë social dhe moral. Në kuptimin juridik sjellja delinkuente është ajo sjellje që bie në kundërshtim me ligjin. Në kuptimin sociologjik sjellja delinkuente përbën një devijim nga një normë sociale dhe në kuptimin moral, kjo sjellje konsiderohet e tillë nëse nga individit thyhet një normë morale e shoqërisë ku vetë ai bën pjesë. Në një pjesë të konsiderueshme rastesh delikuenca e adoleshentëve ose e të miturve paraprihet nga sjellje anti-sociale që shprehen me sjellje agresive, me një prirje për të shkatërruar, vjedhur, gënjyer etj. Madje sociologët dhe psikologët flasin edhe për sjellje pre-delinkuente për të përkufizuar sjelljet e jashtme me një predispozitë për t’u shoqëruar nga sjellje delinkuente. Zakonisht sjellje të tilla motivohen nga mjedisi social ose familjar predelinkuent (QSHRTT, 2004). Dukuria e delikuencës (nga italishtja delinque – të gabosh, të kryesh vepra të dënueshme) përmbledh raste të rënda asociale, antisociale, socio-patologjike dhe sjellje kriminale, përveç vrasjeve, siç është vjedhja, plaçkitja, dëmet e shkaktuara me qëllim, zjarri, shkeljet, sjelljet e devijuara, huliganizmi, grabitja, kryerja e veprave të dënueshme, vjedhja dhe vozitja e automjeteve dhe motoçikletave etj. Aktivitetet delikuede mund të paraqiten kundër pasurisë dhe pronës, kundër trupave, personaliteteve dhe lirisë personale si dhe kundër zakoneve të shoqërisë.

- **Koncepti “delikuencë e të miturve”**

Ekzistojnë shumë përkufizime për delinkuencën e të miturve, por perspektiva sociologjike sugjeron përmbledhjen e këtyre përkufizimeve në tre kategori (Tompson dhe Binam, 2014: 8-19).:

Përkufizimi ligjor, ku theksi vihet pothuaj plotësisht mbi veprën, mbi sjelljen që shkel një normë të caktuar që ligjërisht klasifikohet si delinkuencë e të miturve. Sipas këtij përkufizimi sjellje delinkuente e një të mituri është çdo vepër që do të përbënte një vepër penale, e kryer nga një i mitur, ose çdo vepër, të cilën gjykata për të miturit e konsideron joshembullore dhe për kryerjen e së cilës i mituri me aktgjykim mund të shpallet delinkuent. Një nga anët më të forta të

përkufizimit ligjor është ana praktike dhe dobia e tij për zyrtarët që zbatojnë ligjin, të cilët shpesh duhet të marrin vendime proceduriale në këtë fushë, në bazë të moshës së personave të dyshuar.

Përkufizimi sipas rolit, ku fokusi vihet mbi të miturin, performanca e rolit të të cilit identifikohet si delikumente. Ky përkufizim e neglizhon pjesërisht përkufizimin strikt ligjor. Sipas këtij përkufizimi, *delikuent i mitur është një individ që për një periudhë të gjatë kohore, vazhdimisht demonstron një model të caktuar të delikuencës, jeta dhe identiteti i të cilit janë të organizuara në bazë të modelit të caktuar të sjelljes devijuese.*

Përkufizimi sipas përgjigjes së shoqërisë, i cili fokusohet mbi përfaqësuesit e grupeve shoqërore, që reagojnë kundrejt të miturit dhe aktit, që njëkohësisht përcakton a është kryer kjo delinkuencë apo jo dhe nëse kryesi i veprës kundërvajtëse është i mitur apo jo. Sipas këtij përkufizimi, *një vepër dhe/ose një aktor mund të konsiderohet si vepër devijuese, atëherë kur audienca (grupi shoqëror ose shoqëria të cilit i përket individ, ose i mituri) e percepton dhe e vlerëson sjelljen konkrete.*

Duke mbajtur parasysh këto tre lloj përkufizimesh, mund të thuhet se *delinkuenca e të miturve*, i referohet sjelljes së paligjshme, nga ana e një personi të mitur që pasqyron një rol të vazhdueshëm delinkuent dhe shoqëria e konsideron kundravajtësin si delinkuent të rëndë (Tompson dhe Binam, 2014: 19).

Delinkuenca e të miturve përfshin **delinkuencën që kryhet nga individët** prej fillimit të viteve kur adoleshentët mund të marrin përgjegjësi penale, përtej viteve kur procesohet në kuadër të legjislacionit për të mitur e deri atëherë kur trajtohet me ligj dhe në gjykatën për të rritur (Scott, 2008). Në shumicën e vendeve kjo periudhë sillet prej 14 deri 18 vjeç edhe pse në disa vende kufiri i poshtëm i rritjes shtyhet deri në 10 vjet, ndërsa i sipërmi deri në 21 vjet. Pra, nga sa më sipër, delinkuenca e të miturve dhe të rinjve është një status që përcaktohet nga gjykata mbi bazën e legjislacioni vendas, mbështetur në provat dhe të dhënat e grumbulluara (Newman dhe Anderson, 1990).

- **Konvepti “recidivist”**

Recidivizmi është një nga konceptet më bazikë të fushës së drejtësisë penale.

Recidivist është një person, i cili vazhdon të kryejë kundravajtje ose vepra penale, edhe pasi është ndëshkuar (<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/recidivist>, marrë më 01.09.2015). Sipas Institutit Kombëtar të Drejtësisë në SHBA, recidivizmi matet me aktet kriminale që rezultojnë si riarrestime, dënime ose rikthime në burg, me ose pa një gjykim të ri, gjatë një periudhe tre vjeçare pasi personi është liruar (<https://www.nij.gov/topics/corrections/recidivism/Pages/welcome.aspx>, marrë më 10.01.2017).

2.6. Metodologjia

Metodologjia e përdorur për kryerjen e këtij studimi është e karakterit sociologjik dhe mbështetet në një qasje cilësore dhe sasiore. Studimi i çdo dukurie shoqërore mund të kryhet nga këndvështrime të ndryshme, dhe për të krijuar një tablo më gjithëpërfshirëse të asaj që ndodh, mund të përdoren metoda të ndryshme për të mbledhur lloje të ndryshme të dhënash (Matthews, dhe Ross, 2010:144). Ky studim u mbështet në përdorimin e disa metodave të hulumtimit. U përdorën disa metoda të tilla në mënyrë që gjetjet të ishin sa më të plota dhe të larmishme.

Fillimisht studimi fokusohet në analizën e të dhënave dytësore, të literaturës ekzistuese mbi delikuencën e të miturve, shkaqet dhe faktorët që ndikojnë në të në kontekstin ndërkombëtar, e më pas analiza është fokusuar në kontekstin e shoqërisë së Kosovës.

Përveç kësaj, studimi empirik është shtrirë në dy plane: analiza cilësore e mbështetur në të dhënat e mbledhura nga intervistat me punonjës të të institucionit korrektues në Lipjan dhe analiza e të dhënave sasiore mundësuar nga një anketim i mbështetur mbi të dhëna të nxjerra nga dosjet e të miturve që kanë kryer shërbimin sprovues gjatë viteve 2005-2010 në qendrat e shërbimit sprovues në: Prishtinë, Prizren, Mitrovicë, Pejë, Gjilan.

2.7. Metodatat

Përzgjedhja e metodave për realizimin e këtij studimi janë bazuar dhe përshtatur sipas natyrës së hulumtimit.

2.7.1. Strategjia e kërkimit

Për realizimin e këtij disertacioni është ndjekur një strategji kërkimore e përpiktë, në mënyrë që planifikimi dhe kryerja e tij të ishin sa më profesionale. Më poshtë janë paraqitur të gjithë etapat, ose hapat në të cilët është zhvilluar ky disertacion.

Hapi i parë i këtij studimi kishte të bënte me hulumtimin e të dhënave dytësore dhe krijimin e një ideje të qartë për çështjen (problemin) studimore. Çështja e delinkuencës së të miturve në Kosovë përgjatë viteve 2005-2010, përbën një fushë ende të paeksploruar siç duhet, prandaj lipset t'i kushtohet një vëmendje e veçantë hulumtuese në një nivel shkencor.

Hapi i dytë, pas qartësimit të çështjes studimore, kishte të bënte me hartimin e qëllimit, objektivave si dhe ngritjen e pyetjeve kërkimore që do të orientonin kryerjen e këtij studimi.

Hapi tretë konsistoi në një thellim në shqyrtimin e literaturës ndërkombëtare dhe kombëtare si dhe të burimeve të tjera dytësore, si studime të ngjashme, statistika nga institucione të veçanta si dhe krijimi i një tabloje të qartë për dukurinë e delinkuencës së të miturve në Kosovë në një këndvështrim diakronik përgjatë viteve 2005-2010.

Hapi i katërt kishte të bënte me ndërtimin e instrumentave konkretë të studimit. U ndërtua fillimisht një pyetësor i strukturuar, i cili do të përdorej për të marrë të dhëna nga dosjet e të miturve që kanë kryer shërbimin sprovues gjatë viteve 2005-2010 në qendrat e shërbimit sprovues në: Prishtinë, Prizren, Mitrovicë, Pejë, Gjilan. Gjithashtu, instrumenti i dytë ishte udhëzuesi gjysmë të strukturuar, i cili do të përdorej si një instrument konkret në zhvillimin e intervistave me punonjës të institucionit korrektues në Lipjan.

Hapi i pestë, kishte të bëjë me realizimin e studimit empirik. Hulumtimi në terren është realizuar nga muaji mars 2016 dhe ka zgjatur deri në muajin korrik 2016.

Fillimisht hulumtimi në terren ka nisur me realizimin e pyetësorëve nëpër 5 qendrat e Shërbimit Sprovues në Kosovë. Pasi u mor leja përkatëse nga drejtoria e Shërbimit Sprovues, punonjësit u instruktuan se si do të përmbushnin pyetësorin. Punonjësit u përfshinë në procesin e plotësimit të 365 pyetësorëve për 365 të mitur që kanë kryer shërbim sprovues përgjatë viteve 2005-2010.

Për të thelluar informacionin e mbledhur nga procesi i anketimit, u zhvillua edhe një proces intervistimi me 20 punonjës të Qendrën Korrektuese të Lipjanit. Këto intervista u realizuan gjatë muajit korrik 2016. Sipas studiuesit Lekë Sokoli, intervista përfaqëson një bashkëbisedim të qëllimshëm dhe në disa raste përbën mjetin më të preferuar të hulumtimit në duart e studiuesve të jetës sociale bashkëkohore (Sokoli, 2011: 128-129).

Gjithashtu, edhe për realizimin e procesit të intervistimit, u mor leje nga drejtuesit e institucioneve përkatëse.

Hapi i gjashtë kishte të bënte me përpunimin e të dhënave. Të dhënat sasiore të mbledhura nëpërmjet procesit të anketimit, të mundësuar nga mbledhja e të dhënave të 365 dosjeve të të miturve, u përpunuan nëpërmjet programit SPSS 14, ndërsa të dhënat dhe informacionet e përftuara nga intervistat me punonjësit e shërbimit korrektues u përpunuan nëpërmjet analizës tematike, duke mundësuar një shpjegim sa më të thellë të dukurisë së delinkuencës së të miturve në Kosovë përgjatë viteve 2005-2010.

Hapi i shtatë konsistoi në shkrimin e disertacionit, ku u pasqyrua me kujdes e gjithë puna e realizuar përgjatë 6 hapave të mësipërm, si dhe u përmbledhën sugjerimet përkatëse.

Hapi i tetë: konsistoi në redaktimin shkencor dhe atë gjuhësor të disertacionit të përfunduar.

Në mënyrë skematike strategjia e këtij hulumtimi është paraqitur si më poshtë:

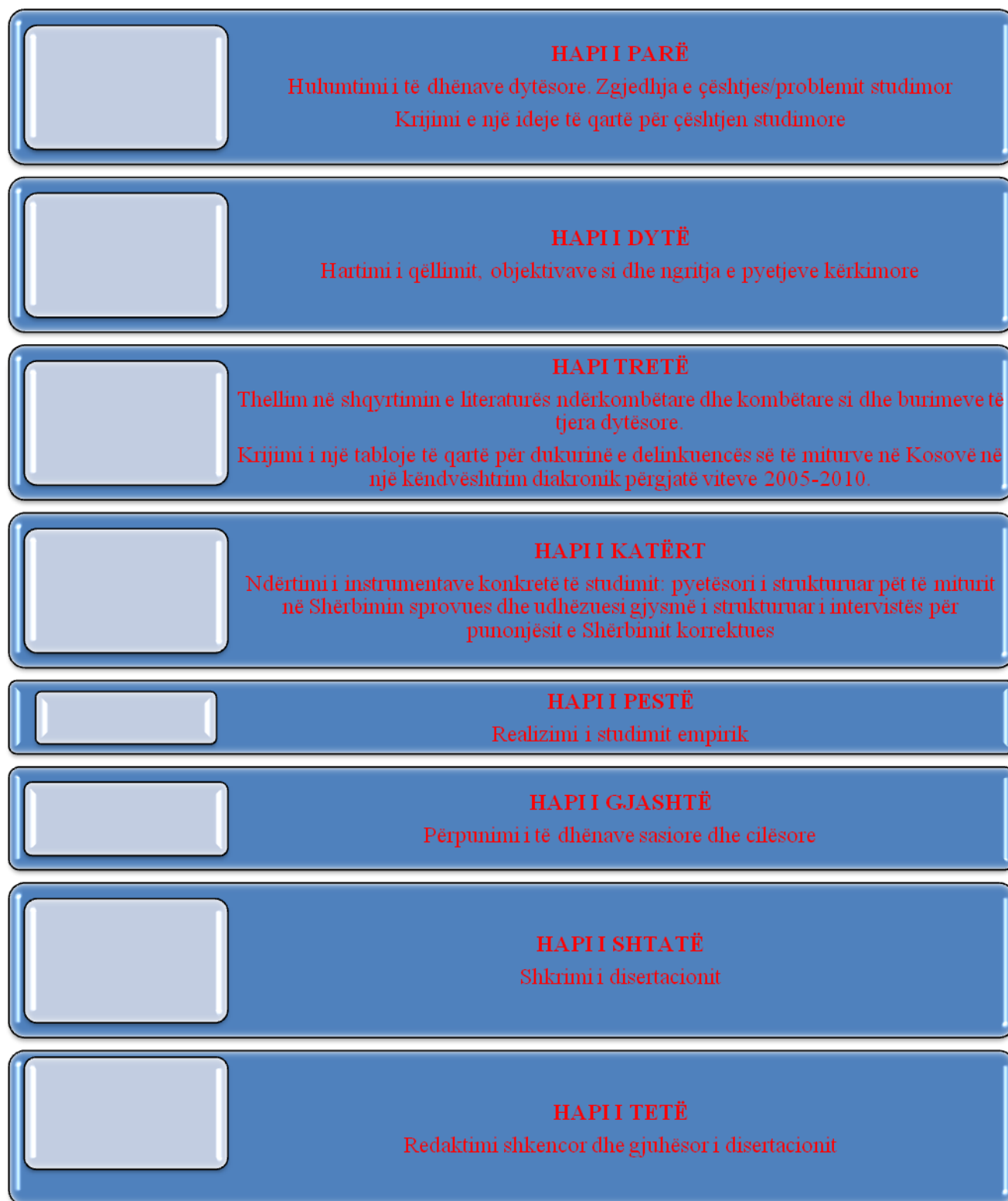

Figura nr. 1: Strategjia e hulumtimit

2.7.2. Modeli metodologjik

Ky studim është mbështetur në një model ekspolues/shpjegues të hulumtimit. Synimi i kërkimit është të kuptuarit e dukurisë së delinkuencës së të miturve në Kosovë në një këndvështrim sociologjik, përgjatë periudhës kohore 2005-2010.

Modeli kërkimor i aplikuar në këtë rast është ai eksplorues dhe shpjegues që lidhet me analizën e të dhënave dytësore dhe analizën tematike të realizuar nga procesi i intervistimit, ndërsa modeli përshkrues dhe korrelacional është përdorur për nxjerrjen në pah të të dhënave sasiore të studimit dhe vërtetimin ose jo të hipotezave të parashtruara.

Instrumentat e kërkimit empirik janë ndërtuar nën dritën e disa prej teorive sociologjike të shqyrtuara (a) teoria e Eliot dhe Meril e çorganizimit shoqëror, (b) teoria e asosacionit diferencial të Southerland-it, (c) teoria e konflikteve (d) teoria e anomisë dhe (e) idetë e Durkheim mbi rolin e edukimit në shoqëri.

Metodologjia e përdorur për kryerjen e këtij studimi është e karakterit sociologjik dhe mbështetet në një qasje cilësore dhe sasiore.

2.7.3 Popullata dhe kampioni i zgjedhur

Meqenëse studimi empirik i referohet të miturve që kanë kryer masën e dënimit pranë Shërbimit Sprovues në 5 qendrat e Kosovës, përgjatë viteve 2005-2010, popullatë është konsideruar numri i përgjithshëm i të miturve që i janë nënshtruar anketave sociale pranë këtyre qendrave në periudhën kohore të sipërpërmendur.

Për të qenë sa më përfaqësues, studimi u shtri në të 5 Zyra rajonale të SHSK-së. Në periudhën në të cilën u shtri studimi (2005- 2010) funksiononin vetëm 5 zyra rajonale të shërbimit sprovues në Kosovë. Zyra e Ferizajt dhe Gjakovës janë hapur pas vitit 2010.

Duke iu referuar të dhënave të marra nga buletinet nr. 4, 5, 6, dhe 7 të Shërbimit Sprovues të Kosovës, është paraqitur popullata e të miturve 14-18 vjeç në këto qendra si më poshtë:

Viti	Popullata (Numri i të miturve që kanë marrë masa të dënimeve alternative pranë QSHS, sipas anketave sociale)						Kampioni (Numri i të miturve të përfshirë në studim)					
	Prishtinë	Prizren	Mitrovicë	Pejë	Gjilan	Shuma	Prishtinë	Prizren	Mitrovicë	Pejë	Gjilan	Shuma
2005	602	212	174	170	161	1319	19	10	12	9	10	60
2006	691	219	169	180	354	1613	20	10	14	10	11	65
2007	711	219	102	283	505	1820	19	10	12	14	12	67
2008	743	359	25	315	516	1958	20	10	9	12	6	57
2009	719	321	18	270	235	1563	20	10	11	11	6	58
2010	395	140	31	303	266	1135	21	10	11	10	6	58
Shuma	3861	1470	519	1521	2037	9408	119	60	69	66	51	365

Tabela nr. 1: Popullata dhe kampioni sipas viteve 2005- 2010 dhe regjioneve të SHSK-së

Gjithsej u morën 368 pyetësorë, por 3 prej tyre rezultuan të pavlefshme, për rrjedhojë numri i pyetësorëve të vlefshëm, të dhënat e të cilëve u përdorën në këtë studim, ishin 365 pyetësorë.

Sipas Krejcie dhe Morgan (1970) për një popullatë prej rreth 9000 individësh, kampioni i përzgjedhur duhet të jetë 368 të anketuar (Krejcie dhe Morgan, 1970: 610). Kështu, realizueshmëria e pyetësorit për të dhënat e të dënuarve është 99.1 për qind.

Mënyra e përzgjedhjes së kampionit ishte rastësore (joprobabilitare). Përgjithësisht për përzgjedhjen e dosjes u përdor një kriter rastësor, zgjidhej një në çdo 10 dosje. Kur kjo nuk ishte e mundur zgjidhej një në çdo 5 ose 3 dosje.

Për pjesën cilësore të studimit, që lidhej me procesin e intervistimit, u përdor kampioni i qëllimshëm. Kampioni i qëllimshëm është një lloj i kampionit jo-probabilitar dhe zakonisht përdoret në hulumtimet me karakter cilësor që fokusohen në eksplorimin dhe interpretimin e përvojave dhe perceptimeve (Matthews dhe Ross, 2010:167). Një kriter i rëndësishëm për përzgjedhjen e personave të intervistuar, ishte që punonjësit të ishin punësuar në institucion jo më vonë se viti 2005, për arsye se informacioni që u kërkohej atyre daton pikërisht në atë periudhë. Procesi i intervistimit vazhdoi derisa u krijua “ngopja” teorike, pra kur nuk u identifikuan më raste që të sillnin ide të reja. Në hulumtimet cilësore pas kësaj “ngopjeje” mbledhja e të dhënave nga raste shtesë vjen duke u zvogëluar (Po aty:169).

Gjatë realizimit të intervistave u mbajt parasysh që:

- a. Punonjësit e intervistuar të përgjigjeshin sipas mënyrës së tyre, me fjalët e veta.
- b. Vetë unë në rolin e hulumtuesit të eksploroja çështjet me pjesëmarrësit.
- c. Të nxiteshin pjesëmarrësit në intervistim të shprehnin sa më lirshëm dhe sa më natyrshëm opinionet e tyre.
- d. Intervista të ishte fleksibël dhe e përshtatshme për pjesëmarrës të ndryshëm.
- e. Të diskutoheshin me çdo pjesëmarrës të njëjtat aspekte të temës së hulumtimit.

2.7.4 Instrumentet e kërimit parësor

Për mbledhjen e të dhënave me karakter parësor, nga procesi i anketimit, por edhe ai i intervistimit, u ngritën 2 instrumenta bazë, një pyetësor i strukturuar, i cili do të plotësohej nga

punonjës të Qendrave të Shërbimit Sprovues në Kosovë, bazuar në të dhënat e dosjeve të të miturve, dhe një udhëzues interviste, i cili do të orientonte procesin e intervistimit me punonjës Të Qendrës Korrektuese të Lipjanit.

Pyetësoni i strukturuar që u përdor për mbledhjen e të dhënave përmban 4 seksione.

Në seksionin e parë janë paraqitur 8 pyetje të strukturuar, të cilat synojnë të marrin të dhëna në lidhje me variabla të pavarur si: qendrën e shërbimit sprovues që plotëson anketën, moshën e të miturit, gjininë e të miturit, nivelin arsimor të të miturit, lloji e veprës penale të kryer, të dhëna mbi recedivizmin, përdorimin e substancave narkotike nga ana e të miturit, si dhe informacion mbi vendbanimin e të miturit.

Seksioni i dytë ka si synim të mbledhë të dhëna në lidhje me ndikimin e faktorëve familjarë në delikuencën e të miturve që janë marrë në shqyrtim. Ky seksion përmban 6 pyetje, njëra prej të cilave është e llojit “shkallë” me 11 elementë, të cilat synojnë të identifikojnë disa faktorë familjarë të mundshëm që mund të ndikojnë në delikuencën e të miturve, të tillë si: drama familjare që lidhen me luftën (vrasje të anëtarëve të familjes, zhdukje, djegie shtëpie etj); emigracioni, zhvendosja e familjes nga një zonë tjetër e Kosovës në vendbanimin aktual, divorci, mungesa e kujdesit të prindërve kundrejt fëmijëve, dhuna e më të rriturve ndaj fëmijëve, abuzimi i anëtarëve të familjes me drogë dhe alkool, anëtarë të tjerë në familje që kanë qenë të dënuar për shkelje/kundravajtje penale, abuzim seksual i të rriturve ndaj më të vegjëlve, mungesa e praktikave fetare si dhe puna e të miturve për shkak të vështirësive financiare.

Seksioni i tretë ka si synim të evidentojë ndikimin e grupit të bashkëmoshatarëve bë sjelljet devijante të të miturve. Ky seksion përmban një pyetje të tipit shkallë me 6 elementë si: bashkëpunimi për kryerjen e veprës penale, të qenurit ose jo i shoqërueshëm i të miturit, shoqërimi i të miturit me persona më të rritur se ai vetë, shoqërimi i tij me bashkëmoshatarë, shoqërimi i të miturit me persona më të vegjël në krahasim me të, të qenurit i të miturit i pashoqërueshëm.

Seksioni i katërt synon të evidentojë faktorët socialë dhe ato të pasluftës, të cilët mund të ndikojnë në sjelljet devijante të të miturit. Ky seksion përmban një pyetje të tipit shkallë me 6 elementë që lidhen me: ekzistencën ose jo të konflikteve të ashpra sociale mes anëtarëve të komunitetit, niveli i papunësisë i zonës ku jetonte i mituri dhe familja e tij, niveli i emigrimit i zonës ku jetonte i mituri dhe familja e tij, Roli i pushteti lokal në zonë, besimi tek sistemi i drejtësisë, si dhe niveli i hakmarrjes dhe gjakmarrjes në zonë

Sikurse u tregua edhe më sipër, një tjetër instrument i kërkimit parësor ishte udhëzuesi i një interviste të strukturuar për punonjësit e Qendrës korrektuese të Lipjanit. Për shkak të periudhës historike që synon të hulumtohet në këtë studim, kusht për pjesëmarrjen në këtë proces intervistimi ishte që punonjësi të ishte i punësuar në këtë sistem para vitit 2010.

Udhëzuesi i intervistës përmbante pyetje të hapura të organizuara në tre seksione.

Seksioni i parë synonte të mblidhte të dhëna të përgjithshme për pjesëmarrësit në procesin e intervistimit, si: institucioni ku punon i intervistuari, mosha, pozicioni i punës, dega në të cilën është diplomuar, koha e punësimit në këtë institucion ose në institucione të tjera brenda të njëjtit sistem.

Seksioni i dytë synoi të identifikojë dhe shqyrtojë faktorët që ndikojnë në devijancën e të miturve, si faktorët familjarë, ndikimi i grupit të bashkëmoshatarëve, faktorët socialë dhe ato të pasluftës.

Seksioni i tretë synoi të marrë sugjerime për zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve në Kosovë nga ana e të intervistuarve.

Gjithashtu, përveç të dhënave parësore, në këtë studim janë paraqitur edhe të dhëna nga burimet dytësore, si të dhëna të përfutuara nga anketat sociale të realizuara pranë qendrave të shërbimit sprovues në Kosovë, etj.

2.7. 6. Procedura e mbledhjes së të dhënave dhe sfidat

Proceduarat e ndjekura për mbledhjen e të dhënave kanë qenë në përputhje me rregullat e një kërkimi shkencor rigoroz nga njëra anë, dhe në përputhje me rregullat e institucioneve, punonjësit e të cilëve u përfshinë në këtë studim.

Kështu, marrja e aprovimit nga drejtoritë e institucioneve nga ku u morën të dhënat si me karakter sasior, edhe me karakter cilësor, ishte një procedurë e rëndësishme e cila u respektua me kujdes nga ana ime, në rolin e studiuesit. U morën kështu 2 aprovime një nga Drejtoria e Përgjithshme e Shërbimit Sprovues të Kosovës dhe tjetra nga Shërbimi Korrektues i Kosovës.

Një nga sfidat më të rëndësishme në këtë proces ishte të kuptuarit e procesit (sidomos i procesit të anketimit nga ana e punonjësve të cilëve do t'i plotësonin ato). Zakonisht anketat masin qëndrime ose perceptime të një targeti të caktuar njerëzish në lidhje me një çështje të caktuar, ndërsa anketat e përdorura në këtë rast kërkonin nxjerrjen e informacionit nga dosjet e të miturve të cilët kanë kryer dënimin pranë qendrave të shërbimit sprovues në periudhën kohore 2005-2010. Ky proces, në fillim hasi vështirësi për t'u realizuar, por më pas, në sajë të bashkëpunimit të qendrave të Shërbimit Sprovues, u realizua me sukses.

2.8. Bashkëpunimi me institucionet parandaluese e korrektuese

Për mbledhjen e të dhënave me karakter sasior, por dhe të atyre me karakter cilësor, një ndihmë shumë të madhe dhanë Qendrat e Shërbimit Sprovues në: Prishtinë, Prizren, Pejë, Mitrovicë dhe Gjiilan si dhe Qendra Korrektuese në Lipjan.

Për të mundur këtë bashkëpunim paraprakisht janë nxjerrë leje të veçanta, të cilat gjenden në fund në formën e shtojcave.

2.9. Vlefshmëria dhe besueshmëria e instrumenteve

Për të pasur një besueshmëri të lartë në studim së pari: janë përdorur tre instrumenta kërkimorë: pyetësi i strukturuar, udhëzuesi gjysmë i strukturuar i intervistës dhe të dhënat dytësore nga

anketat e Qendrave të Shërbimit sprovues të zyrave të: Prishtinës, Prizrenit, Pejës, Mitrovicës dhe Gjilanit.

Të dhënat sasiore të mbledhura nëpërmjet procesit të anketimit janë ballafaquar edhe me ato të marra nëpërmjet procesit të intervistimit. Gjithashtu këto të dhëna janë krahasuar edhe me të dhënat e përfthuara nga burimet dytësore, siç janë anketat sociale të QSHS, në 5 zyrat rajonale të sipërpërmendura.

Së dyti, Për të gjitha të dhënat e përfthuara është krijuar një bazë e të dhënave për studim. Kjo teknikë, sipas Yin, lehtëson përpunimin dhe nxjerrjen e rezultateve dhe rrit besueshmërinë e informacionit. (Yin, 2009).

Të dhënat e pyetësorëve të strukturuar janë hedhur në mënyrë tabelare në programin Microsoft Excel e më pas janë konvertuar në programin SPSS 14, duke mundësuar kështu përpunimin statistikor të tyre. Të dhënat e përfthuara nga intervistat gjysmë të strukturuar gjithashtu janë përpunuar nëpërmjet analizës tematike. Analiza tematike është “procesi i segmentimit, kategorizimit dhe rilidhjes së aspekteve të të dhënave përpara interpretimit të tyre përfundimtar (Grbich, 2007:16).

Janë ruajtur gjithashtu të gjithë pyetësorët dhe dokumentacioni plotësues si dhe shënimet e mbajtura gjatë intervistimit, qoftë ato elektronike, apo të marra me shkrim.

Së treti, përdorimi i të dhënave të përfthuara nga hulumtimi i realizuar nga anketat sociale të QSHS, në mënyrë krahasuese me të dhënat e përfthuara nga burimet parësore në këtë studim, ndikon në rritjen e besueshmërisë së këtij studimi.

2.10. Rëndësia e studimit

Ky studim ka një rëndësi të veçantë për disa arsye:

Së pari ai hedh dritë mbi aspektet sociologjike të delikuencës së të miturve në Kosovë. Deri më tani në kontekstin kosovar dukuria e delinkuencës dhe kriminalitetit të të miturve është studiuar në këndvështrimin juridik dhe vetëm pak kontribute janë fokusuar në trajtimin sociologjik të dukurisë.

Së dyti, me qëllimin për të qenë sa më i thelluar dhe jo sipërfaqësor, studimi shtrihet në një periudhë kohore të kufizuar në 5 vjet (2005-2010). Duke qenë se institucionet që kanë ndihmuar në realizimin e pjesës empirike të këtij studimi (QSHS) janë institucione relativisht të reja, të ngritura në vitin 2002 e më pas, studimi është fokusuar pikërisht pas vitit 2002. I shtrirë në kohë, studimi ka gjithashtu karakter krahasues diakronik.

Së treti, studimi përbën një përpjekje për hulumtimin e një dukurie për të cilën ka një ndjeshmëri të lartë shoqërore.

Ky studim shërben si një kontribut në fushën e sociologjisë së devijancës dhe mund të shërbejë si kontribut në disa drejtime:

Së pari: ai përbën një kontribut që plotëson dhe i bashkëngjitet kontributeve të tjera të ngjashme hulumtuese në këtë fushë. në kontekstin kosovar.

Së dyti, ky hulumtim mund t'i shërbejë si model krahasimi dhe referimi edhe studiuesve të tjerë brenda dhe jashtë Kosovës, si dhe mund të shërbejë si një model për hulumtime të tjera të ngjashme mund të përdoret si literaturë për t'u shqyrtuar në fushën e sociologjisë së devijancës për studentët universitare dhe pasuniversitarë.

Së treti, studimi ka vlerë edhe për institucionet që merren me trajtimin e të miturve delinkuentë, jo vetëm për analizën teorike që ai paraqet, por edhe për gjetjet empirike që ky studim ka nxjerrën në pah në mënyrë tërësisht origjinale dhe profesionale.

2.11. Mundësitë dhe kufizimet

Realizimi i këtij hulumtimi u bë i mundur për disa arsye:

Së pari, unë në rolin e studiuses, kam formimin e duhur sociologjik për t'i dhënë një qasje sociologjike këtij hulumtimi me në fokus delikuencën e të miturve.

Së dyti, njohja e gjuhës angleze nga ana ime në rolin e studiueses, gjuhë në të cilën gjendet literatura ndërkombëtare e fushës së delinkuencës së të miturve, mundësoi njohjen më nga afër të kësaj dukurie në kontekstin ndërkombëtar dhe pasqyrimin e një përmbledhjeje të saj në përputhje me rregullat e shkrimit akademik dhe kërkimin shkencor.

Së treti, duke qenë se unë, në rolin e studiueses, jetoj dhe punoj në Kosovë dhe kam pasur bashkëpunime profesionale me institucionet që merren me trajtimin e të miturve, që kanë kryer sjellje delinkuentë në kontekstin kosovar, kam pasur mundësi reale për ta hulumtuar këtë dukuri nga afër, duke kontaktuar mjaft profesionistë të fushës që merren në përditshmërinë e tyre me këtë kategori të miturish.

Me gjithë mundësitë e paraqitura më sipër, ky studim hasi edhe në disa kufizime:

Së pari, një kufizim i rëndësishëm metodologjik lidhej me procesin e anketimit. Duke qenë se hulumtimi është i fokusuar në një periudhë kohore të caktuar dhe jo aktuale (2005-2010), ishte e pamundur të anketoheshin të miturit që gjendeshin aktualisht në qendrat e shërbimit sprovues. Në mënyrë që gjetjet t'i korrespondojnë pikërisht kësaj periudhe, u përdorën pyetësorë që nuk synonin të matnin drejtpërdrejtë perceptimet dhe qëndrimet e ndonjë grupi njerëzish, por synonin të nxirrnin në pah të dhëna nga dosjet e arkivuara në 5 zyra të QSHS Kosovë, në lidhje me të miturit që kishin kryer dënimin në to. Ky tipar i procesit të anketimit, e vështirësoi mbledhjen dhe pasqyrimin e të dhënave, edhe për faktin se procesi hasi vështirësi në të kuptuarin nga ana e punonjësve që i plotësuan ato. Nëse informacioni do të merrej drejtpërdrejtë nga të miturit që kishin kryer dënimin pranë Zyrave lokale të qendrës së Shërbimit sprovues dhe/ose familjarët e tyre, informacioni do të kishte qenë më i pasur dhe i larmishëm. Pamundësia për t'i kontaktuar

ato, bëri që studimi empirik të kufizohej vetëm në nxjerrjen e të dhënave nga dosjet e këtyre të miturve të arkivuara në zyrat rajonale të shërbimit sprovues në Kosovë.

Së dyti, një tjetër kufizim metodologjik lidhet me faktin se të dhënat e kërkuara në pyetësor jo gjithmonë gjendeshin në dosjet e të miturve të arkivuara në QSHS. Për këtë arsye në disa prej pyetjeve të strukturuar në pyetësor, punonjësit kanë rrethuar alternativën “nuk ka të dhëna”.

Duke qenë se niveli i mungesës së të dhënave ishte i konsiderueshëm në disa raste, kjo e vështirësoi analizën statistikore të thelluar që mundësonte matje disi ekonometrike të ndikimit të variablave të pavarur në dukurinë e delinkuencës së të b miturve, për periudhën 2005-2010.

Së treti, procesi i intervistimit hasi gjithashtu në një vështirësi teknike. Punonjësit e qendrës Korrektuese Lipjan, të cilët duhet të merrnin pjesë në intervistim duhet të ishin të punësuar në këtë sistem jo më vonë se viti 2010, në mënyrë që të mund të merrej informacioni i duhur në lidhje me tematikën e përzgjedhur në kohën të cilës i referohet studimi. Për këtë arsye numri i personave që morën pjesë në procesin e intervistimit ishte i kufizuar.

Së katërti, gjatë procesit të intervistimit, u vu re që mjaft të intervistuar jepnin një informacion sipërfaqësor dhe jo të thelluar, e për rrjedhojë jo të gjitha intervistat e marra ishin të pasuara me informacion, mbi të cilin të mund të ngrihej një analizë e thelluar tematike. Shpeshherë të intervistuarit prireshin të mos i referoheshin periudhës kohore të kërkuar (2005-2010), por asaj aktuale dhe kjo e bënte informacion e marrë disi konfuz.

Së pesti, në lidhje me delikuencën e të miturve ekziston literaturë në kuadrin ndërkombëtar, por vihet re se studimet empirike me profil sociologjik në kontekstin kosovar janë të kufizuara, çka e kufizon mundësinë për krahasim dhe për referenca shkencore. Përveç disa raporteve që ofron SHSK, hulumtimet e tjera nuk kanë fokus sociologjik dhe vihet re dukshëm mungesa e të

dhënave statistikore në lidhje me këtë dukuri. **Mungesa e të dhënave statistikore, dhe e raporteve periodike vihet re edhe në institucione të tilla si: Policia e Kosovës, organet e dejetësisë etj.**

2.12. Hamendësime

Në këtë studim është supozuar se:

- Pyetjet e strukturuar të pyetësit kanë qenë të qarta për punonjësit e zyrave rajonale të shërbimit sprovues. Për t'u siguruar për këtë, fillimisht 10 pyetësorë janë përdorur për testim në një fazë pilot. Më pas pyetësi është përmirësuar dhe është përdorur për hulumtimin e plotë.
- Punonjësit e zyrave lokale të Shërbimit Sprovues në Kosovë kanë hulumtuar me kujdes dosjet e arkivuara të të ish dënuarve të mitur në shërbimin sprovues dhe kanë nxjerrë nga këto dosje të dhënat e përshtatshme për plotësimin e pyetësorëve.
- Punonjësit e Qendrës Korrektuese në Lipjan kanë përmbushur kushtin kryesor, pra, kanë qenë të punësuar në sistemin e korrektimit të paktën që prej vitit 2010.
- Punonjësit e Qendrës Korrektuese Lipjan, që kanë pranuar të intervistohen, kanë dhënë përgjigje dhe kanë shprehur qëndrime të sigjerta në lidhje me informacionin e kërkuar sipas udhëzuesit të intervistës së hartuar paraprakisht.

KAPITULLI III: ZHVILLIMI HISTORIK DHE TEORITË MBI DUKURITË SOCIOPATOLOGJIKE

3.1. Zhvillimi historik mbi dukuritë sociopatologjike

3.1.1. Pikëpamjet antike mbi dukuritë sociopatologjike

Problematika e delikuencës së të miturve ka edhe historikun e zhvillimit të saj, çka do të thotë që ajo shtrihet në kohë dhe hapësirë të periudhave të mëdha historike. Pra delikuenca e të miturve është e pranishme në të gjitha formacionet ekonomiko-shoqërore që nga civilizimi i Lindjes së lashtë e deri sot. Dinamika dhe frekuenca e kësaj dukurie nëpër shekuj nuk ka qenë e njëjtë. E gjithë kjo varet nga dinamika dhe niveli i zhvillimit ekonomik, social, politik dhe kulturor i shoqërive. Sa më të pazhvilluara që janë shoqëritë, aq më i ulët është niveli i delikuencës së të miturve, dhe e kundërta, sa më të zhvilluara janë shoqëritë aq më dinamike dhe problematike bëhet kjo dukuri.

Dukuritë sociopatologjike në përgjithësi, si dhe delikuenca e të miturve në veçanti, si pjesë e tyre kanë historikun e vet të zhvillimit, qasjen interpretuese dhe reaguese. Çdo tip i shoqërisë njerëzore, që nga fillimi e deri tani, është ballafaquar me këto dukuri sociopatologjike. Në varësi të nivelit të zhvillimit të këtyre shoqërive, zhvillohet edhe reagimi ndaj tyre si dhe krijimi i qëndrimeve dhe botëkuptimeve ndaj këtyre dukurive. Pra këto dukuri, që nga lashtësia kanë qenë tema diskutimi në qarqet e ndryshme shoqërore. Historikisht janë paraqitur ide dhe mendime për luftimin dhe tejkalimin e këtyre dukurive. Këto ide në një formë më sistematike janë paraqitur atëherë kur u themeluan shtetet e para së bashku me sistemet e tyre normative.

Shoqëria si bashkësi e organizuar e njerëzve gjithmonë prirët që të ruajë kohezivitetin dhe funksionalitetin e saj përmes zakoneve dhe normave shoqërore. Këto tema veçanërisht kanë qenë objekt interesimi i elitave intelektuale, ku hapësirë më të madhe kanë zënë pikëpamjet e filozofëve grekë dhe të historianëve. Më vonë këto probleme do të bëhen objekt studimi edhe i shkencave ekonomike, politike, mjekësisë sociale, psikologjisë, psikiatrisë duke bërë përpjekje që secila t'i sqarojë në kuadër të aspektit të vet disiplinuar (Sulejmanov dhe Stojanoski, 2002).

Edhe pse një qasje më sistematike mbi dukuritë sociopatologjike fillon me Greqinë antike, kjo nuk do të thotë që këto dukuri nuk i kemi pasur edhe më herët. Etiologjia dhe fenomenologjia e këtyre dukurive sociopatologjike ndërlidhet me civilizimet e para të Lindjes së Lashtë siç ishin Babilonia, Mesopotamia, Persia, Kina e lashtë, ku në njëfarë mënyre të veçantë është folur për këto dukuri e madje edhe për delikuecën e të miturve. Pikëpamjet e këtyre civilizimeve mbi sjelljet devijante të të rinjve dilnin si rezultat i konflikteve dhe mosmarrëveshjeve kronike mes moshave, ku të moshuarit ankoheshin me mënyrën e sjelljes së të rinjve që sipas tyre do të sillnin një kataklizëm botërore sepse të rinjtë nuk i dëgjonin të moshuarit.

Kështu, në literaturën mbi sjelljet devijante të të miturve, thuhet se një besimtar egjiptian, para gjashtë mijë vjetëve kishte shkruar në muret e një varreze të piramidës: “Vendi ynë është degjeneruar kohët e fundit. Ekzistojnë shenja se botës i ka ardhur fundi, sepse fëmijët nuk i dëgjojnë prindërit (Dida, 1996).

Mirëpo një qasje më shkencore e hasim tek sistemet filozofike të filozofëve grekë duke filluar që nga periudha antropologjike-sofiste e deri te Aristoteli. Në këto shkrime filozofike hasim idetë mbi dukuritë sociopatologjike, krimin dhe shumë forma tjera të dëmshme për shoqërinë duke folur për shkaqet për pasojat e tyre dhe mënyrën e tejkalimit të tyre. Faktikisht në këto shkrime filozofike mbi këto dukuri sociopatologjike pasqyrohet qasja reaktive apo mënyra e reagimit të shtetit grek mbi këto dukuri.

Në filozofinë e antikitetit grek, veçanërisht janë të njohura pikëpamjet e Sokratit, Platonit dhe Aristotelit. Sokrati veçanërisht është marrë me sjelljet devijante të të rinjve në Greqinë antike, dukuri e cila konsiderohej si problem shoqëror. Ai i porosiste dhe i sugjeronte të rinjtë që të arsimoheshin, edukoheshin dhe të formoheshin në aspektin moral, sepse për Sokratin dituria dhe virtyti janë një e njëjta gjë. Sipas tij, funksioni i veprimeve të njeriut duhet të bazohet në mënyrën racionale të të menduarit. Gabimet dhe sjelljet jo të mira janë produkt i veseve dhe injorancës (Shih: Qahili, 2013). Sipas Sokratit veprimet e mira dhe drejtësia duhet të bazohen në vlerat etiko-morale. Mendimet e Sokratit mbi këto probleme ishin të arsyeshme, sepse njeriu i edukuar dhe i arsimuar në frymën e vlerave të vërteta dhe i cili demonstroi një pjekuri dhe ngritje morale, është shumë vështirë që të devijojë dhe të demonstrojë sjellje delikuente.

Vazhdues i këtyre ideve është edhe Platoni, njëri nga filozofët më të mëdhenj të Antikitetit. Krahas problemeve filozofike, në veprat e tij ai trajtoi edhe problemet sociopatologjike e veçanërisht problemin e krimit, të vjedhjeve, vrasjeve, vetëvrasjeve etj. Këto probleme ai i trajtoi në veprën “Ligjet” ku diskuton për shkaqet e sjelljeve kriminale dhe njëkohësisht shpreh qëndrimin e tij edhe për pasojat e tyre në shoqëri dhe për problemin e dënimit. Sipas Platonit, si shkaqe për paraqitjen e sjelljeve kriminale, ndikojnë dy grupe faktorësh:

- Faktorët e brendshëm psikologjikë, që manifestohen përmes instinkteve, epsheve dhe shpirtit të sëmurë të kryerësve të veprave sociopatologjike. Njohja e natyrës së brendshme, psikologjike të njeriut është e një rëndësie të madhe për njohjen e përmbajtjes së veprës dhe pengimin e mëtejshëm të këtyre veprave.
- Faktorët e jashtëm apo fiziologjikë si degjenerim trupor apo biologjik.

Sipas Platonit ekzistojnë dy tipe të njerëzve që janë bartës të sjelljeve devijante: individë me sjellje devijante, por që janë të përmirësueshëm dhe individë që nuk mund të përmirësohen sepse lindin si të tillë dhe i kundërvihen edhe dënimeve më të rënda. Sipas tij, dënimet janë të preferuara sepse me anë të tyre kriminelët përmirësohen dhe ndërpritet kryerja e veprave tjera. Për të papërmirësueshmit propozonte dënim me vdekje si zgjidhje e vetme për tu liruar nga e keqja e cila buron nga ndërtimi trupor (Shih: Milutinovic, 1972).

Mendimtari tjetër në vazhdim, i cili në kuadër të sistemit të tij filozofik, bën fjalë për problemet sociopatologjike dhe kriminale është edhe Aristoteli. Sipas tij kriminelët merren me këto aktivitete nën ndikimin e motiveve dhe shprehive kriminale ose nga mjerimi. Ai mbron mendimin që shkaqet e veprimeve kriminale mund të kërkohen në shoqëri dhe rregullimin shoqëror ku varfëria ose pasuria mund të jenë në cilësinë e determinanteve që çojnë kah aktivitetet delikuede.

Sipas Aristotelit, varfëria është nëna e krimit kurse pasuria nëna e amoralitetit. Sipas tij, njerëzit delikuentë janë armiq të shoqërisë dhe ata ose duhet të shërohen ose shoqëria të lirohet prej tyre. Delikuentët e papërmirësueshëm duhet ose të likuidohen ose të përjashtohen nga shoqëria. Ai insistonte në përdorimin e forcës fizike me qëllim të përmirësimit të individëve delikuentë.

Aristoteli, përveç sjelljeve delikuate dhe kriminale bën fjalë edhe për vetëvrasjen, prostitucionin, varfërinë dhe pijet narkotike (Shih: Sulejmanov dhe Stojanoski, 2002).

Kjo ndryshon në periudhën moderne sepse situata për reduktimin e dukurisë së delinkuencës së të miturve u besohet institucioneve, të cilët hartojnë politikat e tyre të cilat besohet se ndikojnë pozitivisht në përmirësimin e sjelljeve të delikuentëve.

3.1.2 Format e reagimit shoqëror ndaj dukurive devijante përgjatë antikitetit

Format e reagimit në shoqëritë e hershme kanë qenë të shumëllojshme dhe të cilat në aspektin evolutiv kanë pësuar ndryshime. Këto ndryshime në format e reagimit shoqëror janë rezultat i zhvillimit global shoqëror, të cilat më vonë fitojnë një përmbajtje më humane. Kjo formë e reagimit shoqëror kalon nëpër dy faza: reagimi privat dhe reagimi shoqëror shtetëror.

Reagimi privat ndaj dukurive devijante

Reagimi privat ndërlidhet me reagimin privat të individit apo të grupit ndaj situatave të rrezikshme, të cilat e rrezikojnë sigurinë e individit apo të grupit. Kjo formë e reagimit shoqëror është pjesë e shoqërive parainstitucionale, atëherë kur nuk kanë ekzistuar institucionet shtetërore. Në mungesë të ekzistencës së mekanizmave institucionale shtetërore, individët dhe grupet e vogla kanë qenë të detyruara që vetë të reagojnë me qëllim të mbrojtjes së ekzistencës së tyre. Në literaturën shkencore përmenden tri faza kryesore të reagimit privat:

1. Përzënia apo dëbimi nga bashkësia,
2. Hakmarrja apo gjakmarrja,
3. Pajtimi me shpërblim apo kompozicioni (Shih: Halili, 2014).

Në Greqinë antike format e reagimit shoqëror ndaj sjelljeve devijante kanë qenë të llojllojshme p.sh.; fenomeni i vetëvrasjes është gjykuar dhe dënuar në mënyrë rigoroze. Në sistemin normativ grek parashihej që, atij që kishte bërë vetëvrasje t'i prehej dora dhe të varrosej në një

vend të veçantë. Vetëvrasja në Greqinë antike do të lejohej vetëm me kërkesë të veçantë deri te Senati dhe atë vetëm me fakte argumentuese.

Sipas Platonit, vetëvrasësit meritojnë një varrim të izoluar dhe të veçantë në ndonjë vend të shkretë pa emër dhe shenja mbi varrezë. Aristoteli ka shfrytëzuar të njëjtin argument, por ai ishte më rigoroz ndaj vetëvrasjes, duke e trajtuar atë si krim ndaj shtetit (Shih: Alvarez, 1975).

Sipas shkollës stoike, dukuria e vetëvrasjes lejohet vetëm atëherë kur nga ai që dëshiron të vetëvritet vuan familja e tij dhe shoqëria. Në Romën e vjetër mbisundonte mendimi që njerëzit kanë të drejtë të vetëvriten nëse atë e arsyetojnë me shkaqe logjike si p.sh.: vuajtja, sëmundja, çmenduria etj.

Reagimi publik-shtetëror

Reagimi publik është produkt i paraqitjes së shtetit dhe institucioneve shtetërore, atëherë kur vet shteti e merr përsipër mekanizmin e ndjekjes kundër dukurive sociopatologjike. Sjelljet devijante dhe kriminale në shoqëritë primitive adresoheshin kundër grupit apo fisit, në shoqëritë me institucione shtetërore këto dukuri drejtoheshin kundër vlerave dhe interesave shtetërore. Reagimi në shoqëritë primitive ishte spontan, instinktiv dhe kolektiv ku dënimin e ka zbatuar i tërë grupi apo secili anëtar, kurse reagimi publik shtetëror është individual, përgjigjet individi si kryerës i veprës ku qëllimi i shtetit është ruajtja e rendit dhe kohezionit shoqëror.

Këto shoqëri të hershme me institucione shtetërore kishin karakteristika fetare dhe teokratike dhe ishin një simbiozë e pushtetit laik dhe fetar sepse veten e konsideronin si vazhdimësi të pushtetit hyjnor dhe vullnetit të perëndisë. Këto shoqëri teokratike ishin tepër rigorozë ndaj sjelljeve devijante dhe kriminale dhe zbatonin tortura dhe dënime barbare, dënim me vdekje, dëbime dhe deportime etj.

Qëllimi i dënimeve si formë e reagimit publik shtetëror ishte shpagimi dhe frikësimi i popullit me qëllim që mos të përsëriten vepra të tilla. Forma më të shpeshta të dënimeve me vdekje kanë qenë: hedhja e personave të dënuar në zjarr, djegia, mbytja në ujë, ngulja në hu, prerja e kokës, futja në dhe për së gjalli, mbytja në arenë, hedhja në hordhitë e bishave të egra, djegia në turrë të

druve, hedhja në katran të valë, varja me kokë poshtë, gozhdimi në kryq, murosja për së gjalli, mbytja me gurë, vënia e kurorës së skuqur, nxjerrja e syve, nxjerrja dhe prerja e gjymtyrëve dhe organeve vitale të njeriut dhe forma të tjera të dënimeve të vrazhda (Shih: Halili, 2014).

Gjithashtu, si formë e dënimit dhe reagimit shoqëror publik ka qenë edhe dëbimi dhe deportimi i qytetarëve përmes të cilit u shkaktonin vuajtje dhe mundime të të dënuarve. Kjo formë e dënimit në Greqinë antike quhej *astrakizëm*, e kishte të bënte me dëbimin e individëve që ishin të rrezikshëm për shtetin dhe demokracinë athinase. Kjo metodë në fillim zbatohej ndaj personaliteteve të larta politike e më vonë edhe ndaj delinkuentëve të rrezikshëm. Kjo metodë e dëbimit është zbatuar edhe në Romën e lashtë ku personat e dëbuar dërgoheshin në vende tjera të largëta dhe shkretira.

3.2. Pikëpamjet mesjetare mbi dukuritë sociopatologjike dhe reagimi ndaj tyre

Në mesjetë dukuritë devijante janë trajtuar në frymën e atyre karakteristikave, të cilat përbënin esencën e marrëdhënieve shoqërore feudaliste. Meqë në këtë periudhë i tërë sistemi shoqëror ishte në shërbim të fesë, edhe dukuritë devijante trajtoheshin në bazë të fesë dhe ligjit hyjnor. Dogmat fetare ishin ato që bënë shpjegimin e proceseve shoqërore dhe gjithçka që ishte në kundërshtim me këto dogma fetare konsiderohej si heretike dhe kundërshtohesh rigorozisht.

Pra kjo mënyrë e meditimit ishte një lloj mekanizmi frenues i mendimit të lirë po edhe të studimit dhe interpretimit shkencor të dukurive devijante në shoqërinë mesjetare. Mesjeta e përfshin periudhën paraindustriale ku krimet më serioze, që merrnin edhe dënim më të madh, ishin me natyrë fetare ku bënin pjesë krimet kundër pronës së sundimtarit ose të aristokracisë. Herezia, sakrilegji si dhe blasfemia për një kohë të gjatë kanë qenë të dënueshme me vdekje në shumë pjesë të Evropës (Shih: Giddens, 2004). Në këtë periudhë dominojnë mendimet dhe idetë e mendimtarëve religjiozë të cilët ishin në shërbim të religjionit krishterë. Mendimtarët më të dalluar të kësaj periudhe janë Shën Augustini dhe Toma Akuini.

Shën Agustini ishte mendimtari i parë i krishterë, i cili përfaqëson Mesjetën e hershme, ku fjalën kryesore në jetën shoqërore e kishin etërit kishtarë. Ai të gjitha problemet e kohës së tij, po edhe

ato sociopatologjike i përshkruan dhe trajton në kryeveprën e tij “Mbi shtetin hyjnor”. Sipas tij, dukuritë devijante në shoqëri janë mëkat dhe shkelje e rregullave hyjnore prandaj dënimi është i domosdoshëm sepse gjatë vuajtjes individ i mund të pendohet. Agustini ishte kundër aplikimit të dënimit me vdekje, sepse ai nuk i mundëson personit të dënuar të pajtohet me Perëndinë dhe në këtë mënyrë të përmirësohet.

Agustini ishte kundër dënimeve të rënda fizike dhe torturave barbare, por pro dënimit me heqje të lirisë (Shih: Halili, 2014). Ideologjia e krishterë kishte qëndrim të veçantë ndaj dukurive devijante e sidomos ndaj vetëvrasjes, të cilën në fillim nuk e dënonte dhe madje në shumë raste edhe e lejonte. Më vonë dijetarët e krishterë sidomos Agustini dhe Akuini e dënojnë këtë dukuri, duke thënë se ai është krim sepse vetëm Perëndia e ka të drejtën e jetës dhe vdekjes të njerëzit. Duke marrë parasysh rrethanat dhe kushtet kur jetoi dhe veproi Shën Augustini, mund të thuhet se këto mendime të tij ishin tepër interesante dhe humane dhe përbënin një kritikë tepër rigorozë ndaj sistemit normativ të kohës së tij.

Mendimtari i dytë dhe kryeideologu i periudhës Mesjetare llogaritet Toma Akuini, i cili ishte përfaqësues i Mesjetës së vonshme dhe i skolastikës, e cila është një kombinim i fesë dhe filozofisë së Aristotelit. Në veprën e tij, krahas problemeve të shumta, ai i trajton edhe dukuritë devijante duke menduar që ato nuk e cenojnë rendin hyjnor, por rendin tokësor apo të mirat e përgjithshme njerëzore. Ai mendon që duhet të aplikohet dënimi dhe ndëshkimi, sepse përmes dënimit mbrohet rendi hyjnor dhe ai tokësor dhe vlerat e përgjithshme shoqërore. Përmes mekanizmit të dënimit rrvihet përsëri paqja dhe qetësia shoqërore dhe se ajo është shërim për kryerësit e veprave delikuede (Shih: Sulejmanov dhe Stojanoski, 2002).

3.3. Pikëpamjet e humanizmit dhe rilindjes mbi dukuritë devijante

Humanizmi dhe rilindja përbëjnë një periudhë të veçantë të zhvillimit të njerëzimit, e cila ka një qasje të veçantë teoriko-metodologjike për hulumtimin e dukurive shoqërore. Pjesë e këtyre dukurive janë edhe dukuritë devijante, të cilat kanë një trajtim të veçantë dhe hulumtohen pikërisht në frymën dhe karakteristikat e proceseve shoqërore të kësaj periudhe. Kjo qasje e re

hulumtuese e kësaj periudhe është në kundërshtim me mënyrën medituese religjiozo-filozofike mesjetare, ku bëhen përpjekjet e para për një liri medituese, e cila do të bazohet në parimet racionaliste dhe empiriste të kësaj kohe. Padyshim që tek këta mendimtarë ka ndikuar filozofia racionaliste dhe empiriste me në krye Dekartin, Hobsin, Bekonin, Lokun e shumë të tjerë, tek të cilët mbisundonte formula “Cogito ergo sum”. Idetë mesjetare mbi interpretimin e dukurive devijante dhe shumë problemeve tjera nuk mundën t’i rezistojnë kohës së re dhe frymës së re, sepse kjo kohë kishte edhe specifikat e veçanta, ku në lindje e sipër ishte një shoqëri e re dhe një formacion i ri ekonomik shoqëror.

Në këtë periudhë qasje të veçantë kanë disa forma të sjelljeve devijante si p.sh. alkoolizmi, narkomania, prostitucioni, krimi etj, dhe nga mendimtarët e kësaj kohe bëheshin përpjekje për zbulimin e shkaqeve të tyre. Këta mendimtarë kërkonin që të ndërmerrej një politikë e caktuar shëndetësore, të përmirësoheshin kushtet e jetës dhe të punës, duke menduar që këto janë disa prej atyre faktorëve që i nxisin këto dukuri devijante. Mendimtarët e periudhës së humanizmit dhe rilindjes kundërshtojnë veçanërisht mendimin mbi dënimin, si mjet të shpagimit dhe si formë të largjes së mëkatit me qëllim të kënaqjes së ashtuquajturës drejtësi hyjnore (Shih: Halili, 2014).

Ndryshimet dhe reformat që kërkonin këta mendimtarë ishin ato që do të bazohen në frymën e kërkesave dhe nevojave të kësaj periudhe të re historike. Ata ishin kundër dënimeve të rënda barbare dhe torturave, të cilat buronin nga institucioni i inkuizicionit mesjetar. Mendimtarët dhe ideatorët e kësaj periudhe janë Tomas Mori, Tomazo Kampanella, Hobsi, Monteskje, Ruso etj. Pikërisht kryeveprat e këtyre mendimtarëve janë ato që paraprinë dhe ndihmuan lindjen e shoqërisë dhe të kohës së re.

Tomas Mori në veprën e tij “Utopia”, e vë theksin tek rregulli dhe organizimi shoqëror. Ai gjen hapësirë për të diskutuar edhe problemet devijante, shkaqet e të cilave mendonte se gjendeshin në vetë shoqërinë. Ai ishte që dënimi të bazohej në natyrën dhe peshën e krimit dhe të mos jepeshin dënime të rënda dhe me vdekje për vepra të vogla, të cilat nuk e rrezikojnë rendin e sistemit shoqëror.

Edhe mendimtari tjetër, Tomazo Kampanella kishte mendim identik me Morin dhe në veprën e tij “Qyteti i diellit”, problemet devijante i shqyrton nga këndvështrimi filozofiko-sociologjik, ku

thekson se në caktimin e dënimit duhet të merren kushtet dhe rrethanat në të cilat është kryer krimi. Sikurse Mori, edhe Kampanella, si përfaqësues i drejtimit utopist bënë përpjekje për krijimin e një shoqërie ideale me rend, progres dhe sistem efikas normativ. Tomazo Kampanella ishte kundër sjelljeve devijante në shoqëri dhe i gjykonte ato por me frymën humaniste që kishte, bënë përpjekje të hulumtohen shkaqet e këtyre sjelljeve devijante dhe kriminale, por vetëm duke u respektuar personaliteti i njeriut, me qëllim që mos të ketë dënime barbare, por ato të bazohen në frymën humaniste (Po aty).

Një vend të rëndësishëm në altarin e këtyre ideve zë edhe Tomas Hobsi, i cili është njëri nga përfaqësuesit e *teorisë së kontratës shoqërore* mbi lindjen e shtetit. Është autor i veprës “Leviatan”, ku bën fjalë për mënyrën e lindjes së shtetit, rregullimin shoqëror, për vlerat morale, të drejtën, sistemin normativ etj. Përveç të tjerave, ai në veprën e tij, bën fjalë edhe për problemet devijante në shoqëri, të cilat i bazon në elementet antropocentrike, që do të thotë se ai këto probleme i shqyrtoi dhe i analizoi nga këndvështrimi antropologjik, psikologjik, moral dhe juridik. Sipas tij, njeriu është qenie egoiste dhe sjelljet devijante janë rezultat i natyrës së njeriut. Meqë njeriu ka natyrë egoiste, ai ka prirje që të tjerëve t’u shkaktojë dëme dhe në këtë mënyrë të demonstrojë sjellje antishoqërore. Duke mbështetur ekzistencën e natyrës egoiste të njeriut ai përfundoi se njeriu për njeriun është ujë (*Homo hominus lupus est*). Hobsi, kur bën fjalë për sjelljet devijante dhe kriminale në shoqëri, e gjen shkakun e tyre në natyrën e brendshme subjektive të njeriut, prandaj si pasojë vjen zbatimi i dënimeve si mekanizëm për eliminimin apo uljen e këtyre veprave antishoqërore (Po aty).

Mendimtari tjetër, i cili punoi dhe veproi në frymën e kohës së re dhe ishte kundërshtar i përbetuar i sistemit feudal, ishte Monteskje. Është autor i veprës me famë botërore “Fryma e ligjeve”, në të cilën pasqyron realitetin e kohës në të cilën ai jetoi dhe veproi. Monteskje kërkonte një shtet funksional, të bazuar në ligje dhe arsye dhe mbështet idenë se shpirti i ligjeve vjen nga kushtet reale shoqërore e jo nga forcat tjera jashtëshoqërore. Ai ishte për një arsimim dhe socializim të mirëfilltë të qytetarëve, i cili do të pengonte dukuritë devijante dhe shumë probleme të tjera në shoqëri. Përmes këtij arsimimi qytetarëve iu bëhet e mundur që të zgjedhin mes të mirës dhe të keqes, mes asaj që është e ndaluar dhe e lejuar, dhe të vetëdijesohen për pasojat e veprave të dëmshme si në aspektin individual, grupor dhe shoqëror. Monteskje ishte

për respektimin e personalitetit të njeriut dhe i dënonte dënimet e ashpra dhe brutale si dhe kufizimin e dënimit me vdekje (Po aty).

3.4. Teoritë mbi dukuritë sociopatologjike

Përmbajtja e sjelljeve devijante ndryshon historikisht që nga e kaluara e deri sot. Në çdo tip të shoqërisë kemi forma të ndryshme të manifestimit të sjelljeve devijante, mënyra të ndryshme të kryerjes së këtyre veprave si dhe reagim të ndryshëm shoqëror. E gjithë kjo kërkon qasje adekuate shkencore për t'u sqaruar dhe hulumtuar. Në këtë drejtim në sociologjinë e sjelljeve devijante, patologjinë sociale, në kriminologji e shkenca tjera ekzistojnë disa teori shkencore të cilat bëjnë përpjekje ta ndriçojnë shkakun e këtyre dukurive devijante. Është e pamundur që të diskutohet, të hulumtohen dhe të identifikohen shkaqet e sjelljeve devijante në shoqëri e të mos merren parasysh arritjet dhe rezultatet e këtyre teorive shkencore.

Nga përparimi i mëtejshëm i këtyre shkencave është vërejtur se këto teori kanë edhe mangësitë e veta dhe se asnjëra teori marrë veç e veç nuk është e përkryer për hulumtim adekuat të këtyre problemeve. Rezultatet më të mëdha këto teori i kanë arritur atëherë kur ato janë kombinuar me arritjet e tyre.

Teoritë më kryesore në lidhje me dukuritë devijante në shoqëri, janë teoritë antropologjike dhe biologjike, teoritë psikologjike dhe teoritë sociologjike të cilat kanë edhe nënteoritë e tyre, që ndihmojnë zhvillimin e hulumtimeve në lidhje me dukurinë e delinkuencës së të miturve.

Teoritë antropologjike, biologjike e psikologjike marrin një rëndësi të veçantë në studimet që kanë në fokus sjelljet delinkeunte, por në këtë studim, i cili ka orientim sociologjik, një rëndësi të veçantë marrin teoritë sociologjike, të cilat shpjegojnë arsyet e sjelljes devijante, duke u ndalur më specifikisht në rastin e atyre sjelljeve devijante që kryhen nga të miturit.

3.4.1. Teoritë sociologjike mbi sjelljet devijante dhe kriminale

Teoritë sociologjike, të cilat shpeshherë quhen si *teori të grupit* nisen nga supozimi se shkaqet themelore të sjelljeve delikuede dhe të kriminalitetit kërkohen në shoqëri, e cila ka edhe strukturën e vet e cila përbëhet nga grupet e ndryshme shoqërore ku zhvillohet edhe personaliteti i delinkuentit. Teoritë sociologjike i shpjegojnë sjelljet devijante duke analizuar raportin mes konformizmit dhe shmangies në kushtet e veprimit social brenda grupit shoqëror. Brenda një shoqërie të caktuar grupet shoqërore mund të jenë të karakterit global, primar, sekondar etj, të cilat i rregullojnë aktivitetet dhe veprimet e njerëzve me anë të vënies së rregullave të sjelljes. Këto grupe dallohen me vlera të ndryshme kulturore, nënkultura, grupe dhe shtresa shoqërore të cilat kanë rregulla të sjelljes dhe çdo sjellje jashtë këtyre rregullave konsiderohet shmangie. Çdo grup shoqëror, pa marrë parasysh hierarkinë e tij vertikale apo horizontale, bazohet gjithmonë në kërkesën për respektimin e rregullave normative, vlerave dhe standardeve nga ana e qytetarëve. Në këtë rast grupi paraqet “folenë” ku individ i formohet qoftë si njeri i normuar, i cili i pranon të gjitha rregullat, apo si delikuent, i cili manifeston veprime antisociale dhe është në kundërshtim me frymën e grupit.

Teoritë dhe pikëpamjet sociologjike mbi sjelljet devijante dhe delikuede nuk janë unike. Sipas mënyrës se si i sqarojnë dukuritë sociopatologjike, ato dallohen dhe janë të ndryshme si në aspektin kohor, ashtu edhe në aspektin paradigmatic. Shkaqet kryesore që mundësojnë paraqitjen e këtyre pikëpamjeve mbi dukuritë sociopatologjike janë të ndryshme p.sh.: 1. Lëvizjet migruese, të cilat krijojnë realitetin e shoqërive (qofshin ato njëetnike apo shumëetnike) që përbëhen nga më shumë kultura, grupe shoqërore dhe religjione të ndryshme. 2. Zhvillimi i shpejtë i industrializimit dhe urbanizimit, 3. Krizat ekonomike dhe 4. Paraqitja e formave të organizuara të sjelljeve devijante, delikuede dhe kriminale, për të cilat karakteristikë e veçantë është ndërlidhja dhe veprimi grupor.

Këto teori sociologjike që shpeshherë quhen edhe si teori sociopsikologjike, për definimin dhe sqarimin e shkaqeve dhe pasojave të dukurive sociopatologjike në shoqëri, bazohen në sqarimin e këtyre nocioneve: kultura, bashkësia, çorganizimi shoqëror, normat, sistemi vleror dhe ndeshja e vlerave si konflikt kulturor, kontrolli shoqëror dhe devijimi etj.

Sqarimi i këtyre koncepteve është i rëndësishëm, sepse mbi to ngrihet baza teorike sociologjike. Le t'i shqyrtojmë një nga një këto nocione:

- *Kultura*

Kultura është një dimension i veçantë i jetës shoqërore të njeriut, e cila ka një rëndësi të veçantë për ekzistencën njerëzore në shoqëri. Kultura është ajo që mundëson që njeriu të dallohet nga bota shtazore, që shoqëritë dhe tipet e shoqërive të dallohen sipas nivelit i zhvillimit kulturor etj. Kultura, si pjesë e shoqërisë, përcillet nga njeri brez në një tjetër, e por edhe vetë pëson ndryshime, të cilat reflektohen edhe në vetëdijen dhe qëndrimet njerëzore. Kultura, para së gjithash, është një dukuri shoqërore, e cila me specifikat që ka, ndikon edhe ndaj dukurive tjera. Ajo mundëson që njeriu të zhvillohet dhe të perfeksionohet gjatë jetës së tij sepse në mungesë të kulturës nuk mund të jetojë pa humanizmin e raporteve të tij ndaj të tjerëve dhe realitetit objektiv. Në fokusin sociologjik kultura lidhet me kuptimin e kultivimit, përpunimit dhe arsimimit. Në aspektin sociologjik, ky kultivim ka kuptimin e humanizmit të sjelljeve njerëzore, të cilat zhvillohen në frymën e respektimit të normave dhe ligjeve të bashkësisë. Shpeshherë kultura është sinonim me konceptin shoqërizim, sepse ajo e përgatit dhe e formon individin për nevojat e grupit.

Këtu do të ofrojmë disa definicione p.sh.: kultura nënkupton tërësinë e të gjitha vlerave materiale dhe shpirtërore (proceset, ndryshimet dhe krijimet), të cilat janë paraqitur si rezultat i ndërhyrjeve materiale dhe shpirtërore të njeriut në natyrë, shoqëri dhe në të menduarit (Aceski, 2000).

Sipas disa autorëve, kultura është model dhe mënyrë e të jetuarit, e cila në vete përfshinë vlerat, normat, traditën, gjuhën, njohurinë etj., të cilat janë të përbashkëta për të gjithë njerëzit. Sipas antropologut anglez Eduard Tejllor kultura ose civilizimi është një tërësi komplekse që përbëhet nga njohuritë, besimet, arti, morali, e drejta dhe të gjitha aftësitë dhe shprehjet tjera që i pranon njeriu si anëtar i një shoqërie (Stojanoski, Gjurovska dhe Matevski, 2004).

Sipas antropologut Mardok, kultura mund të definohet me ndihmën e veçorive, të cilat janë karakteristike për çdo dukuri kulturore. Sipas tij, *së pari*, dukuritë kulturore janë rezultat i përvojës së fituar dhe të mësuar; dhe, *së dyti*, përvoja e fituar bartet në gjeneratën e ardhshme dhe në këtë mënyrë sigurohet vazhdimësia e dukurive kulturore. *Së treti*, dukuritë kulturore janë prodhim i jetës shoqërore dhe *së katërti*, trashëgimia kulturore është e ndërlidhur me të menduarin konceptual dhe shprehjen simbolike (Aceski, 2000).

Sipas Robert Mertonit kultura në thelb paraqet sistemin e organizuar të vlerave normative, që udhëheqin sjelljen njerëzore, sistem ky që është i përbashkët për një shoqëri të caktuar apo grup shoqëror (Robert, 1968).

- *Bashkësia*

Bashkësia është vendi dhe hapësira ku njerëzit dhe grupet shoqërore zhvillojnë aktivitetet ndërvepruese me njeri-tjetrin. Mbi përcaktimin e nocionit bashkësi ndikim mjaft të madh ka mendimtari dhe sociologu gjerman Ferdinand Tonnies, përfaqësues i shkollës formale sociologjike gjermane, i cili e ndan shoqërinë në dy pjesë: në bashkësi dhe shoqëri, të cilat sipas tij dallohen nga njëra-tjetra. Bashkësia është një formë e tillë shoqërore, e cila bazohet në lidhjet e brendshme thelbësore siç janë p.sh. lidhjet sipas farefisnisë dhe ndjenjës instinktive mbi përkatësinë e një grupi të caktuar. Shoqëritë, në anën tjetër, janë forma që i ndërlidh vullneti për arritjen e ndonjë qëllimi të përbashkët me ndërmjetësim e qëllimeve të përbashkëta dhe të organizuara. Ferdinand Tonnies konsideron bashkësi familjen, fisin etj, kurse shoqëri shtetin dhe organizatat e ndryshme shoqërore (Goriçar, 1970).

Bashkësia paraqet tërësinë e individëve, grupeve dhe institucioneve tjera shoqërore, të cilët dallohen me veprim dhe funksionim dinamik në kuadër të hapësirës natyrore. Kështu pra, nga njëra anë bashkësia karakterizohet nga një strukturë dhe tërësi biologjike dhe mënyrë kolektive e të jetuarit, shoqëria, nga ana tjetër karakterizohet nga një tërësi kulturore e elementeve, ku bëjnë pjesë ana ekonomike e biznesit, kontraktuale dhe mënyra individuale e të jetuarit. Bashkësia, si tërësi e njerëzve, të cilët karakterizohen me veprime dhe aktivitete ndërvepruese, duke u bazuar në vijën farefisnore dhe të solidaritetit mekanik, është nën ndikimin e frymës kolektive të grupit.

Bashkësia dallohet me një kohezivitet dhe funksionalitet më të lartë të natyrës sociale dhe hapësinore. Kur ky kohezivitet i bashkësisë fillon të dobësohet atëherë paraqitet një formë e çorganizimit shoqëror, e cila karakterizohet me dobësim dhe çrregullim të marrëdhënieve të brendshme brenda grupit. Këto janë karakteristika të tipit të dytë apo të shoqërisë, e cila dallohet nga një dendësi më e madhe demografike, mobilitet më të madh të popullatës apo migrim demografik dhe me rritje të kontakteve shoqërore mes njerëzve të cilat në tërësi kanë rëndësi të madhe për hulumtimin e sjelljeve devijante në shoqëri.

Sipas Park dhe Burges lokacioni, pozita, ndërvarshmëria ekologjike janë karakteristika të bashkësisë, kurse statusi, subordinimi, superordinimi dhe kontrolli janë karakteristika të shoqërisë. Roderik Mekkenzi dallon disa lloje të bashkësive të bazuara në parametrat ekonomikë: 1. Bashkësia primare (vendbanimi bujqësor, gjahtarë, peshkatarë), 2. bashkësia sekondare, e cila plotëson funksionet sekondare (bashkësia komerciale, distributive), 3. qyteti industrial dhe 4. bashkësia e cila nuk ka funksione dhe formë distinktive (Shih: Sulejmanov dhe Stojanoski, 2002).

Sipas Luis Wirth grupet janë qoftë agregatë apo shoqata të njerëzve, të cilat kanë diçka të përbashkët dhe ndjenjën e përkatësisë njëri ndaj tjetrit. Edhe sipas tij dallohen dy lloje të grupeve: bashkësia dhe shoqëria. Karakteristikat themelore të bashkësisë përqendrohen në këto kategori: marrëdhënie simbiotike, dimensionet e hapësirës dhe kohës, karakteristikat e strukturës fizike, konkurrenca dhe ndarja e punës. Karakteristikat e shoqërisë janë: komunikimi, konsensusi, veprimi i normave dhe vlerave, ekzistimi i kontrollit të së vetëdijshmes sociale dhe aksionet kolektive (Po aty).

- *Çorganizimi shoqëror*

Hulumtimi i personalitetit devijant apo delikuent është një formë specifike e hulumtimit të marrëdhënies mes personalitetit dhe shoqërisë, sepse në formimin dhe socializimin e tij ndikim tepër të madh kanë faktorët shoqërorë. Prandaj në të njëjtën shoqëri duhet kërkuar edhe shkaqet e këtij personaliteti të çintegruar, sepse disa procese dhe forma të marrëdhënieve shoqërore janë shkaktarë të drejtpërdrejtë të çorganizimit shoqëror por edhe të dukurive sociopatologjike.

Çorganizimi shoqëror si koncept ka të bëjë me manifestimin e aspekteve joharmonike të strukturës shoqërore, e cila si e tillë më vonë shndërrohet në faktor kriminogjen për dukuritë sociopatologjike. Me anë të nocionit çorganizim shoqëror mund të kuptojmë atë gjendje shoqërore, e cila nuk është në përputhje me jetën normale të rregulluar dhe të organizuar, e cila shpreh një papërshtatshmëri dhe ndarje të unitetit, i cili çon drejt çrregullimit dhe funksionimit normal të individëve dhe grupeve, duke kushtëzuar një gjendje jo të ekuilibruar, e cila e pamundëson kontrollimin dhe kahun e ndryshimeve dhe kushteve shoqërore.

Esencialisht, theksi vihet në çorganizimin në rrethanat e kushteve të ndryshuara jetësore dhe në dukurinë e papërshtatshmërisë me kushtet e reja. M.N. Naumayer thotë se karakteristikë kryesore e çorganizimit shoqëror është gjendja e pabalancuar, e cila krijohet nga përshtatja jo adekuate e personave dhe grupeve, institucioneve dhe standardeve, me kushtet të cilat ndryshohen (Shih: Milutinovic, 1982). Çorganizimi shoqëror paraqet procesin që mundëson çorganizimin individual, çka do të thotë se shkak i paraqitjes së çorganizimit individual është vetë gjendja e çorganizimit shoqëror.

Përfaqësues të kësaj qasje janë sociologët e shkollës së Çikagos, Tomas dhe Znaniecki, sipas të cilëve çorganizimi shoqëror është dobësimi i ndikimit të rregullave shoqërore ekzistuese mbi sjelljen dhe veprimin e disa anëtarëve të grupit. Sipas tyre, çorganizimi shoqëror paraqitet atëherë kur qëndrimet individuale ndryshohen duke u ndeshur me vlerat shoqërore të pranuara. Pra çorganizimi individual paraqet gjendjen në të cilën individi nuk ka sukses që jetën e tij ta organizojë në atë mënyrë që t'i realizojë qëllimet dhe interesat e tij elementare. Çorganizimi shoqëror paraqet një gjendje të padëshiruar shoqërore, e cila në vetvete paraqet problem shoqëror dhe e cila në vetvete është devijante.

Përfaqësuesit, të cilët çorganizimin e kuptojnë si gjendje shoqërore kriminale, janë Mejbël Eliot dhe Frensis Merrill (Eliot dhe Merrill, 1961). Ata me mënyrën e hulumtimit të kësaj problematike përkrahin në qasjen funksionaliste. Sipas pikëpamjes funksionaliste uniteti funksional i shoqërisë paraqet tërësinë e pjesëve të integruara dhe të ndërlidhura harmonikisht, të cilat veprojnë me një shkallë të mjaftueshme të përputhjes dhe harmonisë së brendshme. Sipas kësaj pikëpamje,

personalitetet devijante nuk janë produkt i strukturës së shoqërisë por ato janë personalitete patologjike, të infektuar me ndonjë lloj sëmundje të caktuar. Ithtarët e qasjes funksionaliste mendojnë se personalitetet patologjike, të cilët manifestojnë sjellje devijante janë produkt i procesit të pasuksesshëm të socializimit, i problemeve psikike që rezultojnë nga vështirësitë dhe problemeve që vijnë nga mosrespektimi i rregullave shoqërore, i traumave, neurozave dhe psikozave, të cilat janë rezultat i përmbajtjes konfliktuale të sistemit normativ etj.

- *Normat, sistemi vleror dhe ndeshja e vlerave si konflikt kulturor*

Sjelljet dhe veprimet e njerëzve rregullohen përmes normave dhe vlerave. Kur këto norma dhe vlera ndeshen dhe fitojnë marrëdhënie me përmbajtje konfliktuale, atëherë mund të flitet për një lloj të caktuar të çorganizimit shoqëror. Normat janë rregulla mbi sjelljet e njerëzve në shoqëri dhe paraqesin sistemin e të drejtave dhe detyrave reciproke të njerëzve në marrëdhëniet shoqërore. Marrëdhënia mes normave dhe vlerave është marrëdhënie mes mjeteve dhe qëllimeve: normat orientojnë atë sjellje e cila do të rezultojë me realizimin e ndonjë vlere të synuar. Megjithatë, mes normave dhe vlerave mund të ekzistojë jopërputhshmëri, kështu që veprimi sipas normave nuk kontribuon për realizimin e vlerave.

Vlerat dhe normat shoqërore janë elemente të kulturës, pa të cilat shoqëria njerëzore nuk do të mundej të zhvillohet dhe të ekzistojë. Shoqëritë, anarkinë, kaosin dhe anominë do ta tejkalojnë përmes vlerave dhe normave shoqërore. Këto elemente të kulturës nuk krijohen *ad hoc* dhe aty për aty, por në një interval më të gjatë kohor duke u bartur prej një brezi në tjetrin dhe duke u shndërruar në pronë të përbashkët. Normat shoqërore janë rregulla apo kërkesa, të cilat janë në cilësinë e një mekanizmi me anë të të cilave rregullohen sjelljet e njerëzve. Që nga fillimi i paraqitjes së shoqërisë njerëzore, bashkësitë sociale kishin nevojë për vënien e një rregullore me ndihmën e së cilës do të rregulloheshin sjelljet dhe veprimet e njerëzve në grup apo në shoqëri si bashkësi më e gjerë.

Një lloj rregullore e këtillë ishin normat shoqërore, të cilat janë vepër e vet njeriut dhe gjatë zhvillimit të shoqërisë edhe ato u zhvilluan dhe ndryshuan sipas frymës së përmbajtjes së ndryshimeve shoqërore. Nocionin mbi normat shoqërore në aspektin e terminologjisë

sociologjike e hasim te sociologu Summner. Ai në veprën e tij “Zakonet popullore”, bëri përpjekje që, në aspektin sociologjik, të sqarojë dhe përcaktojë paraqitjen e zakoneve. Normat janë rregulla dhe kahje me të cilat shoqëria dhe kultura përcaktojnë sjelljen shoqërore të arsyeshme dhe të dëshiruar të njeriut ndaj njerëzve tjerë dhe në situata të caktuara (Tonovski, 1981).

Normat shoqërore, në aspektin kulturor mund të jenë norma ndaluese dhe urdhëruese apo udhëzuese. Normat ndaluese kanë të bëjnë me atë se çfarë nuk duhet të bëjnë anëtarët e një grupi apo bashkësie të caktuar p.sh., normat që ndalojnë vjedhjen, sjelljet delikuede, kriminalitetin etj. Kjo formë e këtyre normave ka origjinë të vjetër dhe ndërlidhet me ndalesat shoqërore që quheshin tabu.

Normat urdhëruese apo udhëzuese kanë të bëjnë me urdhërimin dhe udhëzimin e njerëzve se si të sillen në bashkësi shoqërore dhe kulturore. Normat, duke u bazuar në dinamikën e zhvillimit të tyre dhe rëndësinë shoqërore, mund të jenë tre llojesh apo tipesh: zakonet, rregullat morale dhe e drejta.

Ekzistojnë dallime mes individëve dhe grupeve në aspektin e interpretimit të normave. Për shkak të statusit të vet shoqëror (joarsimimi, izolimi shoqëror apo gjeografik etj.), mjaft individë nuk kanë njohuri për disa norma të shoqërisë në të cilën jetojnë, sepse nuk kanë qasje në burimet e informacioneve mbi atë se çka pritët nga ata si anëtarë të asaj shoqërie (Gjiniq, 1988).

Vlerat, si pjesë të një kulture apo të një shoqërie përcaktojnë idealet e saj. Çdo shoqëri përmes vlerave i shpreh qëllimet dhe idealet e veta mbi atë që është e pranueshme dhe e papranueshme, e mirë dhe e keqe, e dëmshme dhe jo e dëmshme. Vlerat e përcaktojnë përmbajtjen e sjelljeve dhe të veprimtarisë njerëzore, të cilat si ide apo ideale nxisin vullnetin e njeriut për një punë, veprim apo jetë me një përmbajtje dhe kualitet cilësor. Vlerat shprehen në formën e qëndrimeve, të cilat realizohen përmes komponentit kognitiv dhe emotiv, me anë të të cilave vlerësohen dukuritë shoqërore. Në dallim nga normat, që udhëheqin në mënyrë praktike sjelljet tona dhe marrëdhëniet reale shoqërore, vlerat janë përmbajtje abstrakte. Gjatë zhvillimit të shoqërisë njerëzore shpeshherë ndodh që disa vlera t’u imponohen njerëzve nga ana e atyre shtresave shoqërore, të cilat zotërojnë fuqinë dhe autoritetin ekonomik dhe politik. Çorganizimi shoqëror

mund të paraqitet si gjendje e ndeshjes së vlerave. Këto ndeshje ekzistojnë edhe mes vlerave të pranuara nga të gjithë anëtarët apo grupet në shoqëri edhe mes vlerave të cilat i takojnë nëngrupeve të ndryshme në shoqëri. Kjo ndeshje e vlerave veçanërisht vjen në shprehje tek shoqëritë shumetnike, atje ku ka diskriminim etnik, racial dhe fetar, grupe të cilat dallohen sipas pozicionit të tyre ekonomik dhe politik. Kështu pra ndeshja mes kulturave është ndeshje me vlerat shoqërore.

- *Kontrolli shoqëror apo reaksioni shoqëror*

Kontrolli shoqërore ka të bëjë me mënyrën e reagimit shoqëror nga ana e shoqërisë ndaj sjelljeve devijante në shoqëri. Shpeshherë nocioni kontroll shoqëror zëvendësohet me termat: masa kolektive, sanksion, rehabilitim shoqëror, etj. Nocionin kontroll shoqëror, së pari herë e ka përdorur sociologu amerikan Robert Park e sipas tij ky kontroll mund të jetë i dylojshme: si kontroll joformal dhe formal.

Kontrolli joformal, si reagim joformal shoqëror, paraqet një sistem të masave dhe mekanizmave, përmes së cilave shoqëria i orienton individët dhe grupet që t'i pranojnë normat dhe rregullat shoqërore. Kjo formë e reaksionit shoqëror ndaj sjelljeve devijante ka të bëjë me p.sh., me vërejtjet, përqeshjen, këshillat, kritikën, bindjet etj., përmes së cilave shoqëria bën përpjekje për përmirësimin e sjelljeve të individëve të cilat janë të dëmshme për shoqërinë. Format kryesore të kontrollit shoqëror joformal janë zakonet, morali, mendimi shoqëror publik etj. Kjo formë e kontrollit paraqet reagimin jo të organizuar dhe jo-institucional të individëve dhe grupeve shoqërore. Gjithashtu kjo formë e reagimit shoqëror, më tepër ka karakter edukativ dhe socializues ndaj devijantëve dhe delikuentëve, sesa karakter juridik e sanksionues.

Forma e dytë e kontrollit apo reagimit shoqëror është *kontrolli formal shoqërore*. Ky reagim shoqëror është pjesë përbërëse e institucioneve dhe organeve shtetërore, të cilët janë edhe hartues të ligjeve apo të sistemit normativ. Kjo formë e reagimit shoqëror nuk është e rastit, spontane dhe e paorganizuar, por e organizuar mirë dhe e bazuar në disa mekanizma për realizimin e saj. Ky reagim realizohet përmes institucioneve si p.sh.: burgjet, institucionet edukative dhe përmirësuese, spitalet, qendrat për punë sociale etj, të cilat janë në shërbim të ndihmave,

dënimeve, shërimit dhe risocializimit të personave delinkuentë. Shoqëria në përgjithësi reagon në forma të ndryshme ndaj sjelljeve devijante p.sh., nuk i pranon këto sjellje devijante dhe ky mospranim bazohet në gjykimin moral, kurse në anën tjetër ndaj këtyre sjelljeve devijante, të cilat i atakojnë vlerat shoqërore zbaton masa dhe sanksione represive.

- *Sjellja devijante*

Ekzistojnë disa përcaktime, të cilat kanë të bëjnë me sjelljet devijante.

Sipas sociologut Mihajlo Gjuriq, sjellja devijante paraqet çdo aktivitet njerëzor, pa marrë parasysh se a paraqitet si veprim, marrje qëndrimi apo mendim e cila gjendet kryesisht mbi apo nën kufirin e tërheqjes së lejuar mesatare nga normat shoqërore dhe e cila përderisa në korniza shoqërore është e dukshme nxit reagim spontan apo të organizuar (Gjuriq, 1961).

Sjellje devijante konsiderohen ato forma të sjelljeve njerëzore të cilat bëjnë shmangie nga normat shoqërore, pavarësisht nga fakti se ajo shmangie nxit çorganizim të ndonjë prej aktiviteteve shoqërore ose nuk ka pasoja të ngjashme (Po aty). Thënë ndryshe, devijante është ajo sjellje me të cilën çrregullohet një normë shoqërore, së cilës i takon reaksioni joformal.

Sjellja devijante jo gjithmonë është me karakter asocial apo antisocial, në kundërshtim me sistemin normativ dhe vleror të shoqërisë. Sjellja devijante mund të paraqitet edhe si sjellje neutrale madje edhe si sjellje pozitive prosociale. Kjo formë e definimit të sjelljeve devijante çon në dy pikëpamje të kundërta në përcaktimin e rolit të saj për strukturën shoqërore në lidhje me qëndrimin funksionalist mbi dallimin mes funksioneve manifeste dhe latente të devijimeve. Sipas funksionit manifest të sjelljeve devijante, të cilën e përkrah edhe përfaqësuesi i teorisë funksionaliste Talkot Parsons, devijimi ka rol disfunksional, i cili çrregullon stabilitetin dhe funksionimin e sistemit. Sipas ithtarëve të pikëpamjes së dytë të funksionit latent të sjelljeve devijante, kjo sjellje ka rol funksional të dobishëm për mbajtjen e sistemit shoqëror. Këto dy pikëpamje mbi sjelljet devijante janë pjesë përbërëse të teorisë funksionaliste. Sikurse u pohua dhe më sipër, pikëpamjen e parë e përkrah Parsons, i cili është për ruajtjen e sistemit shoqëror, sepse këto sjellje devijante e dëmtojnë ekuilibrin dhe funksionimin e sistemit shoqëror, kurse pikëpamja e dytë është nën ndikimin e teorisë së E.Durkemit, të cilën e vazhdojnë Erikson,

Dejvis etj. Sipas tyre vetëm funksioni manifest i sjelljeve devijante është i dëmshëm për shoqërinë kurse funksioni latent i devijimeve është pozitiv për shoqërinë.

Sikurse u përmend edhe më sipër, shtjellimi i këtyre koncepteve ndihmon në të kuptuarin e teorive sociologjike, të cilat i përdorin këto koncepte. Teoritë sociologjike më të njohura në lidhje me temën që po trajtohet janë: 1. teoria e çorganizimit shoqëror; 2. teoria e asociacionit diferencial; 3. teoria e anomisë; 4. teoria e konfliktit kulturor; 5. teoria e ndërveprimit social.

3.4.1.1. Teoria e çorganizimit shoqëror

Teoria e dezorganizimit shoqëror në përmbajtjen e saj është teori funksionaliste mbi shoqërinë dhe sjelljet devijante dhe paraqitet me shumë drejtime, sepse nuk ka pikëpamje të unifikuara mbi çorganizimin shoqëror. Përfaqësuesit kryesorë të kësaj teorie janë Edvin Sutherland, Eliot Mejkel dhe Albert Koen. Sipas Sutherlënd sjelljet devijante kushtëzohen nga tipi dhe mënyra e organizimit të shoqërisë, p.sh.: në shoqëritë e pazhvilluara kemi një kohezion dhe homogjenitet të kulturës tradicionale. Në këtë shoqëri individit ndihet i sigurt sepse i takon grupit përkatës shoqëror dhe kjo i mundëson ndjekjen e shembujve pozitivë të grupit dhe manifestimin e sjelljeve konstruktive. Kurse shoqëritë e zhvilluara me shkallë të lartë të civilizimit shoqërohen me çrregullim të marrëdhënieve intra dhe intergrupore p.sh.: paraqitet çrregullimi i ekuilibrit ekonomik, social, politik, kulturor etj.

Si rezultat i gjithë kësaj paraqitet interesi egoist i individëve ku fetishizimi i parave është vlera më e madhe në shoqëri, demoralizimi i njeriut, tjetërsimi, dehumanizimi i marrëdhënieve njerëzore, zbehja dhe rënia e funksionit të kontrollit shoqëror dhe sistemit normativ etj. Në përpjekjen për të arritur një status të lartë ekonomik, individët nuk zgjedhin mjete për t'i realizuar qëllimet, përdorin spekulimet, shantazhimet, manipulimet etj.

Këtë gjendje shoqërore Sutherlëndi e quan çorganizim shoqëror dhe, sipas tij, pikërisht kjo gjendje është shkaku i sjelljeve devijante, delikente dhe kriminale në shoqërinë e civilizuar bashkëkohore. Sipas Eliot gjendja shoqërore në shoqërinë amerikane është rezultat i ndeshjeve dhe përplasjeve shoqërore, dinamikës jetësore dhe i frymës konkurruese mes njerëzve. Në këtë

gjendje shoqërore nuk mund të ketë harmoni mes qëndrimeve individuale dhe shoqërore, gjë që shoqërohet me çrregullim të raportit të forcave. Kjo gjendje, sipas tij, është një formë e çorganizimit shoqëror ku dominojnë forcat destruktive, të cilat çojnë drejt marrëdhënieve konfliktuale kulturore, politike, ideore, racore të cilat domosdoshmërisht ndërlidhen me sjelljet kriminale (Eliott dhe Merrill, 1961).

Sipas Elliot dhe Merrill ka disa aspekte të çorganizimit shoqëror si p.sh.:

- çorganizimi individual, që vihet re zakonisht tek delinkuentët e mitur, delinkuentët seksualë, alkoolistët, punëtorët industrialë, femrat e punësuara në industri, personat e dezorientuar mental, vetëvrasësit etj.
- çorganizimi grupor-familjar ku përfshihen tensionet dhe konfliktet familjare, divorci etj.
- çorganizimi komunal dhe nacional ku bëjnë pjesë korrupsioni politik, aktivitetet kriminale, migracioni, papunësia etj.
- çorganizimet ndërkombëtare ku bëjnë pjesë revolucionet, totalitarizmi, luftërat etj.

Sipas Elliot dhe Merrill, çorganizimi është proces i shpërbërjes së grupit apo thënë më mirë, gjendje e funksionimit joefikas të grupit. Sipas Albert Koen sistemi shoqëror përbëhet nga aktivitete të ndryshme, të cilat paraqiten si rregullim specifik i të gjitha punëve. Kur ky rend i ngjarjeve ndërpritet apo çrregullohet, atëherë paraqitet çorganizimi shoqëror. Prishja e rendit ekzistues të çështjeve do të thotë prishje e sistemit të ndërveprimeve në mozaikun e aktiviteteve përmes së cilave shoqëria vërtetohet si bashkësi e organizuar (Shih: Sulejmanov dhe Stojanoski, 2002).

Pra teoria e çorganizimit shoqëror nisët nga fakti se në shoqëritë moderne të cilat karakterizohen me zhvillim të industrializimit, urbanizimit, proceseve migruese etj, karakterizohen nga procese antikohezive, me zhvillim të ndjenjave egoiste, me zbehje të vlerave morale dhe etike gjendje e cila sipas kësaj teorie quhet çorganizim shoqëror. Prandaj kjo gjendje e çorganizimit shoqëror është shkaku i sjelljeve delikuede dhe kriminale.

3.4.1.2. Teoria e asociacionit diferencial (shoqërizim i diferencuar)

Teoria e asociacionit diferencial (*shoqërizim i diferencuar*) ka të bëjë me konceptin e shoqërisë pluraliste, në të cilën ekzistojnë kultura të ndryshme dhe sisteme të ndryshme normative që u imponohen individëve në mënyrë të barabartë. Në këtë rast koncepti i çorganizimit shoqëror zëvendësohet me konceptin e organizimit shoqëror diferencial.

Organizimi shoqëror diferencial ndërlidhet me sjelljet devijante përmes nocionit të konfliktit normativ, i cili bazohet në idenë se individët gjenden nën ndikimin e sistemeve të kundërta normative prej të cilave disa e miratojnë sjelljen kriminale dhe devijante. Teorinë e asociacionit diferencial, e cila trajtohet edhe si teori e kontakteve të ndryshme, e formuloi Edvin Sutherland në veprën e tij “Parimet e kriminologjisë” (1939). Sipas tij, individ shndërrohet në devijant sepse ai i ekspozohet qëndrimeve të cilat arsyetojnë mosrespektimin e ligjit. Me fjalë tjera, delikuenti bëhet i tillë sepse është në kontakte më të shpeshta dhe intensive me ndikime, të cilat e stimulojnë sjelljen devijante. Individ ndërlidhet me grupe në të cilat është pranuar sjellja devijante, dhe me ndërveprimet e vazhdueshme me anëtarët e këtyre grupeve, i përvetëson këto sjellje dhe në këtë mënyrë edhe ai vet bëhet delikuent. Sjellja devijante, në këtë rast, është rezultat i të mësuarit në procesin e të shoqëruarit me devijantët dhe grupe të tjera në të cilat dominojnë modele për sjellje devijante. Individ bëhet devijant atëherë kur këto kontakte me delinkuentët janë më të fuqishme dhe me shkallë më të lartë frekuence se sa kontaktet me jodelikuentët dhe në këtë mënyrë, duke e mësuar metodologjinë e aktiviteteve devijante, ky individ fiton shprehje dhe motive për sjellje devijante (Shih: Sulejmanov dhe Stojanoski, 2002).

Teorinë e tij të asociacionit diferencial mbi sjelljet devijante Sutherland e zhvilloi në dy nivele: në nivelin e individit dhe në nivelin e grupit shoqëror. Në nivelin e individit ai sjelljen devijante dhe kriminale e formuloi në nëntë pika kryesore të cilat paraqesin bazën e teorisë së asociacionit diferencial:

1. Sjellja devijante dhe kriminale është sjellje e mësuar;
2. Sjellja devijante dhe kriminale mësohet në procesin e ndërveprimit me personat tjerë përmes procesit të komunikimit;

3. Pjesa kryesore e të mësuarit të sjelljeve devijante dhe kriminale realizohet në kuadër të grupeve primare intime;
4. Të mësuarit e sjelljeve devijante përfshin: a). teknikën e kryerjes së veprave penale, të cilat mund të jenë shumë të rëndomta por edhe të komplikuara dhe b). qasjen specifike të motiveve, racionalizimet dhe qëndrimet;
5. Mënyra e orientimit të motiveve mësohet në varësi nga ajo se si individi i pranon përcaktimet të cilat i miratojnë apo nuk i miratojnë normat;
6. Individi bëhet delikuent nga ajo që ai pranon më tepër përcaktime, të cilat e miratojnë sjelljen devijante dhe më pak përcaktime të cilat e gjykojnë. Me fjalë tjera, ai bëhet delikuent, në njërin anë për shkak se është në kontakt me matricën kriminale të sjelljes, kurse në anën tjetër, për shkak të izolimit nga matrica antikriminale e sjelljes. Në këtë element teorik qëndron baza e parimit e asociacionit diferencial apo parimi i kontakteve të ndryshme;
7. Kontaktet me ata të cilët e miratojnë apo e gjykojnë prishjen e normave dallohen sipas dendësisë, zgjatjes, domethënies dhe intensitetit;
8. Procesi i të mësuarit të sjelljeve devijante i përfshin të gjitha ato mekanizma që janë pjesë e çdo të mësuarit;
9. Edhe pse sjellja devijante është shprehje e vlerave dhe nevojave të përgjithshme, ajo nuk mund të sqarohet me ato nevoja dhe vlera, duke pasur parasysh që edhe sjellja jodevijante është shprehje e atyre vlerave dhe nevojave të njëjta. Kjo sipas Sutherlandit do të thotë që nuk janë të pranueshme përpjekjet që sjellja devijante të sillet dhe sqarohet me nevojat dhe vlerat e përgjithshme, si p.sh., me rëndësinë e parave si motiv për arritjen e një pozite të caktuar shoqërore. Sipas tij paratë nuk synohen vetëm nga vjedhësit por edhe nga njeriu i rëndomtë, i cili synon t'i sigurojë ato me punë të ndershme (Shih: Sulejmanov dhe Stojanoski, 2002).

Në nivelin e grupit shoqëror, sipas Sutherlandit, shkalla e lartë e kriminalitetit kushtëzohet nga çorganizimi shoqëror, për të cilin ai propozon termin *organizimi shoqëror diferencial* sepse baza e sjelljeve devijante gjendet në organizimin shoqëror. Grupet mund të jenë të organizuara për sjellje devijante apo kundër atyre sjelljeve. Shkalla e kriminalitetit është shprehje e organizimit

shoqëror të grupeve. Si përfundim, mund të thuhet se teoria e asociacionit diferencial bazohet në qëndrimin se shoqëria përbëhet nga shumë nënkultura ku disa mjedise sociale nxisin sjellje antiligjore. Individët bëhen delikuentë dhe kriminelë duke u shoqëruar me të tjerët, dhe sipas përfaqësuesit ta kësaj teorie Sutherland-it, në pjesën më të madhe, sjellja kriminale mësohet brenda grupeve të moshës së vogël sidomos në grupin e moshatarëve (Giddens, 2004). Sipas kësaj teorie individi bëhet delikuent sepse i nënshtrohet qëndrimeve të atyre që e arsyetojnë mospranimin e ligjit, pra delikuenti formohet si i tillë sepse është në kontakt të vazhdueshëm dhe intensiv me vlerat që e stimulojnë atë si delikuent.

Teoria e Sutherlandit e shfrytëzon një kornizë sociopsikologjike. Sipas saj, kontaktet zhvillohen në grupet shoqërore në formë të proceseve të të mësuarit. Kështu rregullohen modelet për sjellje, orientimet vlerore dhe mënyrat e reagimit. Duke marrë parasysh që shoqëria përbëhet nga shumë grupe me struktura të ndryshme normative dhe vlerore, çdo anëtar i grupit bart orientime të ndryshme vlerore. Modelet dhe orientimet e tyre vlerore të sjelljes përcaktohen sipas gjinisë, moshës dhe statusit socioekonomik. Sipas kësaj teorie sjellja kriminale mësohet dhe nuk trashëgohet (Ginter, 1996).

3.4.1.3. Teoria e konflikteve dhe dallimeve kulturore

Teoria e konfliktit kulturor mbi sjelljet devijante është një nga teoritë bazike sociologjike e cila është e vlefshme si për shoqëritë multietnike ashtu edhe për shoqëritë njëetnike. Kjo teori bazohet në qëndrimin se shoqëritë e ndryshme, sado që duket se kanë homogjenitet të brendshëm, ato kanë strukturë heterogjene, e cila përbëhet nga më shumë grupe dhe shtresa shoqërore, ku secili grup ka vlerat e veta që ndryshojnë nga grupet tjera shoqërore duke mos kontaktuar me të tjerët. Këto dallime kulturore të grupeve shpeshherë nxisin tensione dhe konflikte, të cilat janë shkaku i paraqitjes së sjelljeve delikuede. Këto konflikte paraqiten si brenda grupeve vertikale ashtu edhe në grupet horizontale dhe në këtë aspekt paraqiten pikëpamje dhe qëndrime specifike mbi marrëdhëniet shoqërore, vlerat shoqërore dhe proceset shoqërore.

Këto pikëpamje specifike brenda grupeve shoqërore ndonjëherë karakterizohen me raporte konfliktuale, të cilat me kalimin e kohës krijojnë kushte për paraqitjen e sjelljeve devijante dhe kriminale. Njeriu është pjesë e grupit dhe kulturës së tij dhe këto vlera kulturore të grupit janë në shërbim të socializimit të tij. Kur këto vlera kulturore ndeshen me rregulla të ndryshme të sjelljes, atëherë paraqiten ballafaqime dhe përplasje mes grupeve ku pozita e disa individëve apo e grupeve fillon të marginalizohet. Përfaqësuesit e kulturës së marginalizuar do të pohojnë se ata janë të marginalizuar në aspektin racial, arsimor, gjuhësor, social etj. Këta në këtë kontekst do të ndjehen të dëmtuar dhe të diskriminuar nga të tjerët.

Këta individë do të formojnë një qëndrim kundrejt vlerave kulturore të grupit udhëheqës të cilat i perceptojnë se dominuese dhe penguese në procesin e integritetit të tyre në shoqëri. Pra kjo mënyrë e të menduarit është rezultat i funksionimit të grupeve shoqërore nga këndvështrimi i pozicioneve të tyre shoqërore.

Grupi shoqëror, që ka pozicion dominues udhëheq të tjerët, duke ia imponuar kulturën dhe sistemin e tyre normativ, që është shprehje e vullnetit të tyre. Këto vlera kulturore, të cilat kanë karakter imponues për grupet tjera më të vogla janë në cilësinë e një mekanizmi, i cili krijon kushte dhe hapësirë për paraqitjen e sjelljeve devijante.

Përfaqësuesi kryesor i kësaj teorie është Thorsten Selin, i cili studioi lidhshmërinë e konflikteve kulturore me sjelljet devijante. Ai, duke marrë parasysh grupet shoqërore dhe kulturat e tyre, dallon dy lloje të konflikteve; konfliktet primare dhe ato sekondare. Sipas tij konfliktet mes normave të konteksteve të ndryshme kulturore mund të paraqiten për shkak të kontaktimit të normave të kulturave të ndryshme. Konfliktet primare janë të pranishme mes grupeve etnike dhe konfliktet që paraqiten në këto grupe janë konflikte kulturore, si rezultat i konfrontimit të kulturës dominante dhe kulturës jodominante. Ky konflikt kulturor, që rezulton nga konfrontimi mes grupit udhëheqës dhe atij të udhëhequr ka karakter dhe hierarki vertikale. Kur bën fjalë për këto probleme Thorsten Selin jep shembuj të vlerave kulturore të shoqërinë amerikane. Mirëpo kjo nuk do të thotë që kjo qasje e definimit të këtyre problemeve që lidhen me konfliktet kulturore, të cilat paraqiten si variabla të pavarura për sjelljet devijante, nuk vlen edhe për shoqëritë tjera shumetnike. Në këtë kontekst, grupi shoqëror me kulturë dominuese, përmes sistemit normativ, i cili ka karakter imponues ndaj të tjerëve, manifeston vlerat e veta, interesat

dhe normat e sjelljes kundrejt grupeve të tjera shoqërore, të cilët, në anën tjetër kanë vlerat si dhe interesat dhe normat e sjelljes së tyre, të cilat janë pjesë përbërëse e frymës kolektive të grupit të tyre, nga të cilat nuk dëshirojnë të tërhiqen, duke rënë në kundërshtim me vlerat dhe sistemin normativ të grupit dominues. E gjithë kjo çon në një përballje dhe ndeshje të kulturave që shpeshherë përfundon me aktivitete devijante dhe kriminale (Thorsten Sellin, 1935).

Kurse konfliktet sekondare i hasim brenda një grupi dhe një kulture të njëjtë, mes përfaqësuesëve të një grupi me vlera të njëjta kulturore. Sipas Selin, çdo person i cili i përket një kulture njëkohësisht është i ndërlidhur edhe me një numër të caktuar të kulturave tjera, me të cilat vjen në kontakt për shkak plotësimit të kërkesave të veta. Përvetësimi i normave kulturore të grupeve të tjera si të vetat krijon përzierje, e cila domosdoshmërisht shkon në konflikt me kulturën e grupit bazë dhe bëhet shpërthyes për shkak të kontradiktave me atë grup. Rezultati i kësaj situate konfliktuale është sjellja devijante (Po aty).

Këto dy lloje të konflikteve kulturore nxisin motivet për paraqitjen e sjelljeve devijante. Ashtu sikurse Sutherlandi edhe Selin mendon se frekuenca e sjelljes kriminale varet nga marrëdhënia e normave shoqërore të cilat e miratojnë apo e gjykojnë sjelljen kriminale në situatën e dhënë (Gjiniq, 1988).

Si pjesë dhe variant i konflikteve kulturore është edhe *teoria e joharmonisë kulturore*, e cila gjithashtu nisët nga konflikti kulturor, mirëpo këtu nuk bëhet fjalë për shpërthim konflikti mes grupeve, por për paraqitjen e tij për shkak dinamikës së ndryshimit të vlerave shoqërore. Kur elemente të caktuara kulturore në një shoqëri të caktuar zhvillohen me shpejtësi të ndryshme, kur njëra avancon e tjetra jo, në raport me elementet e tjerë kulturorë, atëherë krijohet joharmoni e këtyre dy elementeve kulturore e cila krijon konflikt mes tyre. Përfaqësuesi kryesor i kësaj teorie është Viliem Okburn, i cili kulturën e kuptonte si tërësi e krijimtarisë së akumuluar në të cilën janë të vendosura shprehjet, zakonet, krijimet njerëzore dhe institucionet shoqërore.

3.4.1.4. Teoria e anomisë

Themelues i teorisë së anomisë është sociologu francez Emil Durkheim, i cili është marrë me hulumtimin sociologjik të dukurive sociopatologjike. Ai është përfaqësues i drejtimin kolektiv psikologjik në kuadër të sociologjisë ku përparësi i jep grupit dhe frymës kolektive të grupit. Sipas mënyrës se si i shqyrton problemet shoqërore ai është themelues i paradigmes teoriko-metodologjike të funksionalizmit. Problemet shoqërore i analizon në mënyrën funksionaliste, duke bërë përpjekje që të ruhet koheziviteti dhe funksionaliteti i shoqërisë globale. Koheziviteti shoqëror, sipas tij, bazohet në vetëdijen kolektive apo në unitetin moral të anëtarëve të grupit apo shoqërisë i cili përbëhet nga solidariteti i vlerave, qëllimeve dhe ideve. Kjo vetëdije kolektive e grupit përbëhet prej ideve dhe normave me anë të së cilave rregullohen format e sjelljeve shoqërore. Këto norma individuali i përvetëson përmes edukimit, i cili sipas Durkheimit, është proces i ngjashëm me shoqërizimin. Ky lloj shoqërizimi ka për detyrë që t'ia ndryshojë njeriut natyrën josociale individuale, përmes përvetësimit të normave morale dhe të kontribuojë në ruajtjen e shoqërisë nga dukuritë patologjike si dhe në ekuilibrin dhe funksionalitetin e pjesëve të saj. Egoizmi dhe arroganca e njeriut mund të tejkalohet vetëm atëherë kur individuali i bindet shoqërisë dhe ligjeve të saj morale dhe të aftësohet për pjesëmarrje normale në jetën shoqërore. Durkheim i ndan tipet e shoqërive njerëzore në: tipin e solidaritetit mekanik si shoqëri paraindustriale dhe me ndarje jo të theksuar të punës, si dhe në shoqëritë e solidaritetit organik, të cilat karakterizohen me ndarje të punës. Përderisa në tipin e parë të shoqërisë mbisundon fryma kolektive dhe homogeniteti shoqëror, tek tipi i dytë i shoqërisë mbisundon individualiteti, ndjenjat egoiste, interesi, vetmia etj.

Për sqarimin e dukurive sociopatologjike dhe kriminalitetit janë të rëndësishme dy konstatime të Durkheimit: (a) dallimi i dukurive shoqërore normale nga ato patologjike dhe (b) teoria e tij mbi anominë.

Sipas Durkheimit, përcaktimi i normalitetit të dukurive shoqërore bëhet përmes manifestimit të përmbajtjeve mesatare të tyre në shoqëritë e caktuara. Normale janë ato dukuri të cilat paraqiten dhe funksionojnë sipas një mesatareje, duke qenë pjesë e strukturës shoqërore dhe të dobishme

për shoqërinë. Dukuritë, të cilat shmangen nga mesatarja janë dukuri të sëmura patologjike (Durkheim, 1963).

Dyrkemi mendonte se kriminaliteti është një dukuri normale në shoqëri sepse ai e rrit unitetin dhe solidaritetin në shoqëri nëpërmjet luftës kundër tij, përmes zhvillimit të vetëdijes kolektive me theks të veçantë të vetëdijes mbi vlerat dhe normat morale. Sjelljet devijante dhe kriminale nuk mund të kuptohen të ndara nga shoqëria dhe struktura e saj, por të ndërlidhura me strukturën dhe kulturën e shoqërisë së caktuar. Prandaj, për sa kohë që këto nuk paraqiten në një nivel të lartë, sjelljet devijante dhe kriminale përbëjnë një dukuri normale shoqërore, faktorë për shoqëri të shëndoshë, që jo vetëm janë të domosdoshëm, por edhe të dobishëm dhe shërbejnë si rregullatorë të jetës shoqërore (Durkheim, 1963).

Rritja dhe rënia e madhe e kriminalitetit, sipas Durkemit, është një indikator, i cili tregon që shoqëria ballafaqohet me probleme dhe çrregullime të natyrave të ndryshme. Kjo formë e meditim të Dyrkemit mbi kriminalitetin si dukuri e “dobishme “ për shoqërinë, u kritikua nga shumë autorë dhe u quajt teori paradoksale.

Sa i përket teorisë së anomisë, mund të thuhet se ajo është e ngjashme me teorinë e çorganizimit shoqëror sepse edhe gjendja anomike është e ngjashme me gjendjen çorganizative në shoqëri. Këtë nocion për herë të parë e përdori Emil Durkemi si njëri prej themeluesve klasikë të sociologjisë dhe autor i veprës “Le suicide” (Vetëvrasja), me anë të së cilit bëri përpjekje të ndërtojë një teori mbi sjelljet devijante apo të shmangies që më vonë pati ndikim të madh te sociologët tjerë e veçanërisht tek Robert K.Mertoni. Përmes nocionit të anomisë Dyrkemi shprehu qëndrimin se shoqëritë bashkëkohore përbëhen nga një sistem vlerash, të cilat nuk përputhen me standardet e shoqërive tradicionale. Anomia paraqitet atje ku nuk funksionojnë rregullat që udhëheqin sjelljet në fusha të caktuara të jetës shoqërore, pra, ajo është një gjendje e çrregullimit të marrëdhënieve shoqërore në një grup shoqëror apo në një shoqëri të caktuar. Në këto kushte të të jetuarit Durkemi mendonte se njerëzit ndihen të çorientuar dhe në frikë të përhershme prandaj anomia apo çorganizimi shoqëror është njëri prej atyre faktorëve për paraqitjen e sjelljeve delikuede apo të dukurisë të vetëvrasjes. Anomia paraqitet atëherë kur shoqëria humbet orientimin dhe kontrollin p.sh. paraqitet në kriza ekonomike. Megjithatë edhe çdo çrregullim i ekuilibrit, pa marrë parasysh a ka të bëjë me prosperitetin, rritjen e standardit, të

fuqisë etj, apo e kundërta, me varfërinë, humbjen e fuqisë etj, i çrregullon normat sociale dhe e dobëson ndikimin e shoqërisë mbi individët, që për pasojë shkakton tronditje të madhe tek individ, i cila në rastet më drastike shkon drejt vetëvrasjes (Sheproviq, 1981).

Teoria e Durkemit mbi sjelljet devijante dhe kriminale bazohet në vetëdijen kolektive duke marrë parasysh dy tipe të shoqërive:

1. Shoqëritë paraindustriale patriarkale me ndarje jo të theksuar të punës dhe numër të vogël të profesioneve, që ai i quan shoqëri të solidaritetit mekanik. Kjo shoqëri karakterizohet me zbatim të sanksioneve represive ndaj atyre individëve që i thyjnë rregullat dhe normat shoqërore duke manifestuar sjellje devijante.

2. Shoqëritë e zhvilluara industriale, të cilat karakterizohen me zhvillim të procesit të urbanizimit, me ndarje komplekse të punës dhe rritje të numrit të profesioneve dhe ndërvarësi reciproke, me procese migruese etj, të cilat ai i quan shoqëri të solidaritetit organik. Ky lloj solidariteti organik nuk karakterizohet nga sanksione represive por nga sisteme ligjore pozitive dhe mënyrë individuale të të jetuarit që shoqërohet me rënie të formës tradicionale të organizimit të jetës shoqërore dhe vetëdijes kolektive. Në dallim nga shoqëritë e tipit të solidaritetit mekanik të cilat dallohen nga homogjenitet shoqërore, shoqëritë e solidaritetit organik gjithnjë e më tepër e humbin fuqinë e kontrollit shoqëror dhe vlerat integruese dhe bëhen shoqëri të çorganizuara apo anomike. Ky tip i shoqërisë karakterizohet nga elemente të pasigurisë, vështirësi dhe defekte në përshtatjen e individëve në mjedisin shoqëror, parregullsi, etj. Kjo gjendje anomike sipas Durkemit krijon kushte për paraqitjen e aktiviteteve delikuede dhe kriminale. Në këtë drejtim Durkemi, duke u nisur nga kjo gjendje çorganizuese dhe anomike dallon disa lloje të vetëvrasjeve (si forma devijante të sjelljes njerëzore): a) vetëvrasja egoiste e cila i përgjigjet shoqërive moderne të industrializuara, b) vetëvrasja altruiste, e cila i përgjigjet shoqërive jo të zhvilluara patriarkale, c) vetëvrasja anomike, e cila u përgjigjet shoqërive me mosfunksionim të kontrollit shoqëror apo sistemit normativ dhe ç) vetëvrasja, e cila i përgjigjet shoqërive me kontroll rigoroz shoqëror dhe ligje rigoroze represive.

Konceptin e anomisë më tutje e vazhdoi dhe e përpunoi Robert Merton në kushte dhe rrethana të reja amerikane. Anomia, sipas Mertonit më nuk është mungesë e normave sikurse pohoi

Durkemi, por gjendje e konfrontimit mes qëllimeve ose vlerave, të cilat çdo shoqëri i zhvillon në mënyrë që ajo të ruhet, duke i shprehur nëpërmjet normave të shkruara, të cilat duhet të respektohen për t'u arritur qëllimet, dhe mundësive reale të individëve për t'i realizuar këto qëllime. Kështu paraqitet konflikti mes vlerave-qëllimeve dhe vlerave instrumentale-mjeteve dhe mënyrave të arritjeve. Kjo teori bashkon teoritë ekonomiste dhe psikologjike, të cilat e shohin shkakun e devijimit gjithnjë tek varfëria dhe te frustracionet, si teori e ndeshjes së vlerave dhe teori e anomisë. Sipas kësaj teorie, edhe kur nuk ekziston varfëri absolute, ekziston varfëri relative dhe pabarazi e madhe në mundësitë reale për arritjen e suksesit. Në këtë mënyrë teoria e Mertonit paraqet me të vërtetë sukses të madh në kërkimin e një teorie të përgjithshme mbi devijimin veçanërisht në shoqërinë klasore. Ajo paraqet një hap të madh kundrejt bashkimit të faktorëve shoqërorë globalë dhe mekanizmave psikologjikë si faktorë të devijimit (Petrovic M., 1972).

I mbështetur në nocionin durkemian të anomisë, një artikull shumë i njohur i Robert K.Mertonit i titulluar “Struktura sociale dhe anomia”, ka qenë për një kohë të gjatë pjesë integrale e standardit sociologjik. Në këtë artikull klasik Mertoni zhvilloi *teorinë e tensionit* për të shpjeguar se si u përshtaten individë të ndryshëm kushteve të ndryshme sociale. Duke u fokusuar në pranimin e qëllimeve kulturore dhe në mjetet e institucionalizuara për arritjen e këtyre qëllimeve, Merton krijoi një tipologji prej pesë mënyrash të përshtatjes individuale, të cilat janë: konformiteti, novacioni, ritualizmi, tërheqja dhe rebelimi (Tarifa, 2013).

Kjo do të thotë që Merton dallon pesë reagime të mundshme ndaj tensioneve midis vlerave të mbështetura nga shoqëria dhe mjeteve të kufizuara për t'i arritur ato.

1. Konformistët, që i pranojnë si vlerat e pranuar nga të gjithë ashtu edhe mjetet tradicionale të arritjes së tyre.
2. Novatorët janë ata që vazhdojnë t'i pranojnë vlerat e pranuar nga shoqëria, por përdorin mjete të paligjshme për plotësimin e tyre,
3. Ritualistët janë ata që vazhdojnë të konformohen me standardet e pranuar nga shoqëria, megjithëse i kanë harruar vlerat që e nxitën aktivitetin e tyre në fillim,

4. Të tërhequrit janë ata që e kanë braktisur krejt këndvështrimin konkurrues duke mohuar kështu edhe vlerat zotëruese edhe mjetet e pranuar të arritjes së tyre.

5. Kryengritësit janë individët që kundërshtojnë ose i mohojnë si vlerat ekzistuese ashtu edhe mjetet normative, por të cilët duan në mënyrë aktive t'i zëvendësojnë ato me të reja dhe ta rindërtojnë sistemin social (Giddens, 2004: 132).

Merton shpjegon se struktura sociale prodhon tension, që i shtyn drejt anomisë dhe sjelljeve devijante, për shkak se presioni i një rendi të tillë shoqëror është mposhtja e kundërshtarëve të tij (Tarifa, 2013).

3.4.1.5. Teoria e ndërveprimit shoqëror dhe etiketimit

Teoria e ndërveprimit shoqëror është teori bashkëkohore sociologjike, e cila luan një rol të rëndësishëm për shpjegimin e dukurive sociopatologjike. Kjo konsiderohet një teori shumë e përdorur në kriminologjinë perëndimore bashkëkohore. Kjo teori i shpjegon problemet sociopatologjike në dy aspekte; në aspektin e drejtimit socio-psikologjik dhe në aspektin e drejtimit sociologjik, i cili bazohet në teorinë funksionaliste.

Drejtimi socio-psikologjik i konsideron sjelljet devijante të individëve si reagim psikik ndaj kushteve sociale në të cilat ata jetojnë dhe si rezultat i sjelljeve ndërvepruese sociale të njerëzve. Sipas këtij varianti, sjellja devijante e njeriut buron nga komponenti psikik, i cili formohet dhe ndërtohet përmes ndërveprimit shoqëror të njerëzve, nga marrëdhëniet e vetëdijshme dhe racionale mes tyre. Në variantin socio-psikologjik faktor dominues është procesi i shoqërizimit, përmes së cilit krijohet vetëdija njerëzore dhe sjelljet joshqërore, të cilat karakterizohen me manifestimet e jashtme të individit. Sipas këtij varianti, detyra e hulumtimeve shkencore është që të zbulohen kushtet që përcaktojnë sjelljet devijante në shoqëri.

Drejtimi sociologjik, si pjesë e teorisë së ndërveprimit shoqëror, i shpjegon sjelljet devijante përmes mosfunksionimit të institucioneve shoqërore apo të funksionimit të kufizuar institucional. Pra, ndërveprimi shoqëror paraqet një qasje me brendi sociologjike, e cila bazohet në mangësitë e funksionimit të sistemit shoqëror. Studiues të ndryshëm argumentojnë se, dhuna ndërpersonale

ka gjasa të ndodhë më shumë gjatë periudhave dhe në mjedise rekreative dhe të një shoqërizimi informal, se sa në mjedise dhe gjatë aktiviteteve më të organizuara (Tarifa, 2013).

Teoria e ndërveprimit shoqëror i shpjegon sjelljet devijante dhe kriminale përmes tre nocioneve themelore sociopsikologjike: rolet shoqërore, personaliteti dhe të kuptuarit e unit si rezultat i veprimeve interaktive.

Rolet shoqërore kanë të bëjnë me atë që në bashkësinë shoqërore dhe kulturore njerëzit kryejnë aktivitete të ndryshme me anë të së cilave ata hyjnë në marrëdhënie të caktuara me të tjerët dhe ndikojnë në dinamizmin e proceseve shoqërore. Pra roli shoqëror është funksioni që duhet ta ketë veprimi i njeriut në shoqëri, në varësi nga pozita e tij në shoqëri si p.sh., ndarja shoqërore e punës, stratifikimi social, gjinia, mosha, pozita materiale etj. Roli shoqëror i një njeriu varet nga vet sistemi shoqëror dhe mënyra e funksionimit të saj. Ndodh që roli shoqëror të jetë në kundërshtim me funksionin e shoqërisë, thyerjen e rregullave morale dhe juridike.

Përmbajtja jokonformiste e roleve shoqërore shpeshherë nxit zbatimin e sanksioneve nga shteti. Në varësi nga tipi i shoqërisë, i prapambetur apo i zhvilluar, rolet mund të jenë të trashëguara dhe të fituara. Rolet shoqërore mund të jenë pozitive, të cilat janë në funksion të shoqërisë (edukator i mirë, mjek, avokat etj.) dhe role negative, të cilat bien ndesh me vlerat shoqërore (delinkuenti, narkomani, kriminel etj.). Koncepti i personalitetit ndërlidhet me vetëdijen për veten i shprehur përmes vetëdijes së tjerëve i cili është prodhim i procesit ndërveprues. P.sh.: nëse të tjerët na perceptojnë si devijant, delikuent apo si njeri i mirë, ekziston mundësia që edhe ne vetveten ta përjetojmë si të tillë. Të kuptuarit e unit nga ndërveprimi shoqëror ka të bëjë me mënyrën e individit që të bëjë zgjedhje në veprimet e tij. Teoria e ndërveprimit shoqëror në radhë të parë vë çështjen e të kuptuarit të qëllimeve dhe rëndësinë e aksioneve shoqërore.

Kjo teori i shpjegon sjelljet devijante si rezultat i ndërveprimit mes grupeve shoqërore të cilat dallohen sipas pozicionit të tyre në strukturën shoqërore. Sipas kësaj teorie, sjellja devijante është pasojë e reagimit të institucioneve shoqërore ku disa individë shpallen dhe perceptohen si delinkuentë. Sjellja devijante paraqet një cilësi, vlerë, e cila nuk qëndron në vetë veprimet e individit por në raportet dhe marrëdhëniet që krijohen në mes tij dhe organeve shtetërore që reagojnë ndaj atyre veprimeve. Për këtë arsye krijohet një raport i reagimit të ndërsjellë-

ndërveprues mes delikuentëve dhe atyre që ata i gjykojnë dhe i shpallin fajtorë (Brown, 1991). Në çdo shoqëri ekzistojnë nga njëra anë grupe konformiste apo grupe dominante, të cilat udhëheqin shoqërinë duke vënë rregulla dhe sistem normativ dhe nga ana tjetër grupe jokonformiste, të cilat dallohen me pozicion jodominues dhe nuk i pranojnë këto rregulla duke menduar se ato janë jo të drejta dhe, në kundërshtim me interesat e tyre, për këtë arsye ata shpallen delinkuentë. Teoria e ndërveprimit i paraqet sjelljet devijante si prodhim i ndërveprimeve sociale dhe procesit të etiketimit që i praktikojnë institucionet shoqërore. P.sh. nëse një fëmijë është etiketuar si kriminel, ai stigmatizohet si kriminel dhe ka mundësi të konsiderohet dhe trajtohet si i pabesueshëm prej mësuesve dhe punëdhënësve të ardhshëm. Atëherë individi i kthehet sjelljes kriminale duke e zgjeruar hendekun në konvencionet sociale tradicionale (Giddens, 2004).

Pra si variant i teorisë së ndërveprimit shoqëror është edhe *teoria e etiketimit apo e njollosjes*. Edhe kjo teori është pjesë e atyre teorive bashkëkohore, të cilat bëjnë përpjekje për hulumtimin e sjelljeve devijante. Sipas kësaj teorie sjelljet devijante determinohen nga reagimi i shtetit që disa grupe dhe individë i etiketojë dhe i stigmatizojë si devijantë, delinkuentë dhe kriminelë. Kjo lloj njollosje dhe ky stigmatizim është gjeneratori kryesor i sjelljeve devijante. Esenca e këtyre sjelljeve devijante mund të kuptohet vetëm atëherë kur kuptohet qëllimi i etiketimit të personave dhe grupeve shoqërore brenda një shoqërie të caktuar. Kur shteti, disa individë ose grupe shoqërore që atakojnë sistemin normativ dhe vlerat shoqërore, i etiketon dhe i shpall si devijantë, pozicioni i tyre në shoqëri ndryshon. Këta individë dhe grupe shndërrohen nga gjendja normale në devijantë dhe kriminelë, si të rrezikshëm dhe të dëmshëm për mbarë shoqërinë. Gjendja e krijuar me stigmatizim dhe etiketim, sipas kësaj teorie, është faktor kriminogjen sepse personi apo grupi i njollosur bëhet viktimë në shoqëri (Halili, 2014). Këta persona dhe grupe duke qenë të pakënaqur me këtë etiketë dhe duke bërë përpjekje ta tejkalojnë këtë gjendje, mund të konfrontohen dhe sjelljet konfliktuale që ata shfaqin prodhojnë sjellje devijante dhe kriminale në shoqëri.

Kjo teori gjen zbatim si në shoqëritë njëetnike e veçanërisht në shoqëritë shumetnike. Këto marrëdhënie konfliktuale mes individëve dhe organeve shtetërore apo grupeve shoqërore dhe sistemit i krijon vetë grupi dominues, prapa të cilit qëndron vetë shteti dhe aparati i dhunës. Pra

vetë shteti është ai që prodhon dhe nxit sjellje delikvente dhe kriminale e jo individët. Teoria e etiketimit dhe e njollosjes ka pasur zbatim të plotë në ish shtetet moniste shumetnike. Rezultatet e kësaj teorie i shohim të aktualizuara edhe ndaj shqiptarëve në hapësirat e ish Jugosllavisë me theks të veçantë në Kosovë, te shqiptarët e Maqedonisë, të Serbisë dhe Malit të Zi. Shqiptarët duke mos u pajtuar me këto njollosje, etiketime dhe stigmatizim në praktikë kanë dashur që të manifestojnë vlera, dinjitet dhe sjellje konfrontuese me politikën pansllaviste, sjellje që gjeti shprehje në luftën e Kosovës të vitit 1999, konfliktin ushtarak të vitit 2001 në Maqedoni, konfliktin ushtarak në Luginën e Preshevës etj.

KAPITULLI IV: FAKORËT NDIKUES NË DELINKUENCËN E TË MITURVE

4.1. Familja dhe delikuenca e të miturve

Sjellja e individit motivohet dhe ndikohet nga pjesëmarrja e tij në një grup të caktuar shoqëror apo nga identifikimi i tij me grupin shoqëror. Ekzistojnë grupe të ndryshme shoqërore të cilat ndikojnë në sjelljet e të rinjve. Tre grupe më të rëndësishme dhe më të lehta për t'u identifikuar, janë grupet parësore, dytësore dhe grupet referente. Grupi parësor është relativisht i vogël, një grup i afërt që karakterizohet nga ndërveprime të drejtpërdrejta. Grupi dytësor zakonisht është grup më i madh që karakterizohet nga ndërveprime më formale, që rëndom organizohen për një qëllim konkret. Grupi referues është grupi me të cilin individi zotëron një ndjenjë të fuqishme të identifikimit, pa marrë parasysh a është anëtar i atij grupi (Tompson dhe Binam, 2014).

Familja është faktor i pazëvendësueshëm në edukimin e gjeneratës së re. Ajo, si kolektiv i vogël, i vë bazat fillestare të formimit të personalitetit të fëmijës dhe të edukatës së tij, të cilat shkollës dhe institucioneve të tjera shoqërore u shërbejnë si pikëmbështetje dhe pikënisje për hapat dhe ndikimet e mëtejshme. Në këtë vështrim familja përbën faktorin më të rëndësishëm ndikues në edukimin e fëmijëve, aq më tepër që një numër i madh njerëzish prej lindjes deri në vdekje jetojnë në bashkësinë familjare.

Zhvillimi i fëmijëve është primare në një familje. Familja është faktori i parë që ndikon në zhvillimin e personalitetit të individit. Familja mund të ndikojë dhe të japë efekte të dyfishta në aspektin e zhvillimit, formimin e vazhdueshëm dhe fillimin e jetës së një të riu. Familja normale përfaqëson një faktor të rëndësishëm dhe parësor në devijimin e sidomos delikuençën tek personat e rinj. Te këto familje theksohet harmonia e shëndoshë e jetës, përcaktimi i aktiviteteve tek anëtarët e familjes. Nga ana tjetër, efekte negative japin familjet të cilat jetojnë në kushte të vështira materiale, zënka familjare, ku është i pranishëm alkoolizmi, prostitucioni, droga, si të tillë këta nuk janë në gjendje të kontrollojnë sjelljet e fëmijëve të tyre. Këto raste kryesisht paraqiten tek familjet kur prindërit jetojnë të ndarë, kur është gjallë vetëm njëri prind, në familjet ku prindërit janë shumë të angazhuar me punë dhe në këtë rast fëmijët janë të lënë anash. Në

këtë faktor mund të rendisim faktorin material: pasuri-skamje. Grupet problematike kryesisht i hasim në vendet e prapambetura ku zotëron skamja.

Mituria është faza e ndryshimeve të mëdha biologjike dhe psikologjike. Në këtë periudhë forca fizike arrin kulmin. Në të vërtetë, për shkak të ndërtimit jo të mirë të personalitetit të personit të mitur, ai është i prirur të bie nën ndikime, të cilat mund të nxisin paraqitjen dhe zhvillimin asocial të tij dhe sjellje anti-sociale. Këtu shtrohet pyetja: çfarë kushtesh edukative në fëmijëri ndikojnë në zhvillimin e sjelljes agresive? Janë zbuluar katër faktorë të rëndësishëm:

1. Faktori i parë lidhet me raportin bazë emocional të familjes, para së gjithash mungesa e ngrohtësisë dhe kujdesit ndaj fëmijëve, e zmadhon rrezikun se më vonë këta fëmijë do të bëhen armiqësorë dhe të dhunshëm.
2. Faktori i dytë i rëndësishëm është liria që i jepet fëmijës dhe lejimi i sjelljeve të dhunshme në fëmijëri. Nëse nuk ekziston kufiri i qartë i sjelljes, atëherë këta fëmijë në shkollë fillojnë të sillen dhunshëm edhe me nxënësit tjerë.
3. Faktori i tretë lidhet me zbatimin e metodave edukuese “verifikim i forcës” nga ana e prindërve, siç është dënimi fizik dhe motivimi i dhunës. Kjo vërteton se “dhuna sjell dhunën”.
4. Faktori i fundit por jo pa rëndësi, është temperament i fëmijës. Fëmija me temperament aktiv “të rrëmbyer”, është më prirur të bëhet i dhunshëm në krahasim me fëmijën me temperament më të qetë (Beljanski, 2009).

Familjet me vetëm një prind janë ato familje tek të cilat mungon njëri prind. Kjo mungesë mund të jetë e përhershme ose e përkohshme prandaj këto familje nuk e kryejnë funksionin e plotë të socializimit ndaj të rinjve. Familjet me vetëm një prind, në literaturën sociologjike ndryshe quhen *si shtëpi të prishura* dhe kontribuojnë në shkaqet e delikuencës së të miturve. Këto familje mund të krijohen si pasojë e divorcit apo vdekjes së njërit prind dhe për fat të keq ka mjaft në Kosovë. Teoritë e të mësuarit social dhe kontrollit social kanë vendosur një lidhje midis shtëpive të prishura, pra familjeve me një prind, nga njëra anë, dhe delikuencës, nga ana tjetër (Tompson dhe Binam, 2014). Talkot Parsons ishte i mendimit që divorci është jofunksional për zhvillimin e personave të rinj meshkuj, sepse krijon shqetësim në lidhje me identitetin e tyre mashkullor.

Sipas tij, ky ankth çon në mashkullorësi kompulsive, respektivisht në mbitheksim të atyre që konsiderohen karakteristika “mashkullore”, që mund të rezultojnë në sjellje antisociale (Shih: Tompson dhe Binam, 2014). Krahasuar me djemtë prindërit e të cilëve kanë qëndruar të martuar, djemtë me prindër të divorcuar mendohet se shfaqin më shumë probleme të sjelljes antisociale dhe jokompliante rreth moshës 10 vjeç (Hetherington, 1989).

Gjithashtu edhe *statusi shoqëror i familjes* apo përkatësia shtresore e saj është një nga variablat që shërbejnë si shkak i paraqitjes së delikuencës së të miturve. Edhe pse dukuria e delikuencës është e pranishme në të gjitha shtresat, hulumtimet sociologjike tregojnë se të rinjtë që vijnë nga shtresat e ulëta janë më të prirur për sjellje delikuede. Shtresa shoqërore e familjes ndikon edhe në socializimin që përjetohet brenda grupit familjar. Në preokupimet kryesore të shtresës më të ulët bënë pjesë: shqetësimi, fortësia, dinakëria të cilat çojnë në delikuencë.

Edhe *madhësia e familjes dhe rendi i lindjes së fëmijëve* ka lidhje me delikuencën e të miturve. Në familjet e mëdha ekziston mungesë e të mirave materiale, e disiplinës dhe edukimit e socializimit efektiv. Në këto familje mbizotëron pakënaqësia ekonomike, lidhje jo të fuqishme të sjelljeve ndërvepruese mes anëtarëve të familjes, disiplina dhe kontrolli familjar sipërfaqësor të cilat e orientojnë të riun drejt delikuencës. Edhe rendi i lindjes së fëmijëve, sipas shumë sociologëve, është një variabël i fuqishëm lidhur me gjasën e paraqitjes së delikuencës. Fëmijët e parë zakonisht janë më të lidhur me prindërit dhe e pranojnë më lehtë mënyrën e jetesës së prindërve se sa fëmijët që lindin më vonë. Sipas Loreta Blerer dhe Salovej, fëmijët e lindur të parët kanë më pak gjasa të përfshihen në delikuencë meqenëse ata zakonisht kanë marrëdhënie të mira dhe komunikim me të rriturit dhe i përvetësojnë rregullat që i vendosin prindërit e tyre. Fëmija i lindur i pari mund të paraqitet në rolin e “prindit të tretë”, për vëllezërit e motrat më të rinj dhe kështu identifikohet më fuqishëm me rolet e të rriturve në krahasim me fëmijët e lindur më vonë (Tompson dhe Binam, 2014). Sipas këtyre sociologëve edhe tek fëmijët e fundit gjasat janë më të vogla për sjellje delikuede. Sipas tyre gjasat më të mëdha për t’u marrë me sjellje delikuede janë fëmijët e mesëm në rendin e lindjeve sepse kontrolli ndaj tyre është më i vogël.

Në mesin e shumë faktorëve që janë pjesë e socializimit familjar është edhe *disiplina prindërore*. Disiplina familjare si pjesë e socializimit ekspozohet përmes tre kategorive tipologjike të prindërve:

1. Prindërit autoritaristë, të cilët ushtrojnë kontroll dhe bindje rigoroze ndaj fëmijëve. Kjo formë e socializimit nuk është efektive dhe gjasa është më e madhe për shfaqje të sjelljeve delikvente. Kjo karakteristikë është pjesë përbërëse e familjeve të shtresave të ulta apo të varfra.
2. Princërit tolerues karakterizohen nga tipare toleruese dhe autonomi më e madhe ndaj të rinjve. Kjo është karakteristikë e familjeve të shtresave të mesme.
3. Prindërit me autoritet, të cilët përdorin inkurajimin pozitiv, dënime më të rralla dhe pozicion autonom brenda kufijve të arsyeshëm që është karakteristikë e shtresës së mesme të lartë (Po aty).

Profili psikologjik i delikuentëve të mitur është i shumëllojshëm. Ata rrjedhin nga familje të varfra, por edhe nga familjet e pasura. Në familjet e varfra problemi qëndron në atë se prindërit nuk kanë kohë të merren me fëmijët e tyre, sepse ata mbajnë barrën se si të jetojnë të nesërmen.

Pra, është me rëndësi të madhe mënyra e edukimit dhe e socializimit, e cila realizohet brenda familjes. Është me rëndësi të madhe se si i ofrohen karakteristikat e para edukuese fëmijës në fëmijërinë e hershme nga ana e prindërve. Atmosfera relaksuese, liberale dhe marrëdhënia e përzemërt e prindërve ndaj fëmijëve, të cilat janë rezultat i harmonisë familjare ndikon mjaft pozitivisht në socializimin parësor tek të rinjtë, dhe se përmes këtij socializimi të rinjtë do të bëhen personalitete me dinjitet dhe të përshtatshëm për nevojat e shoqërisë.

Fëmijët i duan të dy prindërit dhe identifikohen pjesërisht edhe me njërin edhe me tjetrin dhe prandaj konflikti mes prindërve shpesh nxit konflikt edhe në vetë fëmijën. (Rot, 1977). Pra fëmijës, në kohën e socializimit parësor, prindërit i shërbejnë si model dhe identifikohet me ta. Në familjet në të cilat nuk ka atmosferë të ngrohtë familjare, e cila vjen si pasojë e varfërisë, zënkave të përditshme, përdorimit të alkoolit, substancave narkotike, dhunës familjare etj. nuk mund të ketë edukim dhe socializim të mirëfilltë, prandaj ata të rinj që vijnë nga këto familje do të jenë persona neurotikë të cilët do të jenë të dëmshëm jo vetëm për familjen e tyre por edhe më gjerë për mbarë shoqërinë.

4.2. Ndikimi i kushteve shoqërore në delikuencën e të miturve

- *Kushtet materiale dhe tranzicioni shoqëror*

Një studim interesant i titulluar “Social problems and patterns of Juvenile Delinquency in Transitional Russia” me autor Pridemore, nxori në pah se situatat tranzitore dhe problemet sociale që e shoqërojnë atë, ushtrojnë një ndikim të ndjeshëm në dukurinë e delinkuencës së të miturve (Pridemore, 2002).

Sipas shumë hulumtuesve shkencorë, kushtet materiale ekonomike janë një nga faktorët më vendimtarë për shfaqjen e delikuencës së të miturve. Këtu bëjnë pjesë varfëria, papunësia, krizat ekonomike etj. Kushtet e vështira materiale konsiderohen si një faktor objektiv që ndikon në delikuencën dhe sjelljet kriminale të të rinjve. Në literaturën sociologjike dhe kriminologjike bëhet fjalë për ndikimin e madh që kanë kushtet e rënda materiale dhe varfëria në delikuencën e të miturve. Filozofi i madh antik Aristoteli thoshte që varfëria është nëna e krimit, kurse begatia nëna e amoralitetit (Shih: Tompson dhe Binam, 2014).

- *Katastrofat natyrore dhe pasojat e luftës*

Në kontekstin ndërkombëtar ka disa kontribute në fushën e pasojave të pasluftës dhe delinkuencës së të miturve. Një kontribut tepër interesant mbetet ai i Eleonor T. Glueck i titulluar Krimi dhe kriminologjia, në të cilin paraqitet një kapitull i quajtur “Wartime delinquency” (Delikuenca e kohës së luftës) i botuar në vitin 1942, ku një vëmendje e veçantë i kushtohet delinkuencës së të miturve në periudhën e pasluftës. Po kështu me shumë interes paraqitet edhe libri i Fishman -it “The battle for children: World War II, youth crime and juvenile justice in twentieth- century France”, i cili analizon delikuencën e të rinjve dhe adoleshentëve pas Luftës së Dytë Botërore në Francë (Fishman, 2002). Gjithashtu studimet e kryera në Bashkimin Sovjetik pas Luftës së Dytë Botërore treguan se ndryshimet demografike dhe shoqërore të krijuara nga lëvizja e njerëzve të pambrojtur që vinin nga fshatrat, të cilët duhet të përshtateshin

me vlerat e qytetit, rritja e numrit të martesave të shkurorëzuara dhe dobësimi i kontrollit mbi familjen, çoi në dizorientim dhe krijoi kushtet për sjellje të papërshtatshme (Hollander, 1990).

Katastrofat natyrore dhe luftërat mund t'i kontribuojnë sjelljeve delikuede dhe kriminale tek të rinjtë, sepse ky është rasti i parë kur paraqiten çorganizimi dhe mosfunksionimi i strukturave të shoqërisë. Lufta paraqitet në forma të ndryshme dhe nxit gjendje të rënda krize, sepse në radhë të parë rrezikohet jeta e njeriut, pastaj edhe vlerat e shoqërisë së civilizuar. Ndikimi i luftës në paraqitjen e dukurive delikuede tek të rinjtë është i pranishëm në të gjitha fazat e zhvillimit. Janë bërë një numër i madh kërkimesh rreth dukurisë së delikuencës së të miturve në kushte të luftës dhe është konstatuar se kriminaliteti rritet gjatë luftës kryesisht në përfundim të saj dhe në strukturën e veprave penale tek të miturit sundojnë deliktet e pasurisë. Shtimi i numrit të vjedhjeve, plaçkitjeve arsyetohet me faktin se gjatë luftës paraqitet mungesa e të gjitha llojeve të artikujve e sidomos mallrat e konsumit të gjerë, të domosdoshme për mbijetesë. Në këto raste mungesa e kushteve për ekzistencë shtyn një grup apo një person që të kryejë vepra delikuede.

- *Ndikimi i migrimit në delikuencën e të miturve*

Grupe të ndryshme studiuesish edhe në kontekstin ndërkombëtar kanë nxjerrë në pah lidhje mes migrimit dhe delinkuencës së të miturve dhe adoleshentëve. Një studim interesat i Titzmann dhe disa autorëve të tjerë tregoi se adoleshentët emigrantë raportojnë nivele më të larta të delinkuencës se adoleshentët vendas (Titzmann dhe të tjerë, 2014). Po kështu Susan Terrio, eksploroj dukurinë e delinkuencës së të miturve rumunë në rrugët e Parisit, Lionit dhe Nisës në Francë dhe nxori në pah se mungesa e mundësive për punë dhe edukim, në kontekstin e këtyre qyteteve, i çon të miturit migrantë drejt delinkuencës dhe devijancës (Terrio, 2004).

Sikurse lëvizjet migruese jashtë kufijve të një shteti, ashtu edhe ato brenda të njëjtit shtet përbëjnë një nga faktorët që ndikojnë në paraqitjen e sjelljeve delikuede të të miturve. Lëvizjet migruese në përgjithësi janë përpjekje të individëve për një jetë më të mirë. Këto lëvizje shpeshherë janë pasojë e industrializimit, i cili kërkon fuqi punëtore për nevojat e industrisë së vendit. Shpeshherë ndodh që kjo popullatë të mos gjejë punë dhe të mosintegrohet në mjedisin e ri social, në të cilin zhvendoset. Si pasojë e mospërshtatjes dhe mosintegrit, paraqiten shenjat e

para të sjelljeve devijante, veçanërisht tek të rinjtë, duke filluar nga format më të lehta e deri te ato më të rënda.

Në lidhje me lëvizjet nga zonat rurale drejt atyre urbane, lipset të thuhet se jeta më dinamike në qytet sjell ndryshime në raportet njerëzore, në atomizimin dhe individualizimin e marrëdhënieve midis njerëzve. Mënyra e të jetuarit në zonat urbane ndryshon edhe komunikimin brenda familjes pikërisht për shkak të dinamizmit të jetës, e cila dallon shumë nga zonat rurale, ku njerëzit jetojnë me farefisni, njihen midis tyre, i njohin problemet e njëri-tjetrit dhe janë më të solidarizuar në ndarjen e së mirës dhe të keqes.

4.3. Delikuenca e të miturve dhe sistemi arsimor

Sistemi arsimor është një nga institucionet kryesore, i cili e ka për detyrë transmetimin e diturive, shkathtësive dhe vlerave kulturore e normative ndër breza. Qëllimi i sistemit arsimor është socializimi i të rinjve përmes së cilit më vonë ata do të integrohen në shoqëri dhe do të përgatiten për një jetë shoqërore konform ligjeve dhe sistemit normativ të shoqërisë. Sistemi arsimor së bashku me kuadrin arsimor, tekstet shkollore dhe kurrikulat, ka obligim dhe përgjegjësi t'i mësojë dhe edukojë të rinjtë në frymën e vlerave të sistemit shoqëror. Edhe pse sistemi arsimor ofron kushte për arsimim të barabartë për të gjithë, një pjesë e nxënësve devijojnë nga fryma e këtyre rregullave dhe rregullave shoqërore. Këta të rinj shpeshherë shkollën e kuptojnë si një hapësirë për konflikte dhe konfrontime, ku më pas do të zhvillohen disa forma të sjelljeve devijante. Shpeshherë shkollat bëhen arenë e konfrontimeve dhe konflikteve mes të rinjve ku delinkuentët e mitur do të ndeshen me një reagim të fuqishëm të shoqërisë e cila i kundërshton dhe i dënon këto sjellje, të cilat e dëmtojnë imazhin jo vetëm të shkollës por edhe mbarë shoqërisë.

Shkolla, përveç familjes, përbën një agent tjetër shumë të rëndësishëm për socializimin e të fëmijëve dhe të rinjve. Ajo është institucioni i parë i shoqërisë, jashtë familjes, së cilës i besohet arsimimi dhe edukimi formal institucional e cila e ka për detyrë transmetimin e vlerave konjitive dhe normative. Sipas Emil Durkemit arsimi përbëhet nga socializimi metodologjik i brezit të ri. Ai paraqet ndikimin që gjeneratat e të rriturve ushtrojnë mbi ata, të cilët nuk janë të përgatitur

për jetë shoqërore. Arsimi ka për synim që të nxisë dhe të zhvillojë tek fëmija disa gjendje të veçanta fizike, intelektuale dhe morale, që ia i kërkon shoqëria politike si një tërësi. Nga qenia egoiste dhe asociale që sapo ka lindur, shoqëria duhet sa më shpejt të jetë e mundur të krijojë një tjetër qenie, të aftë për të jetuar një jetë morale dhe shoqërore (Shih: Tompson dhe Binam, 2014).

Në institucionet edukativo-arsimore jo rrallë fëmijët-nxënësit i nënshtrohen dhunës së grupmoshave të tyre, në forma të ndryshme, dukuri që njihet si bullizmi, por edhe dhunës nga të rriturit. Pasojat i bartin të gjithë, ata të cilët e përjetojnë dhunën, ata të cilët sillen dhunshëm por edhe ata të cilët janë të pranishëm në situata ku përdoret dhunë. **Disa studiues kanë evidentuar se dhuna me armë zjarri e ushtruar në shkollat e SHBA bëhej nga fëmijë që kishin dalë jashtë rrjedhës - fëmijë të palumtur, në kërkim të vendit të tyre, fëmijë që kanë vuajtur për shkak të talljes dhe fyerjes (Witkin e të tjerë, 1998: 16-17).**

Mbrojtja e fëmijëve dhe nxënësve nga dhuna në institucionet edukative-arsimore paraqet një proces të ndërlikuar në të cilin duhet të marrin pjesë të gjithë aktorët, fëmijët, nxënësit, prindërit si dhe bashkësia lokale. Prandaj, detyrë prioritare e shkollave është që të krijojnë kushte për sigurinë dhe mbrojtjen nga dhuna e fëmijëve gjatë rritjes. Dhuna ndërmjet fëmijëve dhe rinisë në shkolla paraqet problem serioz dhe i preokupon të gjithë, e sidomos hulumtuesit, shkencëtarët, teoricienët dhe praktikuesit, qeveritarët dhe jo-qeveritarët, shkencëtarët, humanistët dhe shumë organizata tjera profesionale.

Përveç familjes, shkolla është vendi ku fëmijët kalojnë shumicën e kohës. Në shkollë shumica e fëmijëve përballen me botën në të cilën kërkojnë të kenë pozicion sundues sikurse e kanë edhe në familje. Prej tyre kërkohet aftësia e përshtatjes në mjedisin e ri, pranimi dhe respektimi i disa rregullave të reja dhe një sistemi të ri të vlerave. Shkolla fillore është njëra nga shkallët e para në të cilën manifestohen format e rrezikshme të sjelljeve sociale. Por, çrregullimi i sjelljeve më së shumti shprehet tek të miturit e rritur, të cilët kryejnë vepra penale, tek ata që kthehen në recidivistë, ata që shoqërohen me persona të tjerë asocialë, që braktisin shtëpinë etj. Njëra nga karakteristikat kryesore është ikja nga shkolla dhe shmangja nga obligimet shkollore. Sjelljet agresive në vitet e para të shkollimit përbëjnë një nga treguesit se në të ardhmen ata fëmijë prirën të kryejnë sjellje delikuede.

Me fjalën dhunë nënkuptojmë shkaktimi i dëmit dikujt tjetër me qëllim ose pa arsye. Sjellja me të cilën shkaktohet dëmi mund të jetë në forma të ndryshme, madje edhe e ndërlikuar për aq sa është komunikimi i përgjithshëm njerëzor, por megjithatë mund të dallojmë disa forma kryesore si: verbale dhe jo-verbale dhe mund të përbëjnë lëndime fizike, dëme materiale, apo lëndim psikik si frikësimi, turpi, izolimi social dhe të ngjashme.

Dhuna në shkollë është dhuna, e cila ndodh brenda shkollës. Kjo lloj dhune paraqitet në disa mënyra: dhunuese, veprime të bandave, abuzim fizik, shqetësim verbal, abuzim seksual, shqetësim jo-verbal, dhuna ndaj arsimtarëve, dhuna nga arsimtarët, dhuna e personave të tjerë ndaj nxënësve, vandalizmi, shkatërrimi i pronës shkollore.

Fëmijët në shkollë janë pre e shqetësimeve dhe sulmeve nga grupmosha e tyre. Dhuna ndërmjet fëmijëve gjithnjë është më e dukshme nëpër shkolla dhe mund të ndahet në:

- dhunë fizike (goditja, shtyrja, dhe ngacmime tjera të ngjashme),
- dhunë verbale (ngacmimet, fyerjet, përhapja e thashethemeve, përqeshje të vazhdueshme dhe emërimi me emra nënçmues),
- dhunë emocionale (përgjashtimi i qëllimshëm i viktimave nga aktivitetet e përbashkëta të klasës apo grupeve - injorimi),
- ngacmimet seksuale (kontakte të padëshiruara fizike dhe ofendime),
- dhunë kulturore (ofendime në baza të kulturës, fesë, racës dhe kombëtare),
- dhunë ekonomike (vjedhja dhe zhvatja e parave).

Jo rrallë, madje mund të thuhet se është dukuri e shpeshtë në shkollat e sotme, kur fëmijët keqtrajtohen nga shokët e tyre moshatarë. Viktimat tipike janë nxënësit, të cilët sulmohen nga fëmijët e tjerë, por nuk ua kthejnë ngacmimin dhe durojnë e tërhiqen. Përgjithësisht këta fëmijë janë më të dobët fizikisht, shumë të ndjeshëm, të shqetësuar, të frikësuar dhe të tërhequr. Ata janë të pasigurt, dhe në rast sulmi reagojnë duke qarë dhe tërhiqen.

Dhuna e grupmoshës është njëra nga format e cila në kohët e fundit është paraqitur dhe po ndërmerren masa për parandalimin e saj. Sjelljet agresive të cilat manifestohen tek këta fëmijë

dhe të rinj, fatkeqësisht fillojnë shumë herët në fëmijërinë e tyre, dhe si të tilla kanë prirje të vazhdojnë edhe gjatë rritjes, madje edhe në moshën e rritur. Agresiviteti fizik paraqitet në moshën parashkollore nëse nuk i kushtohet kujdes i veçantë, si pasojë e ndikimeve të këqija nga rrethi shoqëror, grup moshave, dhunës në televizor dhe rritjes së nivelit të hormoneve mashkullore, pastaj vazhdon edhe në fëmijërinë e vonë si dhe në fillim të adoleshencës (Basic, 2009).

Hulumtuesit, duke pasur parasysh marrëdhëniet dhunuese brenda grupeve, kanë dalluar disa grupe nxënësish: njëri grup është ai i cili raporton se janë viktimë, grupi i dytë raporton se janë dhunues, e përveç këtyre ekziston edhe grupi i cili në një çast paraqitet si dhunues e në një tjetër si viktimë (Plut dhe Popadic, 2007).

Një element i rëndësishëm që çon drejt sjelljeve delinkuente është edhe presioni për sukses arsimor. Studiuesit Liu dhe Lin në një hulumtim në shoqërinë kineze evidentuan se kërkesat për sukses dhe për rezultate të shkëlqyeshme, që vendosen para adoleshentëve meshkuj, si dhe pamundësia për ta përballuar këtë presion, mund t'i çojë disa të rinj drejt formave delinkuente dhe devijante të sjelljes (Liu dhe Lin, 2007). Në studimin e tyre ata paraqesin disa ngjashmëri edhe me rezultate të ngjashme nga studime në SHBA (po aty).

4.3.1 Narkomania si dukuri e sjelljes delikuate të nxënësve në shkollë

Narkomania apo varësia nga droga është varshmëri e fortë e personit për substanca psiko-aktive e cila paraqitet si një lloj dëshire për përdorimin e saj. Në vitin 1957 Organizata Botërore e Shëndetësisë e ka përcaktuar narkomaninë si në vijim: si gjendje periodike apo intoksikim kronik e cila përsëritet duke marrë drogë (OBSh, 1957). Dallohen tri lloj vartësish: psikike, fizike dhe gjendja tolerante. Pavarësisht nga natyra, fuqia e vartësisë varet nga disa faktorë: lloji i drogës dhe përbërja farmaceutike, shpeshtësia e përdorimit, sasia dhe kohëzgjatja e konsumimit, nga vartësia personale e përdorimit si dhe mjediset familjare dhe shoqërore”.

Sipas mënyrës së trajtimit të shpeshtë të drogës me dispozita ligjore mund t'i ndajmë në ligjore dhe joligjore. Në grupin e drogave ligjore bëjnë pjesë alkooli dhe nikotina, ngjitësi, si dhe barëra

të tjera (barëra për qetësim, kundër dhimbjes, për gjumë etj.). Drogat mund të ndahen edhe sipas ndikimit psiko-aktiv: në psiko-depresive, psiko-stimulative dhe halucinogjene.

Ekspertët mjekësorë vërtetojnë se asnjëra nga drogat nuk është e parrezikshme, përkundrazi, ajo lë pasoja të rënda edhe në aspektin mendor edhe në shëndetin fizik.

Është karakteristike se një numër i madh narkomanësh që shkojnë në shkollë, sidomos në 10 vitet e fundit, përgjatë të cilave merret droga edhe nga nxënësit e shkollave fillore, e lënë mësimin në mënyrë masive. Vihet re një rënie e tyre nga mësimet, një ecuri shkollore në rënie, në të shumtën e herëve këta nxënës janë të prirur të ikin nga mësimi, por edhe kur janë aty, ndihen të paimentuar. Nëse i thërret mësuesi ata duken të befásuar sikur të ishin duke ëndërruar apo janë të përgjumur. Nuk i marrin parasysh kritikën e mësuesve. Në disa raste janë të gatshëm të polemizojnë me mësuesit, duke thënë se mësuesit nuk i duan ata dhe nuk janë objektivë në vlerësim, dhe i akuzojnë mësuesit që ata kanë nxënës të preferuar e ata ndihen të lënë pas dore. Ata shumë herë ikin nga orët e lëndëve të vështira dhe numri i mungesave të paarsyeshme rritet. Shpesh këto mungesa i arsyetojnë përmes vërtetimeve mjekësore, të cilat jo rrallë janë të falsifikuara. Disa nga këta nxënës largohen nga shkolla për shkak të notave të dobëta dhe mungesave të paarsyeshme apo ata e braktisin shkollën vet. Një numër më i vogël i narkomanëve, për të qetësuar prindërit dhe ndërgjegjen e tyre regjistrohen me korrespondencë në shkolla të ndryshme, por në të vërtetë këta persona i kalojnë provimet kohë pas kohe apo edhe mbesin nxënës të përhershëm.

Disa shkolla në bashkëpunim me mjekët dhe ekspertët policorë organizojnë takime me nxënës prindër, arsimtarë se si të njihen me çështjen e narkomanisë apo si të pengohen fëmijët nga droga apo si ta ndërpresin konsumimin e saj. Duke shfrytëzuar metodat e grupeve paralele, Stevan Petrović dhe M. Janša, kanë krahasuar narkomanët me delinkuentët, domethënë, dy grupe të formave të ndryshme me sjellje të devijuar (Petrović, 1972). Rezultati i hulumtimeve ka treguar se ka dallime domethënëse në mes këtyre dy grupeve të personaliteteve me sjellje të formave sociale të devijuara. Personat e predisponuar për delikuencë dhe forma të delikuencës shpesh kanë sjellje që dallohen në moshën e re si në pikëpamjen psikologjike ashtu edhe në zhvillim. Delikuentet kanë pasur zhvillim të suksesshëm dhe kushte më të mira në pikëpamjen e

përshtatjes. Personaliteti i delinkuentit është më i ruajtur, ndërsa përshtatja me realitetin është më e shëndoshë sesa tek narkomanët.

Nën ngarkesat e mëdha delinkuenti zgjedh mënyra të tjera të sjelljes, në krahasim me ato që zgjedh narkomani, konfliktet e rralla të prindërve tek njerëzit delinkuentë iu mundësojnë atyre zhvillim të qetë. Në një masë të caktuar shprehet ndjenja e detyrimit, kjo iu mundëson në përqindje më të madhe që të kryejnë shkolla profesionale dhe të sigurojnë ekzistencën si dhe në raport me punën kryesisht janë shumë korrekt. Tek narkomanët, zhvillimi i personalitetit kohë pas kohe ndërpritet, shënon regres në fazën e zhvillimit që nga fëmijëria hershme (Poaty).

A është shkolla e aftë të menaxhojë dukurinë së narkomanisë në mes të nxënësve? Është vështirë të merret përgjigje precize për këtë pyetje të rëndësishme sepse lidhur me këtë lëmë nuk ka studime dhe njohuri, prandaj nuk shihet se në ç'mënyrë reagon shkolla. Ndërsa, përvoja e parandalimit të alkoolizmit në shkolla na bën të kuptojmë se, në rastin e paraqitjes së narkomanisë, shkolla qysh në fillim vepron në mënyrë të gabuar. Nëse besojmë se fjala është për një dukuri të parëndësishme, shkolla si institucion i kualifikuar dhe i organizuar, nuk ndërmerr asgjë për parandalim, por i tërë aktiviteti i saj është amatoresk dhe i pamjaftueshëm.

Numri i përdoruesve të drogës është në rritje, sidomos në mesin e të rinjve, në mesin e nxënësve të shkollave të mesme, por edhe tek nxënësit në klasat e fundit të shkollës fillore. Droga dhe përjetimi i saj në mbarë Kosovën, fatkeqësisht është duke zënë vend në argëtimin e të rinjve dhe është e pranishme deri në atë masë sa që p.sh. marihuana mund ta nuhatet në secilin vend ku mbledhen të rinjtë.

4.4. Ndikimi i bashkëmoshatarëve në sjelljet delinkuente

Bashkëmoshatarët gjithashtu përbëjnë një nga agjencitë e socializimit, e cila pavarësisht se ç'është ky grup, cili është sistemi i vlerave të tij, do të kanalizojë dhe orientojë edhe sjelljet e të rinjve të cilët që iu bashkëngjiten. Grupmosha 14-18 vjeç paraqet një periudhë të veçantë dhe specifike dhe karakterizohet nga zhvillimi i aftësive biologjike dhe psikologjike të individit. Në këtë drejtim një kontribut mjaft të madh ka dhënë shkolla e Çikagos si pjesë e sociologjisë

amerikane që ndërlidhet me universitetin e Çikagos, shkollë e cila ka lënë gjurmë të thella në hulumtimin e këtyre dukurive. Kjo shkollë i ndërlidh këto dukuri të karakterit socio-patologjik dhe kriminal me atë që e quanin asociacion diferencial. Ideja e asociacionit diferencial është shumë e thjeshtë. Në një shoqëri që përmban shumë nënkultura të ndryshme, disa mjedise sociale priren të nxisin veprimtari të paligjshme ndërsa të tjerët jo. Individët bëhen kriminelë prej shoqërimit me të tjerët, që janë bartës të normave kriminale. Sipas Sutherlendit (përfaqësues i shkollës së Çikagos) në pjesën më të madhe sjellja kriminale mësohet brenda grupeve të moshës së vogël sidomos të grupeve të moshatarëve (Shih: Giddens, 2004) .

Sipas kësaj teorie, veprimtaritë devijante kriminale mësohen dhe dalin nga nevojat dhe vlerat e njëjta. Pra, në aspektin sociologjik, bashkëmoshatarët kanë ndikim tek të rinjtë që ata të bëhen kriminelë me sjellje devijante apo njerëz të devotshëm. Kjo grupmoshë në aspektin sociologjik është një grup shoqëror që vepron sipas rregullave dhe një sistemi të veçantë të vlerave, të cilës shoqëria duhet t'i kushtojë rëndësi dhe kujdes të madh për shkak se bëhet fjalë për një periudhë delikate të zhvillimit biologjik dhe psikologjik të të rinjve. Në këtë periudhë këta të rinj janë në kërkim të identitetit të tyre dhe kërkojnë të jenë të pavarur nga mbikëqyrja familjare prandaj shumë dijetarë flasin për *kulturën e moshatarëve*.

Dy mekanizmat kryesorë që lidhen me ndikim e bashkëmoshatarëve janë: shoqërimi me bashkëmoshatarë me sjellje devijante dhe refuzimi nga bashkëmoshatarët. Në vitin 1931 në Çikago në SHBA, rreth 80 për qind e të miturve të arrestuar për kryerjen e akteve kriminale, i kryenin këto akte në bashkëpunim me të mitur të tjerë (Shaw dhe McKay, 1931). Ndërsa të dhënat që tregojnë se refuzimi nga bashkëmoshatarët është një faktor risku për sjelljet antisociale, janë relativisht të reja krahasuar me të dhënat për influencën që kanë bashkëmoshatarët në këtë kontekst. Kërkimet e fundit kanë treguar se të miturit e refuzuar nga bashkëmoshatarët janë shumë herë më të rrezikuar për të shfaqur sjellje antisociale në mënyrë të përsëritur në të ardhmen, krahasuar me fëmijët që nuk kanë qenë të refuzuar (U.S. Department of Justice, 2004).

Aty ku mungon kujdesi i duhur i familjes dhe i shkollës për sjelljet e fëmijëve, aty rrethi shoqëror merr rolin mbizotërues dhe ushtron ndikim vendimtar mbi fëmijët, i cili për fat të keq në mjaft raste ka efekt negativ. Duke u ndodhur në terren të lirë dhe pa përkujdesje, të miturit

nuk mund të vlerësojnë qartë rrugën që duhet ndjekur, prandaj bien lehtë nën ndikimin e rrethit shoqëror ose tundojnë njëri-tjetrin për të bërë gabime. Sipas të dhënave nga gjykatat për të mitur, në shumicën e rasteve të miturit kanë kryer një vepër të njëjtë me grup. Ka të dhëna se të miturit shpesh edhe mund të organizohen nga të rriturit, të cilët "kujdesen me zell" për të miturit jashtë kontrollit të familjes dhe të shkollës (Shih: Thompson dhe Binam, 2014).

4.5. Sistemi mediatik dhe sjelljet devijante

Sistemi mediatik kohët e fundit është bërë aq i fuqishëm, saqë ka ndikim të madh në orientimin e opinionit në drejtime të ndryshme si p.sh.; në ndryshimin e qëndrimeve dhe formimin e botëkuptimit të ri.

Mediat, por edhe gazetarët si pjesë e pandashme e mediave, përfaqësojnë “sytë dhe veshët” e qytetarëve. Mjetet e komunikimit masiv qëndrojnë në garë të pandërprerë e nuk hezitojnë të japin informacion për krime që ndodhin ndërmjet të miturve, edhe pse, në masë të madhe, duke e prezantuar këtë lloj përmbajtjeje plot krime dhe gjakderdhje, ndikojnë në zhvillimin e vetëdijes së të miturve, në përmbajtjen e mendimeve të tyre e deri në kryerjen e veprave kriminale nga ana e tyre.

Kur bëhet fjalë për raportin mes dukurive socio-patologjike dhe sistemit mediatik, mund të thuhet lirisht se ato mund të luajnë rol pozitiv por edhe negativ në shoqëri në përgjithësi dhe tek brezi i ri në veçanti. Efekti negativ i mjeteve të komunikimit masiv, më tepër vërehet te të rinjtë e moshës adoleshente sepse siç u tha edhe më lartë, ky zhvillim biologjik, te ata është mjaft specifik dhe me ndryshime tepër dinamike. Në literaturën sociopatologjike dhe kriminologjike thuhet se pornografia është hyrje në kriminalitet. Mund të thuhet lirisht se këto medime me këtë formë të veprimtarisë së tyre kanë ndikuar tek një pjesë e të rinjve që të ushtrojnë aktivitet devijant apo delikuent në shoqëri siç është prostitucioni, droga, dhunimet, abuzimi seksual etj.

Në Kongresin të Dytë Botëror të kriminologëve të vitit 1961 për parandalimin e kriminalitetit, u arrit në përfundimin se, disa kategori të filmave kinematografikë, reklamave, përzierjeve

sensacionale të reportazheve, literaturave lidhur me veprat dhe deliktet penale, programeve të dobëta të radios dhe televizionit, në disa vende, përbëjnë një faktor, i cili mundëson kriminalitetin e të miturve (Morris, 1975).

Ndikimi i mjeteve të komunikimit masiv në delikuencën e të miturve, është më i fuqishëm, sesa tek personat e rritur. Kjo mund të arsyetohet me gjendjen dhe zhvillimin psikiko-fizike të adoleshentëve dhe të rinjve. Televizioni, interneti dhe filmi u ofrojnë adoleshentëve zgjedhjen e stilit jetësor “të duhur” dhe mundësinë për imitimin kolektiv të asaj gjëje që nuk është parë dhe dëgjuar. Moda “e re” shkatërron normat tradicionale, norma të cilat nga të rinjtë konsiderohen si barrierë themelore për të përmbushur nevojat e dëshirat e tyre. Kjo vjen edhe nga mos përdorimi si duhet i kohës së lirë.

Teknologjia e re, e sidomos interneti kanë pasoja të paparashikuara, sidomos kur bëhet fjalë për grupet e të rinjve. Hulumtimet kanë treguar se meshkujt e rinj nga familjet punëtore, ku mungon figura e babait, bëhen të dhunshëm duke imituar sjelljet e personave që shohin në ekranet televizive përmes filmave, video lojërave dhe internetit.

Do të ishte mirë që këto medime informuese të orientohen më tepër në imitimin e emisioneve edukativo-arsimore, me anë të të cilave të rinjtë të përvetësojnë vlera pozitive, të cilat do shërbejnë si atyre, ashtu edhe të mbarë shoqërisë.

4.6. Roli i fesë dhe devijanca e të miturve

Feja si formë e vetëdijes shoqërore në një farë mënyre ka ndikim të madh në qëndrimet dhe sjelljet si të individëve ashtu edhe të grupeve të ndryshme shoqërore. Në të gjitha religjionet botërore dhe librat e tyre të shenjta ka parime etiko-fetare, të cilat kërkojnë nga besimtarët që mos të kryejnë vepra dhe sjellje antinjerëzore dhe asociale të cilat i dëmtojnë proceset shoqërore. Shpeshherë këto parime fetare kanë shërbyer si orientim në sjelljet dhe veprimet njerëzore. Të gjitha këto parime fetare, të cilat në vetvete janë normave shoqërore, kanë luajtur rol të madh në përcaktimin e marrëdhënieve ekonomike, politike, familjare etj. Funkzioni

kryesor i fesë dhe institucioneve fetare përqendrohet në edukimin dhe socializimin e individëve dhe grupeve shoqërore në përputhje me vlerat shoqërore.

Në aspektin socio-psikologjik parimet fetare kanë peshë të madhe tek individët. Feja është pjesë imanente e kulturës njerëzore. Disa sociologë religjionin apo etikën fetare e kanë marrë si faktor kryesor të zhvillimit të shoqërisë njerëzore. P.sh.; sociologu Emil Durkheim ka mbrojtur qëndrimin se feja luan një rol shumë të rëndësishëm në forcimin e kohezionit shoqëror; sociologu gjerman me famë botërore Maks Veber zhvillimin e kapitalizmit perëndimor edhe ngritjen e nivelit ekonomik të tij e bazon në etikën fetare etj (Shih: Giddens, 2004).

Mund të thuhet se rëndësia e religjionit në kushtet e tanishme është mjaft e madhe si në aspektin individual ashtu edhe në atë shoqëror. Megjithatë ndikimi i fesë në grupmosha të ndryshme, është i ndryshëm. Përgjithësisht në sjelljet e të rinjve shumë pak demonstron edukata fetare. Mungesa e vlerave fetare në procesin e socializimit të të rinjve krijon kushte që të rinjtë të merren me aktivitete devijante dhe të bëhen persona delikuentë dhe të pa përshtatshëm si për familjen, mjedisin ku jetojnë dhe shoqërinë në tërësi.

Shoqërinë bashkëkohore e karakterizojnë; vrasjet e përgjakshme, luftërat, varfëria e madhe, rreziku i urisë masive, tronditjet shpirtërore, shformimet mendore, devijimet seksuale, plaçkitjet dhe krimet, dhuna dhe terrori, njerëz të stresuar që në çdo katër minuta provojnë të bëjnë vetëvrasje (Bulaç, 2005). Krijohet përshtypja se njerëzit fetarë janë të devotshëm dhe në veprimet e tyre nuk ka manifestim të sjelljeve devijante. Në literaturën sociopatologjike dhe kriminologjike ka pasur orvatje për hulumtimin e raportit dhe ndikimit të religjionit në sjelljet devijante dhe kriminale. Mirëpo, në anën tjetër, hulumtimet që janë bërë tregojnë se individët që janë dënuar për vepra penale vijnë nga popullata dhe familjet që janë besimtarë dhe ku kultivohen vlerat etiko-fetare. Shpeshherë sjellje delikuede dhe kriminale shfaqen si pasojë e mostolerancës dhe konflikteve fetare. Në këtë drejtim flitet dhe diskutohet për dukurinë e keqpërdorimit të besimit, botëkuptimeve religjioze, për fanatizëm fetar, për ekskluzivitetin për konfliktet fetare dhe ekstremizmin në predikimin e mësimave dhe porositave fetare në botën bashkëkohore (Halili, 2014: 271). E gjithë kjo mund të ndërlidhet me aktet terroriste të cilat bëhen në emër të fesë dhe bindjeve fetare si p.sh.: veprimet terroriste në Francë, SHBA, Turqi etj. indoktrinimi dhe rekrutimi i të rinjve në luftërat xhihadiste etj.

4.7. Koha e lirë si një mundësi dhe shkak i sjelljeve delikuate

Koha e lirë nënkupton kohën kur individët i plotësojnë dhe i formësojnë dëshirat e tyre personale. Kjo është pjesë e jetës së çdo njeriu, por ndryshon në varësi nga mosha, gjinia, profesioni, vendi ku jetojnë, zhvillimi shoqëror, interesi, qëllimet, rendi shoqëror dhe mundësitë e tij. Koha e lirë është pjesë përbërëse e aktivitetit njerëzor, është koha jashtë punës profesionale, familjare dhe obligimeve shoqërore, në të cilën individ, sipas dëshirës së tij i zgjedh format dhe përmbajtjet e pushimit, argëtimit dhe krijimtarisë. Koha e lirë si koncept u krijua paralelisht me civilizimin dhe lindjen e klasave dhe mundësoi shkurtimin e kohës së punës me qëllim që punëtori të pushojë, të argëtohet dhe zbavitet.

Koha e lirë është një faktor shumë i rëndësishëm në zhvillimin e personalitetit të të rinjve. Mos-organizimi adekuat dhe efektiv i kohës së lirë në të shumtën e rasteve sjell mbylljen në vete të të rinjve, të cilët më pas demonstrojnë sjellje asociale. Koha e lirë shpeshherë krijon mundësinë për motivim të të rinjve për sjellje devijante. Është fakt se shumica e të rinjve që manifestojnë sjellje të ndryshme devijante, i praktikojnë ato gjatë kohës së tyre të lirë. Koha e lirë e paorganizuar mirë, i çon ata në një monotoni dhe i bën të mendojnë se si ta tejkalojnë këtë monotoni. Lidhur me këtë, përkatësisht në pamundësi që kohën e lirë ta shfrytëzojnë në mënyrë adekuate p.sh. me lojë, argëtime të ndryshme, të rinjtë zgjedhin forma të tjera dhe kryejnë sjellje devijante.

Dëshira për përkatësi në një grup, tek një numër i caktuar të rinjsh mund t'i çojë ata deri në kryerjen e sjelljeve delikuate, p.sh: nevoja për argëtim, shoqëri, muzikë të rinjtë i mbledh në kafiteri, diskoteka dhe të ngjashme. Koha e lirë e shfrytëzuar në këtë mënyrë, qëndrimi në vende të tilla shpeshherë nënkupton përdorimin e alkoolit, llojeve të ndryshme të drogës dhe narkotikëve. Në të vërtetë alkoolizmi dhe narkomania janë grupet më të rëndësishme të sjelljeve të të rinjve dhe gati çdo herë ekziston lidhja mes tyre dhe sjelljeve delikuate. Në adoleshencë kjo dëshirë paraqitet në përmasa të mëdha e në fakt në këtë periudhë prindërit fillojnë të humbin kontrollin mbi fëmijët, edhe autoriteti i tyre bie. Vendin e tyre dhe përparësinë në vazhdimin e procesit të shoqërizimit e zënë bashkëmoshatarët.

Hulumtimet bashkëkohore e konsiderojnë kohën e lirë si njërin nga faktorët më të rëndësishëm të mënyrës së jetesës asociale. Në këtë konstatim bëjnë pjesë edhe një numër i madh i kërkimeve empirike dhe përpjekjet serioze për të krijuar teori mbi kohën e lirë si faktor kriminogjen për motivimin e sjelljeve delikuede te të rinjtë. Koha e lirë përbën kështu një variabël sociologjik, i cili është objekt studimi dhe hulumtimi i sociologjisë së kohës së lirë. Shkolla si institucion edukativo-arsimor i brezave të rinj, në historikun e saj të gjatë, ka edhe një rol tjetër të caktuar për ndërtimin e kulturës për shfrytëzimin e kohës së lirë. Qëllimi kryesor i saj është që nxënësit në kohën e lirë të bartin vlera të caktuara me përmbajtje edukuese dhe socializim të drejtë, të luftojë monotoninë e kohës së kotë dhe të paorganizuar, dhe të kontribuojë në zhvillimin e personalitetit të rinjve dhe shfrytëzimin kreativ të kohës së lirë.

Prandaj këtu shtrohet pyetja: Në çfarë mënyre të rinjtë duhet të edukohen mbi kulturën e organizimit të kohës së lirë? Në të vërtetë shkolla është vendi i duhur. Aktivitetet cilësore jashtë mësimi krijojnë ndërveprime sociale mes të rinjve dhe ndikojnë në shoqërizimin e tyre. Kultura e shfrytëzimit të kohës së lirë ka edhe disa vlera të tjera. Ajo është njëra nga mjetet që mund të kundërshtojë sjelljet e ndryshme anti-sociale dhe anti-shoqërore. Prandaj, kultura e shfrytëzimit të kohës së lirë mund të ndikojë shumë në parandalimin e sjelljeve të tilla. (Brankovic, 2009).

Shfrytëzimi i kohës së lirë në mënyrë irracionale mund të ndikojë negativisht në personalitetin e të rinjve. Nëse nuk i kushtohet kujdes i veçantë shfrytëzimit të kohës së lirë, ajo do të kompensohet me të gjitha format negative dhe në mënyrë anarkike si më poshtë:

- nga fuqia pozitive dhe formimi i shumanshëm i personalitetit deri te mjetet e krijimit të klimës të depersonalizimit konformist;
- nga puna krijuese deri te shfrytëzimi pasiv i kohës dhe shfrytëzimit të epidemisë megalomane;
- nga interesimi dhe angazhimi i faktorëve shoqërorë dhe politikë deri tek monotonia dhe degjenerimi;
- nga përjetimi i lirisë deri tek obligimet e përditshmërisë dhe monotonia;

- nga aktivitetet demokratike të përcaktuara deri tek dirigjimi institucional dhe liberalizimi i tepruar;
- nga përparimi i kulturës së mirëfilltë dhe pasurimi i kulturës deri tek ekspansioni komercial i kësaj dhe shundit;
- nga ndikimi i zhvillimit të kreativitetit deri tek reproduktimi dhe imitimi;
- nga ndikimi individual dhe kolektivizimi deri tek vetmia dhe masivizimi;
- nga afirmimi i plotë njerëzor deri tek mohimet shoqërore (Budimir-Ninkovic, 2008).

Mënyra anarkike e shfrytëzimit të kohës së lirë nga të rinjtë mund të krijojë një klimë të volitshme për paraqitjen e disa formave devijante si p.sh: narkomania, alkoolizmi, rrahjet, vjedhjet etj.

Nga ana tjetër konstatohet se plogështia dhe pasiviteti fizik dhe mendor në kohën e lirë kontribuon fuqimisht në paraqitjen e sjelljes delikuede. Mungesa e interesimit, vullnetit, dhe pasiviteti e krijojnë ndjenjën e fuqishme të monotonisë dhe vetmisë, e cila në momente të caktuara mund të shpërthejë dhe të ndërlihet me forma të ndryshme të dukurive sociopatologjike.

4.8. Subkultura e të rinjve dhe delikuenca e të miturve

Të rinjtë, si grup i veçantë shoqëror, krijojnë një subkulturë të tyre të veçantë. Subkultura e të rinjve, e cila krijohet në fazën e adoleshencës, atëherë kur të rinjtë krijojnë një identitet dhe kërkojnë pavarësi nga rrethi familjar, karakterizohet nga ndjenja e revoltës, kryeneçësisë, sjelljet asociale, ikja nga shtëpia dhe shkolla etj. Këta të rinj do ta gjejnë veten në shoqërinë e bashkëmoshatarëve të tyre, të cilët në veprime ndërvepruese të përditshme krijojnë edhe subkulturën e tyre. Duke e ndjerë veten të tjetërsuar, të lënë pas dore dhe të marginalizuar nga bota e të rriturve, ata krijojnë një nënkulturë, e cila karakterizohet me: sjellje ndërvepruese mes tyre, me një bindje dhe mënyrë të njëjtë të jetuarit si dhe me bindjen se i përkasin një grupi të veçantë. Sipas Sebald (1997) subkulturat sigurojnë:

- 1.Vlera dhe norma të përbashkëta,
- 2.Zhargon unik,
- 3.Forma karakteristike të komunikimit masiv,
- 4.Stile të përbashkëta,
- 5.Ndjenjë e përkatësisë,
- 6.Kritere unike apo statuse karakteristike,
- 7.Përkrahje shoqërore,
- 8.Kënaqje të nevojave specifike.

Të gjitha këto karakteristika vijnë si rezultat i asaj që këta të rinj janë të frustruar dhe vuajnë nga stresi dhe ankthi për shkak të pozitës inferiore dhe jo të sigurt në shoqëri. Kjo subkulturë, e krijuar si reagim social ndaj kësaj pasigurie, në vetvete u krijon adoleshentëve një ndjenjë sigurie në kontekstin shoqëror. Të gjitha këto karakteristika të subkulturës së adoleshentëve, në rrethana të caktuara mundësojnë që kjo subkulturë të shndërrohet në kundërkulturë, e cila më vonë do t'i përgatisë këta të rinj të demonstrojnë sjellje delikuede në shoqëri. Kjo delikuencë do të manifestohet fillimisht me ikje nga shtëpia, ikje nga shkolla, bredhje, vjedhje dhe grabitje, përdorimi i alkoolit dhe drogës e deri te format më të rënda kriminale.

Në periudhën pas Luftës së Dytë Botërore, në SHBA, ndodhi krijimi i një kulture karakteristike rinore që ishte e ndarë nga të rriturit. Sipas Inland (1967), kjo subkulturë themelohej mbi vlerat e hedonizmit dhe materializmit. Kur vlera të tilla çojnë në sjellje që të rriturit nuk i aprovojnë, rezultati mund të jetë delinkuenca (Shih: Tompson dhe Binam, 2014).

KAPITULLI V: ANALIZA E PROBLEMIT TË DELIKUENCËS SË TË MITURVE NË KOSOVË

5.1. Struktura komplekse dhe proceset shoqërore të shoqërisë kosovare

Kosova gjendet në Evropën Juglindore, e karakterizon pozita qendrore në Gadishullin Ballkanik. Kufizohet me: Shqipërinë (112 km gjatësia e kufirit), Maqedoninë (161 km), Serbinë (352 km) dhe Malin e Zi (77 km) (UNDP, 2002: 15). Shtrihet në gjërësi gjeografike veriore prej 41°50'58" deri 43°15'42" dhe gjatësi gjeografike lindore prej 20°01'02" deri 21°48'02" (MMPH-DPH, 2002: 8). Sipërfaqja e Kosovës është 10887 km², në të cilën jetojnë rreth 2.4 milionë banorë (sipas OSBE-së në vitin 2000), paraqet hapësirë me dendësi të madhe të popullsisë (220 banorë në km²).

Figura nr. 2: Harta e Kosovës

Shoqëria kosovare karakterizohet me një strukturë komplekse, elementet e së cilës dallohen jo vetëm për nga funksionaliteti por edhe nga disfunksionaliteti i tyre. Asnjë tip i shoqërive, pa marrë parasysh nivelin e tyre të zhvillimit, nuk ka zhvillim harmonik dhe karakter ideal. Një zhvillim harmonik, koheziv dhe ideal nuk mund ta gjejmë as në shoqërinë kosovare. Kjo nënkupton që pjesë e zhvillimit jo harmonik janë edhe dukuritë socio-patologjike të cilat e shoqërojnë historikisht këtë shoqëri.

Edhe pse shoqëria kosovare ka institucionet e veta shoqërore, të cilat vazhdimisht bëjnë përpjekje për socializimin e të rinjve në frymën e këtij sistemi të vlerave, megjithatë jo çdoherë në shoqëri respektohen këto norma. Mosrespektimi i këtyre normave dhe ligjeve nga ana e një kategorie njerëzish, në rastin tonë nga delinkuentët e mitur, do të thotë jokonformizëm apo shmangie nga normat, qofshin ato morale, zakonore, fetare apo juridike. Mosrespektimi i këtyre normave ndërlidhet me një mori faktorësh. Përveç faktorëve socio-ekonomikë, kjo lloj shmangie nga të miturit varet edhe nga vet natyra e personalitetit të tyre, nga mënyra e edukimit dhe socializimit të tyre, nga sistemi i vlerave shoqërore etj.

Në këtë drejtim është me rëndësi të vështrohet një karakteristikë e veçantë e mendësisë së popullsisë shqiptare në Kosovë. Ndodh që shumë vepra delikuede janë fshehur dhe nuk janë bërë transparente nga familja por nganjëherë edhe nga vet pala e dëmtuar. Kjo prirje për t'i fshehur këto vepra është bërë për dy arsye:

1. Arsyeja e parë ndërlidhet me kushtet dhe rrethanat e zhvillimit të vlerave shoqërore kur Kosova nuk e kishte mëvetësinë e saj dhe ishte pjesë e një integrimi të dhunshëm në ish Federatën Jugosllave. Duke u nisur nga karakteri represiv dhe diskriminues i sistemit normativ ndaj shqiptarëve, këto raste delikuede shpesh nuk bëheshin publike.

2. Arsyeja e dytë ndërlidhet me sistemin e vlerave tradicionale të familjeve shqiptare, të cilat në të shumtën e rasteve disa raste delikuede i mbanin në fshehtësi dhe nuk i tregoheshin me qëllim që të ruhej nderi, autoriteti dhe prestigji familjar. Po e njëjta praktikë, por në forma selektive, vazhdoi edhe pas luftës, kur të gjitha institucionet e drejtësisë udhëhiqeshin kryesisht nga ndërkombëtarët. Kjo i vuri qytetarët, palët e prekura nga delikueda e të miturve, në pozita të tilla që, edhe më tej, të hezitnin t'i denonconin fëmijët delinkuentë në polici apo gjykata qoftë

për hir të konsideratave ndaj familjeve të tyre, qoftë nga droja që të mos lindin ngatërresa me to, ndërsa familjet e delinkuentëve, për të iu shmangur përhapjes së turpit, merrnin përsipër dëmshpërblimin, pavarësisht nga mundësitë materiale (Selmani, 2010).

Praktika e fshehjes së këtyre rasteve ka pasoja negative si në aspektin sociologjik ashtu edhe në atë juridik sepse delinkuenti, në rastin e parë nuk trajtohet nga pikëpamja shoqërore dhe bëhet i rrezikshëm si për familjen ashtu edhe për shoqërinë, kurse në rastin e dytë bie ndesh me ligjin dhe institucionet shoqërore, duke mos u prekur nga sanksionet juridike, që kanë si qëllim korrigjimin e sjelljes.

Me ndryshimet e përgjithshme shoqërore dhe ekonomike që u bënë në Kosovë në periudhën e pasluftës ndryshoi edhe qëndrimi ndaj sjelljeve dhe aktiviteteve socio-patologjike. Rezultatet e Anketës së Fuqisë Punëtore 2012 në Kosovë (2013) tregojnë se nga numri i përgjithshëm i njerëzve aktivë në fuqinë punëtore, 69.1 përqind (302,844 persona) janë të punësuar dhe 30.9 përqind janë të papunë (135,700 persona) (ASK, 2013). Pasojat e varfërisë dhe papunësisë bënë të mundur që këto aktivitete delikuede të mos fshihen.

Themelimi i Shërbimit Policor të Kosovës ndikoi që pala e dëmtuar të ndiqte rrugën institucionale të zgjidhjes së problemit. Si rezultat i këtyre ndryshimeve, shoqëria kosovare krijoi hapësirën e nevojshme që zgjidhja e këtyre problemeve të bëhet në rrugën institucionale. Para lufte në Kosovë zgjidhja e problemeve është lënë në heshtje ose janë dakorduar familjet me kompensime të dëmit.

Pas Luftës delikuenca e të miturve filloi të trajtohet me një qasje tjetër duke i dhënë prioritet zgjidhjes adekuate të saj. Veprat e të miturve ishin të shumëllojshme, por mbizotëronin vjedhjet, prishja e rendit, abuzimet seksuale, narkomania etj. Përderisa të rriturit në familje aktivitetet e tyre i kishin përqendruar në rindërtimin e shtëpive, në disa raste fëmijët sikur kishin marrë “detyrë” dhe iniciativë të furnizonin shtëpitë e tyre me gjëra të vjedhura. Një numër i të miturve shpeshherë dënoheshin dhe dërgoheshin në burg. Burgu shpeshherë e humbte kuptimin e risocializimit, se ata në burg binin në kontakt me më të vjetrit, të cilët kishin kryer vepra më të rënda dhe paraqitnin rrezik potencial për t’i mësuar të miturit. Në këto burgje në fillim mungonin masat edukuese si dhe shërbimet edukuese dhe sociale.

5.2. Shtrirja e delikuencës në Kosovë në periudhën e tranzicionit

Tranzicioni shoqëror në Republikën e Kosovës karakterizohet me ndryshime të thella dhe intensive shoqërore, të cilat depërtuan në të gjitha sferat e jetën njerëzore duke marrë parasysh këtu edhe sferën e sistemit të vlerave. Kalimi prej një sistemi në një sistem tjetër, zëvendësimi i sistemit monist me atë pluralist, mundësoi që njerëzit, e veçanërisht të rinjtë, të kërkojnë një pavarësi më të madhe, duke përqafuar një identitet tjetër të ndryshëm nga ai në sistemin monist. Këto ndryshime, të cilat pasuan pas rënies së sistemit monist, imponuan nevojën për një riorganizim të sistemit politik, juridik dhe ekonomik. Kështu, ndryshimet e thella në tërë sistemin shoqëror të Republikës së Kosovës, të kryera për një kohë mjaft të shkurtër patën një varg pasojash negative. Nisi procesi i demokratizimit në sferën e marrëdhënieve politike, u mbajtën zgjedhjet e lira, u themeluan më shumë parti politike, u zgjodh parlamenti shumëpartiak, mirëpo njëkohësisht u paraqit edhe procesi i një diferencimi social në shoqërinë e Kosovës. Kështu, procesi i privatizimit të kapitalit, nga i cili përfituan disa individë në mënyrë të padrejtë, ndikoi në pasurimin e një pjese të veçantë të shoqërisë. Në këtë mënyrë në aspektin e stratifikimit social u krijuan dy shtresa shoqërore; shtresa e shumë të pasurve dhe ajo e shumë të varfërve, që ishte rezultat i grabitjes së kapitalit shoqëror dhe thellimit të papunësisë. Këto ndryshime mundësuan paraqitjen dhe dobësimin e sigurisë së njerëzve në sferën sociale, shëndetësore, arsimore etj. Duke i marrë parasysh këto ndryshime paraqitet një gjendje anomike dhe e pakapërcyeshme, në të cilën me tepër sundonte joligjshmëria dhe mosrespektimi dhe thyerja masive e normave juridike.

Deri në vitin 2004 në Kosovë jetonin rreth 2.4 milionë 4 banorë. Ky numër është relativisht i madh në një sipërfaqe prej 10.887 km² sa ka Kosova. Rritja e numrit të popullsisë është 1.3 % që është më e larta në rajon. Gjatë periudhës 82 vjeqare (1921-2003) popullsia është rritë për 4.6 herë (MPPH, 2004 :11)

Gjysma e popullsisë në Kosovë është nën moshën 20 vjeç. Në Kosovë kategoria e popullsisë së re (prej 0-14 vjeç) është përfaqësuar me 37.4 % . Pjesëmarrja e popullsisë së moshës 15-64 vjeç është 58 %. Popullsia e moshës mbi 64 vjeç përfshin vetëm 4.6 % (Po aty: 12)

Hulumtimet e kohëve të fundit tregojnë se varfëria në Kosovë është gjerësisht e përhapur-më tepër se gjysma e popullatës (50.3 %) jeton në varfëri, kurse 16 % e popullatës jeton në varfëri ekstreme. Shkalla e ulët e zhvillimit ekonomik, procesi i ngadalshëm i privatizimit, shkalla e lartë e papunësisë, sidomos te të rinjtë, janë faktorë kryesorë të shkallës së lartë të varfërisë. Numri i familjeve me të ardhura nga pagat, të hyrat nga bizneset dhe burimet e tjera të të hyrave kishte rënë po ashtu në mënyrë drastike në krahasim më periudhën para konfliktit. Në të njejtën kohë, numri i familjeve që jetonin nga ndihma humanitare ishte rritur për 10 herë. Edhe numri i atyre që jetonin nga mjetet financiare të marra nga jashtë ishte rritur për disa herë. Pas konfliktit, ndihmat e marra nga familjarët në diasporë përbënin gjysmën e buxhetit të familjeve kosovare. Duke filluar nga viti 1999, shumë familjeve u është dashur t' i shpenzojnë kursimet e tyre, e shpesh edhe t' i shesin patundshmëritë e tyre, për të siguruar nivelet minimale të mbijetesës. Kjo shkallë e lartë e varfërisë është shkaktuar nga shkatërrimet e luftës dhe shkallës së lartë të papunësisë (Po aty: 14).

Kjo lloj anomie e cila në fillim të tranzicionit shoqëror sundonte gati në të gjitha sferat, mundësoi paraqitjen e një situatë kriminogjene e cila krijoi kushte dhe mundësi për paraqitjen dhe përhapjen e dukurive socio-patologjike. Si duket kjo situatë më tepër u reflektua tek mosha e re, e cila filloi të merrej intensivisht me aktivitete devijante si p.sh., narkomania, alkoolizmi, vjedhja, vrasjet e ndryshme, etj.

Në të gjitha vitet e pasluftës të dhënat flasin për rritjen gjithnjë e më shumë të numrit të të miturve që kanë rënë ndesh me ligjin. Numri i kallëzimeve penale marrë nga prokurorët lidhur me kundravajtjet e pretenduara nga të miturit ishte 1313 në vitin 2005, 1859 në vitin 2006, 2203 në vitin 2007 dhe 2059 në 2008-ën (UNICEF, 2008). Megjithatë, në këtë studim është përfshirë vetëm periudha kohore 2005-2010. Kjo është bërë me qëllim që analiza e shkaqeve të dukurisë të bëhet në një distancë të caktuar kohore nga pasojat e drejtpërdrejta të luftës dhe rrethanat e krijuara fill pas saj, të cilat mund ta sfidojnë çdo kategori sociale dhe të çojnë në vlerësime e përfundime joreale në rrafshin afatgjatë.

Pikërisht në këtë periudhë transitore, në të cilën fillojnë ndryshime të thella shoqërore, politike, ekonomike, kulturore, arsimore etj., në shoqërinë kosovare, ka rëndësi të analizohet edhe delikuenca e të miturve. Në konfiguracionin e ri shoqëror, politik dhe ekonomik të Kosovës të

rinjtë, sidomos kategoria midis 14-18 vjeç, duke qenë edhe vetë në tranzicion moshor në mes të dy segmenteve të jetës, fëmijërisë dhe pjekurisë, është e ekspozuar ndaj rreziqeve të shumta.

Tranzicioni shoqëror do të ndikojë në përcaktimin e sjelljeve të rinjve, në formimin e qëndrimeve ndaj vlerave, kërkesave dhe detyrimeve të reja njerëzore, shoqërore e kulturore. Lufta e fundit dhe realiteti kosovar në vitet e para të pasluftës nuk ofruan mundësi reale që adoleshentët të plotësonin nevojat e moshës së tyre.

Në këto situata të miturit doemos do të kërkonin rolin dhe pozitën e përshtatshme në shoqërinë kosovare në tranzicion. Për t'ia arritur këtij qëllimi, ata me gjithë guximin e moshës për t'u përballur me pasojat nga më të ndryshmet, i shfrytëzuan të gjitha rrugët dhe mënyrat e mundshme, qofshin ato edhe më radikale, të papranueshme nga normat ekzistuese morale dhe shoqërore të kohës apo edhe të dënueshme me ligj.

Shoqëria kosovare në periudhën e ndryshimeve të mëdha të tranzicionit nuk pati kohë as mundësi të merret me “mikroproblemet” në shoqëri. Ajo me institucionet e saja të brishta, me një status të papërcaktuar dhe me mungesë kompetencash, përcaktoi si prioritet makroproblemet, si ato: ekonomike, politike etj., kështu që nuk kishte hapësirë të mjaftueshme për të identifikuar dhe ndërhyrë në kohën e duhur ndaj dukurive të ndryshme socio-patologjike në shoqëri. Kjo indiferencë ka krijuar terren të përshtatshëm për të zhvilluar më lehtë prirjet dhe sjelljet devijuese.

Në të gjitha shoqëritë në tranzicion reagimet apo veprimet konkrete kundrejt dukurive socio-patologjike zakonisht ndodhin, atëherë kur dukuritë shfaqen haptazi dhe kur ato ndeshen drejtpërsëdrejti me pasojat e tyre, d.m.th. atëherë kur është më vështirë për të bërë hapa të suksesshëm qoftë në luftimin dhe parandalimin e dukurive të dëmshme shoqërore, qoftë në rehabilitimin e bartësve të tyre. Këto pasoja janë të pranishme në shumicën e vendeve në tranzicion, por në shoqëri më të përparuara tejkalohen më shpejt, për shkak të funksionimit të institucioneve të konsoliduara tashmë.

Sipas një hulumtimi të UNICEF-it të vitit 2008, llogaritet se në Kosovë numri i kryerësve të kundravajtjeve penale është 652 në 100,000 të mitur. Në raport me disa vende të tjera të Ballkanit Perëndimor si Kroacia dhe Sllovenia, shkalla e veprave penale të kryera nga të miturit është dukshëm më e madhe. Në raport me vendet e Evropës Perëndimore, Kosova ka shkallë më të ulët të veprave penale të kryera nga të miturit sa i përket të miturve të dyshuar, por ka shkallë më të lartë të të miturve të dënuar. Këto statistika dëshmojnë se shumë pak futen në punë masat e diversitetit përderisa të miturit vazhdojnë të dënohen në sistemin formal të drejtësisë për të mitur” (Unicef, 2008).

Shoqëria kosovare, ndryshe nga shtetet e rajonit, sidomos nga ato që u krijuan me shpërbërjen e ish-Jugosllavisë federative, trashëgoi probleme e vështirësi shumëfish më të mëdha dhe mundësi shumëfish më të pakta për kapërcimin e tyre pikërisht për arsyet e përmendura, në radhë të parë për shkak të mosfunksionimit të duhur të institucioneve shoqërore, duke filluar nga familja e tutje. Dihet tashmë se para vitit 1999, për plot dhjetë vjet, Kosova ishte pa institucione, me shtëpi –shkolla, me mungesë të kujdesit mjekësor etj., pra gjithçka ishte e improvizuar.

5.3. Format e shfaqjes së delikuencës në Kosovë

Delikuenca e të miturve, në vitet e para të pasluftës, identifikohet si problem që do trajtim të veçantë. Sipas një raporti të Unicef në vitin 2010 lloji i kundravajtjeve penale i kryer nga të miturit në Kosovë nga viti 2005 deri në vitin 2008 përfshin vjedhje, kundravajtje, armëmbajtje pa leje, prishje të rendit dhe qetësisë publike, vjedhje të rëndë, kanosje, lëndim trupor, tentim vrasje, rrezikim trafikimi, grabitje, ikje nga shtëpia dhe nga shkolla, sulm ndaj personave të tjerë, mbajtje të substancave psiko trope, kanosje, rrahje, trafikim, kërcënim i punëtorit zyrtar etj (UNICEF, 2010). Megjithatë ky raport pohon se pothuajse gjysma e veprave penale nga të miturit të raportuara në vitin 2008 (47 për qind) ka përfshirë vjedhjen, ndërkohë që kategoria e dytë më e madhe e veprave penale (20 për qind) ka përfshirë sulmin ose vrasjen (Po aty). Gjithashtu të dhënat e marra nga buletini nr.8 i Shërbimit Sprovues në Kosovë tregojnë se

vjedhja (e rëndë, e lehtë dhe vjedhja e pyllit), përbëjnë veprën penale që haset më së shumti në kategorinë e të miturve (Ministria e Drejtësisë së Kosovës, 2013: 29).

Rrethanat që nxitën këto lloje të veprave ishin krijuar gjatë periudhës së luftës, ku shumë shtëpi që i kishin shpëtuar zjarrit të luftës, sidomos nëpër fshatra kishin mbetur një kohë pa të zotin dhe si të tilla vidheshin dhe plaçkiteshin. Pas përfundimit të luftës, popullata e dëbuar u rikthye në shtëpitë e veta, shumica e të cilave më nuk ekzistonin. Atyre u mungonin jo vetëm ushqimet, por edhe orënditë e mjetet e tjera të nevojshme për jetesë.

Në këtë situatë, shumëkush detyrohej që, për të mbijetuar, të gjente ndonjë rrugëzgjidhje, e, në mjaft raste, shtëpitë e lëna dhe objektet e ndërmarrjeve pa asnjë mbikëqyrje ishin objekte në qendër të vëmendjes së tyre. Derisa të rriturit merreshin me rindërtimin dhe me pastrimin e shtëpive të prishura, fëmijët gjendeshin shpesh në "detyrën" e furnizimit të shtëpive me sendet që u mungonin. Kjo në fillim evidentohej në pak raste individuale, por më vonë u bë dukuri më masive dhe fëmijët normalisht i bartnin sendet e "gjetura" për në shtëpitë e tyre.

Fillimisht kjo nuk përbënte dukuri shqetësuese, por më vonë u kthye në një shqetësim shoqëror. Pjesëtarët e KFOR-it zunë ta shtonin kontrollin dhe arrinin të kapnin në flagrancë shumë individë, kryesisht të mitur. Nga ana tjetër, në qytetet e Kosovës ishte vendosur ora policore, e cila kufizonte lëvizjen e lirë të qytetarëve që nga orët e hershme të mbrëmjes e deri në mëngjes. Këtë kufizim nuk e respektonin sidomos të rinjtë, të cilët kishin kaluar sprovat të tmerrshme dhe gjithnjë me kufizime të lirisë së lëvizjes. Ata bëheshin më të padurueshëm në përballimin e këtyre kufizimeve dhe shpesh binin ndesh me forcat e KFOR-it, nga të cilat ndaleshin dhe sanksionoheshin. Duke qarkulluar shpesh nëpër organe të policisë e në qendra të paraburgimit, por edhe duke qëndruar në burgje, këto masa nuk merreshin shumë seriozisht nga të miturit, sepse ndodhte procesi i rishoqërizimit dhe mjaft të mitur mësoheshin me gjendjen e madje nuk i konsideronin masat e tilla më si ndëshkim, duke mos u shqetësuar më. Qëndrimi i tyre sidomos në paraburgim nuk kaloi pa pasoja, sepse të miturit aty binin në kontakt me më të vjetrit, të cilët kishin kryer vepra më të rënda dhe, si të tillë paraqitnin rrezik potencial për t'i mësuar të miturit. Pas luftës, masmediat kanë qenë shumë aktive në informimin e opinionit publik për delikuncën e të miturve, mirëpo, për fat të keq, janë përqendruar kryesisht te rastet delikuede e jo në dukurinë si tërësi. Me parandalimin dhe trajtimin e dukurisë së kriminalitetit të të miturve janë

marrë Qendrat e punës sociale (QPS) , gjykatat dhe burgjet. QPS-të, duke u ndodhur edhe vetë në situatë të vështirë, fillimisht për konsolidimin organizativ dhe funksional e pastaj në lidhje me ndihmat emergjente sociale për qytetarët e shumtë të dërrmuar nga lufta, nuk kanë mundur të angazhohen menjëherë aq sa duhet në trajtimin e delinkuentëve të mitur.

Megjithatë, brenda mundësive të kufizuara, ato kanë punuar edhe në këtë drejtim. Në anën tjetër numri i të burgosurve të mitur, të dënuar për vepra të ndryshme sa vinte e shtohet, kështu që heqja e lirisë dhe burgimi ishin të vetmet masa të trajtimit të tyre. Masat edukuese mungonin krejtësisht dhe në burgje nuk kishte shërbime edukuese-sociale. Pas luftës, burgjet ishin në konsolidim e sipër, prandaj edhe dënimet alternative ishin në proces të themelimit.

5.4. Zhvillimi historik i delikuencës së të miturve në Kosovë

Në Kosovë, gjatë periudhave të ndryshme të historisë, delikuenca e të miturve si dukuri negative, me gjithë pikat e përbashkëta, ka edhe specifikat e saj shoqërore, ekonomike, kulturore, morale etj. Ka të dhëna që tregojnë se, ndaj të miturve delinkuentë, që në kohët ilire ka ekzistuar një kujdes i veçantë si nga ana e prindërve ashtu dhe nga shoqëria më gjerë. Në këtë kohë kujdesi ndaj delinkuentëve të mitur nuk është bërë mbi baza ligjore, por është e njohur një traditë zakonore dhe morale. Në këtë kohë fëmijët deri në moshën shtatëvjeçare nuk ishin përgjegjës fare për kryerjen e veprës asociale që konsideroheshin në atë kohë, kurse mbi moshën shtatë vjeçare kanë dhënë llogari nga vetë ata, apo prindërit e tyre.

Më vonë në kohën e Perandorisë osmane, trajtimi i të miturve në trojet shqiptare ka qenë i ndryshëm, meqë te shqiptarët krahas normave juridike të atij pushtimi, ka qenë në fuqi dhe është zbatuar më një rëndësi shumë të madhe edhe e drejta zakonore.

Sipas legjislacionit penal të Mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene të vitit 1929, të mitur konsideroheshin personat e moshës 14 deri 20 vjeç. Në Kodin penal të Republikës Socialiste Federale të Jugosllavisë (RSFJ) të vitit 1947 personat më të rinj se 14 vjeç nuk konsideroheshin penalisht të përgjegjshëm për veprën e kryer penale. Po ashtu me ndryshimet e

tij në vitin 1951 për vepra penale të të miturve nën 14 vjeç parashikoheshin vetëm masa edukuese.

Pas miratimit të Kushtetutës së vitit 1974, dhe sidomos Ligjit Penal të Kosovës (LPK) më 1977, të miturit janë ndarë në dy kategori sipas grup-moshës: 14-16 dhe 17-18 vjeç. Megjithëse ky ligj ishte më i avancuar, disa dispozita të tij nuk mund të zbatoheshin, për shkak të disa kufizimeve që parashikonte Ligji Penal (LP) i RSFJ-së i vitit 1977, (për shkak se çdo kundërshtim apo parashikim ndryshe në mes të LPK dhe LP të RSFJ-së gjithmonë kishte fuqinë më të lartë juridike LP-ja i RSFJ-së, sepse Kosova ishte vetën njëra ndër njësitë përbërëse të RSFJ-së).

Në përgjithësi, në trajtimin e të miturve delinkuentë në Kosovë, gjatë zhvillimit historik, kanë gjetur zbatim ligje e dispozita të shumta, të cilat jo rrallë i kanë trajtuar delikuentet e mitur padrejtësisht, dhe zgjidhjet e përcaktuara kanë qenë të bazuara në koncepte të vjetra që nuk bënin dallimin e grup-moshës ndërmjet të miturive dhe të rriturve.

Kjo ka ndodhur sidomos në viset me shumicë shqiptare në ish-Jugosllavi, ku të miturit shpesh dënoheshin në bazë të ligjeve për të rritur, sidomos pas demonstratave të viteve 1981 e 1989. Nga viti 1989, kur Serbia suprimoi autonominë e Kosovës dhe shpërndau me dhunë institucionet e Kosovës, në Kosovë ka vepruar pushteti dhe ligjet serbe, zbatimi i të cilave për shqiptarët në përgjithësi e veçanërisht për të miturit ka qenë diskriminues, duke iu mohuar edhe të drejtat bazike për jetë, shkollim, përfaqësim etj.

Kjo ka shtyrë duke krijuar mundësinë që të miturit të jenë të detyruar dhe të imponuar të mendojnë për sjelljet e përsëritura kriminale dhe veprimet që binin ndesh me moralin, zakonet dhe ligjet. Ky pushtim i Serbisë zgjati deri në fillimin e Luftës së Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës dhe mbarimit të saj në qershor 1999 me ndihmën e forcave të NATO-s.

Nga viti 1999 e tutje, Kosova administrohet nga Misioni i Kombeve të Bashkuara në Kosovë puna e së cilit është ndarë në katër "shtylla":

Shtylla I: Policia dhe Drejtësia

Shtylla II: Administrimi civil

Shtylla III: Demokratizimi dhe ngritja e institucioneve

Shtylla IV: Restaurimi dhe zhvillimi ekonomik

Ky mision ka ndihmuar që Kosova pas shpalljes së Pavarësisë të themelojë institucionet veta, të cilat sot janë bërë funksionale.

5.5. Delikuenca e të miturve në kontekstin social

Periodha tranzitore në Republikën e Kosovës karakterizohet me ndryshime të thella shoqërore, politike, ekonomike, kulturore dhe arsimore, të cilat ndikojnë edhe tek sjelljet njerëzore. Shoqëria kosovare një vëmendje të veçantë ia kushton edhe sjelljeve të të miturve e sidomos sjelljeve delikuede të tyre. Në kontekstin e ri shoqëror, politik dhe ekonomik, rinia e Kosovës, sidomos ajo midis 14-18 vjeç, është mosha më e ndjeshme mbi të cilën veprojnë dhe ndikojnë transformimet e vrullshme. E tërë kjo do të ndikojë në përcaktimin e sjelljeve të tyre, në formimin e qëndrimeve ndaj vlerave, kërkesave dhe detyrimeve të reja njerëzore dhe shoqërore. Shoqëria kosovare, ndryshe nga shtetet e rajonit trashëgoi probleme e vështirësi shumëfishta më të mëdha dhe mundësi shumëfish më të pakta për kapërcimin e tyre si rezultat i mosfunksionimit të institucioneve shoqërore duke filluar që nga familja e tutje. Sipas shumë hulumtuesve shkencorë në paraqitjen e delikuencës së të miturve ndikim më të madh kanë faktorët e jashtëm kriminogjenë. Këto faktor të jashtëm paraqesin kushtet dhe rrethanat determinuese të sjelljeve delikuede ku familja luan një rol tepër të rëndësishëm.

Rubrika e kronikës së zezë në median e Kosovës, sipas rregullave, i përshkruan të dyshuarit vetë me initiale, sepse fjala është për persona të mitur. Vitet e fundit, lëvizja e kriminalitetit të të miturve tregon rritje dramatike, sidomos tregon rritje shqetësuese të këtij lloji të kriminalitetit në krahasim me kriminalitetin e personave të rritur. Përderisa, disa e fajësojnë shoqërinë në të cilën jetojmë dhe sistemin e vlerave (më saktësisht mungesa e tyre), të tjerët fajësojnë familjen e cila “nuk i ka edukuar”, ndërsa grupi i tretë fajëson politikanët, fuqitë botërore dhe kohën moderne, grupi i katërt fajëson sistemin e drejtësisë dhe policinë, është fakt se “kërkimi i fajtorit” paraqet arsyetimin, por nuk e zgjedh problemin. Për të zgjedhur problemin, është e domosdoshme që ta kuptojmë dhe mbikëqyrim atë.

5.6. Analizë e kontekstit kosovar në lidhje me faktorët ndikues në delikuencën e të miturve

- *Roli i familjes në trajtimin e delinkuentëve në realitetin kosovar*

Nga të dhënat empirike, vihet re se realiteti kosovar i pasluftës, përfshirë edhe periudhën 2005-2010, e cila është në fokus të këtij studimi, ende është i ngarkuar me shumë pasoja të luftës dhe me vështirësi e probleme të tjera që pengojnë funksionimin normal të familjes, sidomos në edukimin e brezit të ri.

Familja kosovare ka kaluar përmes dy fazave zhvillimore: familja e zgjeruar dhe familja bërthamë e vogël.

Familja e zgjeruar, shumë anëtarëshe, është grup shoqëror ku në të njëjtin kulm jetojnë disa breza: prindërit me fëmijët e tyre, gjyshet dhe gjyshërit dhe farefisi i afërt dhe shërbente si shkollë në vete, ku manifestoheshin elementet ekonomike, sociale, kulturore etj. Ky tip i familjes edhe pse kishte probleme të natyrës ekonomike, ka funksionuar si një institucion social që i ka kufizuar mundësitë që të rinjtë të devijojnë dhe të bien ndesh me sistemin normativ. Këto familje asnjëherë nuk kanë qenë të zbrazëta, sepse disa nga anëtarët e saj kanë qëndruar në shtëpi të cilët e kanë kryer funksionin e socializimit.

Familja bërthamë e vogël është grup i tillë, i cili përbëhet vetëm nga prindërit dhe fëmijët e tyre dhe është rezultat i zhvillimit dhe ndryshimeve të mëdha në shoqërinë kosovare. Kjo familje u transferua nga tipi i familjes si njësi prodhimi në familje konsumatore. Në Kosovë këto familje më tepër gjenden në vendbanimet urbane ku të dy prindërit apo njëri punon dhe shumë pak kohë kanë në dispozicion për kujdesjen e fëmijëve.

Gjendja e vështirë ekonomike dhe financiare dhe varfëria janë shkak kryesor për lënien pas dore të fëmijëve. Gjendje e ngjashme është edhe në familjet e pasura të cilët i lënë pas dore fëmijët për nga pikëpamja edukative. Sipas Agjencionit të Statistikave për Kosovën, 45 për qind e

popullatës kosovare jeton në varfëri, ku rreth 18 për qind jetojnë në varfëri të rrezikshme. Ata gjithashtu pohojnë se, pa ndihmën e anëtarëve të familjeve që ofrojnë të ardhura nga diaspora, kjo situatë do të ishte shumë më keq. Varfëria është rritur më shumë në zonat rurale, megjithatë varfëria ndryshon në rajone të ndryshme në të gjithë Kosovën.

Ndër faktorët familjarë të identifikuar në realitetin kosovar të pasluftës dhe që ndikojnë në sjelljen delinkuente të të rinjve mund të përmenden: papunësia, kushtet e këqija të banimit, humbja e njërit apo të të dy prindërve, çrregullimi i marrëdhënieve familjare dhe rritja e numrit të shkurorëzimeve, dobësimi i autoritetit të prindit, braktisja e fëmijëve fill pas lindjes, mungesa e ngrohtësisë emocionale të vatrës shtëpiake dhe e kontrollimit të kohës së lirë të fëmijëve, bashkëpunimi i pamjaftueshëm i familjes me shkollën e me institucionet e tjera që e luftojnë kriminalitetin etj. Të gjitha këto krijojnë një atmosferë dhe terren të përshtatshëm për lulëzimin e delikuencës me të gjitha pasojat negative të saj. Me gjithë këto probleme, vështirësi dhe mangësi, nuk mund të mohohet një pjesë e ndjeshme e përgjegjësisë së familjes për sjelljen delikuate të fëmijëve.

Sikurse u theksua edhe më sipër, familja jo e plotë, të cilës i mungon njëri nga prindërit për shkaqe të ndryshme p.sh., vdekja, puna në kurbet divorci etj, ndikon negativisht në edukimin dhe socializimin e fëmijëve dhe se këta fëmijë kanë mundësi më tepër të merren me aktivitete devijante. Në shoqërinë kosovare po vërehet se funksioni edukativ i familjes është zbehur, prandaj si rezultat të rinjve iu krijohet një terren për t'u përfshirë në aktiviteteve delikuate. Nëse i referohemi familjes kosovare, mund të thuhet se ajo ka pësuar ndryshime të thella, nën ndikimin e ndryshimeve globale, të cilat kishin filluar para tranzicionit por që u thelluan edhe më tepër në kohën e tranzicionit. Këto ndryshime përveç anëve pozitive, kanë edhe anët negative të cilat padyshim që kanë ndikuar në intensifikimin e dukurive socio-patologjike tek të rinjtë shqiptarë. Meqë një pjesë e konsiderueshme e rinisë së Kosovës demonstroi aktivitete devijante, duhet thënë se këtu familja si agjenci e socializimit luan një nga rolet vendimtare për ardhmërinë e këtyre të rinjve.

Një element tjetër, i cili është nxitës për sjelljet delikuate, është edhe pranimi i vlerave perëndimore nga ana e diasporës shqiptare, të cilët punojnë dhe jetojnë në vendet e perëndimit. Kuptohet se në botën perëndimore ka edhe vlera pozitive, mirëpo shumë vlera për kushtet dhe rrethanat e zhvillimit shoqëror në Kosovë janë të papranueshme. Ndoshta përpjekja për të pranuar disa vlera perëndimore, ka ndikuar që edhe në shoqërinë kosovare, të përhapen disa dukuri devijante siç janë: narkomania, alkoolizmi, prostitucioni, etj.

- *Ndikimi i kushteve materiale dhe tranzicioni shoqëror në Kosovë, në delikuencën e të miturve*

Në periudhën e pasluftës, gjë që vihet re dhe në periudhën 2005-2010, periudhë e cila është marrë në studim, në Kosovë vërehet shtimi i disa sjelljeve kriminale e delikuate si rezultat i varfërisë, skamjes dhe kushteve të vështira pas luftës. Format më të shpeshta të sjelljeve kriminale të cilat kryhen për shkak të varfërisë dhe kushteve të vështira materiale janë vjedhjet e vogla, grabitjet, mashtrimet, dhënia pas bredhjes, lëmoshës, prostitucionit dhe alkoolizmit (Halili R.249).

Varfëria në Kosovë, e trashëguar nga e kaluara, e thelluar edhe më shumë pas luftës (1999), ka dalë faktori më me ndikim në shkaktimin e delikuencës së të miturve. Nga të dhënat e RIINVEST dhe të Bankës Botërore, në vitin 2005, Kosova kishte rreth 2 milionë e gjysmë banorë me shkallën e papunësisë prej 52 për qind (RIINVEST, 2005) dhe me një varfëri ekstreme prej 12 për qind (World Bank, 2005).

Këto të dhëna flasin qartë për pozitën e vështirë materiale të qytetarëve të Kosovës në vitet 2005-2010, e cila drejtpërdrejtë ose tërthorazi i shtyu të miturit që, për plotësimin e nevojave materiale (nganjëherë të domosdoshme) të kryejnë vepra kriminale, mashtrime, vjedhje etj., për të përfunduar si të denoncuar: delinkuentë të mitur.

Kushtet ekonomike të zhvillimit të shoqërisë, kriza ekonomike dhe problemet e tjera ekonomike, statusi material dhe dallimet në pozita ekonomike të kategorive të veçanta të popullsisë janë shumë të rëndësishme dhe na bëjnë të kuptojmë shkaqet e paraqitjes së sjelljes delikuate tek të rinjtë. Disa kërkime tregojnë se, me rastin e paraqitjes së krizës ekonomike dhe

pasigurisë ekonomike të qytetarëve, kriminaliteti rritet në forma të ndryshme. Kriza ekonomike karakterizohet me papunësi, parregullsi ekonomike, zvogëlim të të ardhurave personale dhe ulje të standardit të qytetarëve. Kriza ekonomike, sidomos që vjen si pasojë e gjendjes së pasluftës, shoqërohet nga një lloj shtresëzimit të popullsisë ku një kategori (e vogël) individësh janë në skajet e larta nga një lloj pasurimi kriminal, ndërsa pjesa më e madhe paraqitet e varfër.

Kriza ekonomike mundëson paraqitjen e dukurive të krizës familjare depresionit, alkoolizmit, vjedhjes dhe mashtrimit, si tek të rinjtë ashtu edhe tek të moshuarit. Pasojat e varfërisë janë jo-arsimimi, jo-kualifikimi, papunësia dhe të hyrat jo të mjaftueshme të cilat shprehen negativisht në statusin familjar, jo vetëm atë ekonomik por edhe në atë asocial dhe kulturor. Varfëria përfaqëson njërin prej faktorëve kryesor të kësaj dukurie tek delikuentet e mitur. Varfëria manifestohet në mënyrë atë ndryshme në mes të të cilave është mungesa e të hyrave, mungesa e mjeteve, mungesa e sigurimit të ekzistencës, uria, shëndeti i lig, qasje e kufizuar apo kurrfarë në arsim dhe shërbime tjera bazike, rritja e numrit të vdekshmërisë duke përfshirë këtu edhe vdekjet nga sëmundjet, mos-strehimi dhe kushtet jo të mira banesore, rrethi jo-i sigurt, diskriminimi i shoqërisë dhe izolimi (të gjitha të përmendurat jo rrallë ndihmojnë në paraqitjen e sjelljeve delikuede tek të rinjtë).

Faktor i rëndësishëm ekonomik në realitetin kosovar, i cili shpesh është shkaktar i sjelljes delikuede është papunësia. Shumë hulumtime tregojnë se deliktet në pasuri dhe delikuenca e të miturve paraqitet për shkak të papunësisë. Pasojat e papunësisë mund të jenë në forma të ndryshme për shkak të devijimit social, siç është alkoolizmi, bredhja, kërkim lëmoshe dhe të ngjashme.

Në delikuencën e të miturve bëjnë pjesë edhe ata fëmijë të cilët posedojnë gjithçka që dëshirojnë në familje. Ata janë më të rrezikshëm, janë të papërmbytur, mbajnë me vete armë zjarri, nuk hezitojnë përdorimin e tyre, nuk përdorin llojet e drogave 'sociale' por përdorin drogat më të 'forta', derisa familja është në gjendje që, përmes parasë të plotësojë çdo dëshirë të tyre në mënyrë që atyre fëmijëve mos tu mungojë asgjë. Përderisa fëmijët e familjeve të varfra gjithmonë kanë frikën se mos po i heton ndokush, ndërsa fëmijët e të pasurve nuk i frikohen

askujt, bëjnë vepra të tilla publikisht sepse në të vërtetë këta fëmijë e kanë ‘shpinën e fortë’ (Petrovic, 1972).

Situata e krijuar pas luftës në realitetin kosovar i nxiti fëmijët në mënyrë të pavetëdijshme dhe kundër dëshirës dhe edukatës familjare, të provonin rreziqet e daljes në treg për të punuar si shitës të cigareve, bartjes së sendeve me karroca hamalli etj.

Sipas A. Hasani, paslufta si dhe traumat e shkaktuara apo të përjetuara gjatë luftës si dhe pas saj kanë ndikuar në shtimin e agresivitetit tek të miturit. Paslufta është shoqëruar me varfëri të skajshme dhe të rinjtë, në pamundësi për t’i arritur qëllimet e tyre në mënyrën e duhur, zgjedhin alternativa devijante dhe të papranueshme nga shoqëria (www.ekonomia-ks.com, marrë më 09.10.2016). Duket se teoria e Robert Merton në lidhje me anominë duket se aktualizohet në kontekstin kosovar në lidhje me delikuencën e të miturve.

- *Ndikimi i migrimit në delikuencën e të miturve në kontekstin kosovar*

Kjo problematikë gjithsesi ndërlidhet edhe me delikuencën e të miturve në Kosovë.

Fluksi i madh i migrimit të popullsisë nga fshatrat në drejtim të qyteteve më të mëdha, që e karakterizon Kosovën e pasluftës, ka ndikuar në ndryshimin e mënyrës së jetesës së të ardhurve në zonat urbane.

Pozita dhe problemet me të cilat përballen të ardhurit e pasluftës në Kosovë janë të ndryshme. Ato janë të lidhura ngushtë me mënyrën sesi janë përshtatur dhe pranuar nga fqinjët në qytet. Edhe pasojat e migrimit nuk janë të njëjta për të gjithë të ardhurit. Ato ndryshojnë në varësi nga përshtatja e tyre në mjedisin e ri. Pas Luftës, si vendësit, ashtu edhe të ardhurit, dalëngadalë kanë krijuar disa kategori sociale, duke ruajtur gjithnjë një distancë në mes tyre. Në vazhdim është bërë një kategorizim i qytetarëve dhe i të ardhurave dhe është përshkruar dhe krahasuar mënyra e tyre e jetesës.

Në qytetet e Kosovës sipas pozitës sociale janë identifikuar katër kategori të qytetarëve vendës (banues më të vjetër të qytetit).

1. Në kategorinë e parë hyjnë familjet që kanë pozitë materiale më të mirë, si: mjekë, zanatçinj, tregtarë me traditë, të cilët veprimtarinë e tyre e kanë vazhduar edhe pas luftës dhe nga pasuria e trashëguar apo nga donacione të ndryshme (p.sh. nga remitancat e të afërmeve emigrantë) janë rimëkëmbur shumë shpejt.
2. Në kategorinë e dytë bëjnë pjesë mërgimtarët (banorë të hershëm të qyteteve), të cilët janë kthyer nga shtetet perëndimore dhe paratë e kursyera i kanë investuar në veprimtari të ndryshme fitimprurëse.
3. Në kategorinë e tretë bën pjesë ajo shtresë e qytetarëve që është pasuruar shumë shpejt nga burime ende të pasqaruara, të cilat janë komentuar e interpretuar me mënyra të ndryshme si nga masmediat, ashtu edhe nga qytetarët.
4. Kategorinë e katërt e përfaqëson shtresa e varfër e qytetarëve, të cilët nuk kanë trashëguar ndonjë pasuri, ose janë dëmtuar nga lufta, nuk kanë mundur të sigurojnë ndonjë vend pune. Fëmijët e kësaj shtrese të popullatës, edhe pse të varfër, më rrallë bien ndesh me ligjin, sepse kujdesi prindëror është në shkallë më të lartë.

Në kontekstin e temës që po shqyrtojmë interes paraqet kategoria e tretë, sepse mendohet se një numër i delinkuentëve të mitur, i përket pikërisht kësaj shtrese. Në dallim nga pjesa më e madhe e të miturve, të cilët varfëria i ka shtyrë në rrugën e delikuencës për të siguruar kryesisht mjete elementare të jetesës, delinkuentët që vijnë nga familje të pasura, shumë shpesh merren me gjëra të tjera "luksoze", si: përdorimi i drogës, prishja e rendit publik, ngasja e automjeteve pa leje, sjellja arrogante në lokale etj.

Të ardhurit nga fshati në qytet mund të ndahen në tre grupe:

1. Grupi i parë përbëhet nga të ardhurit me një numër më të vogël, të cilët kanë shitur pasurinë në fshat dhe janë sistemuar mirë në qytete. Nga kjo shtresë e të ardhurve kemi shumë më pak fëmijë të përfshirë në vepra të rënda, por vetëm në vepra kundërvajtëse.
2. Në grupin e dytë hyjnë banorët e fshatrave malore apo katundeve të shkatërruara nga lufta, të cilët shumë vjet kanë punuar në vendet perëndimore dhe pas luftës janë kthyer e vendosur në qytete, sepse nuk kanë parë perspektivë përparimi as

shanse të ripërshtatjes në vendlindje, aq më tepër që në Perëndim kanë bërë një jetë shumë më të mirë pothuajse në çdo pikëpamje.

3. Në grupin e tretë bëjnë pjesë mërgimtarët e riatdhesuar, sidomos fëmijët e tyre janë ballafaquar me problemin e ripërshtatjes edhe në qytete të Kosovës. Këta fëmijë kanë probleme të dyfishta: në njërën anë në mënyrën e të jetuarit që dallon cilësisht dhe thelbësisht nga metropolet e Evropës, kurse në anën tjetër vendësit i trajtojnë ata si të ardhur nga fshatrat duke i injoruar.

Fëmijët e mërgimtarëve tanë kanë qëndrime, sjellje dhe veprime, të cilat nga vendësit vlerësohen si degjeneruese. Duhet theksuar se në mesin e fëmijëve të rikthyer ka mjaft që kanë devijuar në vendet nga kanë ardhur. Kur bëhet ndonjë analizë e dukurisë së narkomanisë në Kosovë, një prej shkaktarëve shpeshherë përmendet importimi i saj nga jashtë nëpërmjet rinisë shqiptare të riatdhesuar në Kosovë.

Pjesa dërmuese e të ardhurve në qytet kanë ndeshur në probleme të ndryshme, të paparashikueshme dhe shpeshherë të papërbalueshme. Pikërisht kjo shtresë e emigrantëve është në qendër të interesit në këtë punim, sepse të dhënat tregojnë se numri më i madh i fëmijëve të tyre janë bartësit kryesorë të dukurisë së delikuencës së të miturve në Kosovë. Kjo kategori e të ardhurve formalisht mund të duket identike me kategorinë e fundit të qytetarëve banues më të vjetër të qytetit, të cilët janë në pozitë të vështirë materiale, por në thelb kanë dallime në disa aspekte.

Së pari, një numër i madh i të ardhurve nuk kanë as strehë mbi kokë, sepse banojnë prej zorit në shtëpi dhe banesa të huaja dhe si të tillë quhen uzurpatorë dhe injorohen nga qytetarët. Këtë e mbështesim me faktin se Kryqi i Kuq i Kosovës në vazhdimësi bën përpjekje për të ndihmuar të varfrit, dhe për t'u ofruar atyre kushte më të mira jetese, sigurimin dhe shpërndarjen e artikujve ushqimorë dhe jo ushqimorë, shërbime sociale si kujdesi shtëpiak, përkrahja psiko-sociale, përfshirja aktive e nevojtarëve në procesin e tejkalimit të problemeve me të cilat ata (përfshirë edhe të kthyerit) ballafaqohen. Përkrahje psiko-sociale i ofrohet edhe popullatës së rrezikuar në raste të fatkeqësive (Kryqi i Kuq i Kosovës, 2015).

Së dyti, banorët e vjetër të qytetit, si të rinjtë ashtu edhe fëmijët janë të përshtatur me jetën dinamike, me vështirësitë dhe problemet e pranishme në qytete, ndërsa të ardhurit ballafaqohen shpesh me kategorinë e ulët të njerëzve si: keqbërës të ndryshëm, trafikantë, mashtrues etj.,

prandaj bëhen pre e tyre edhe më lehtë. Përveç të tjerash, vendasit kanë një shkallë më të lartë të arsimimit apo ndonjë zanat dhe mund të gjejnë më lehtë ndonjë vend pune, ndërsa të ardhurit pranohen me më vështirësi për të mësuar një zanat e akoma më shumë për t'u punësuar diku.

Kur kësaj i shtohet problemi i papunësisë së madhe në Kosovë në përgjithësi, atëherë mund të konstatohet se emigrantët nëpër qytetet e ndryshme të Kosovës janë në pozitë të vështirë dhe përballen me probleme ekzistenciale, me varfërinë dhe luftën për të mbijetuar. Të miturit e këtyre familjeve të varfra jetojnë në mesin e moshatarëve vendës, që kanë kushte më të mira jetese. Në të tilla rrethana ata e ndiejnë veten inferiorë kudo: në shkollë, në lagje, në rrugë etj.

Ndërkohë dihet që fëmijët kanë kërkesa më të mëdha se nevojat elementare, prandaj ata "detyrohen" vetë, apo ndonjëherë edhe nga më të rriturit, të gjejnë forma të përfitimit material. Kjo kategori e fëmijëve, sipas hulumtimeve tona, shpeshherë janë të detyruar t'i marrin rolet e prindërve për të mbajtur familjen. Në këtë mënyrë fëmijët arrijnë një zhvillim të parakohshëm social, por rriten me mungesa në kontekstin të formimit të personalitetit të tyre. Si rrjedhim ata shpesh bëjnë hapa të "guximshëm" në jetë, duke u marrë me punë të rënda, që ndikojnë keq në zhvillimin psikofizik dhe bien pre e trafikantëve të ndryshëm për t'u shndërruar në lypës, prostituta, apo vjedhës.

- Shkolla dhe delikuenca e të miturve në Kosovë

Shoqëria kosovare është shoqëri multietnike, multikulturore, multigjuhësore si dhe shumështrësore dhe duhet t'i kushtojë një vëmendje të veçantë mënyrës se si funksion sistemi arsimor në tërësi. Në këtë shoqëri, në njërën anë kemi kulturën e përgjithshme dhe në anën tjetër kemi nënkulturat apo subkulturat e grupeve dhe shtresave shoqërore, të cilat përcaktojnë mënyrën e zhvillimit të procesit edukativo-arsimor dhe aspektin cilësor të tij. Në varësi të funksionimit të shoqërisë kosovare, mund të ndodhë që disa subkultura të shndërrohen në kundërkulturë, e cila padyshim që ka pasoja negative për mbarëvajtjen e sistemit arsimor dhe të përgatitjes terrenin për sjellje delikuede. Prejardhja konvergjente në aspektin socioekonomik, politik dhe kulturor, si e nxënësve e ashtu edhe e komunitetit të mësuesve mund të nxisë

paragjykime, mosdurim dhe stereotipe, të cilat gjithashtu janë të dëmshme në kuptimin socializues dhe integrues të të rinjve në mjedisin multikulturor. Gjithashtu edhe mësuesit me nivel jo të duhur kualifikimi, mësuesit që punojnë me metoda të vjetra që bien ndesh me metodologjinë bashkëkohore të mësimdhënies, mund të ndikojnë në nxitjen dhe përgatitjen e të rinjve për sjellje delikuede.

Efektet e socializimit në kushtet e përvojës shkollore, siç po shihet, varen nga shumë faktorë të cilët janë të lidhur me: nxënësin, mësuesin, rrethin familjar, stratifikimin social, nivelin socio-ekonomik etj. Siç vihet re, shkolla si burim i socializimit ka peshë të madhe për edukimin dhe arsimimin e të rinjve, por në anën tjetër ajo bart një përgjegjësi të madhe edhe për socializimin e tyre. Përgjatë tranzicionit shoqëror në Republikën e Kosovës paraqitet një hendek i madh mes ndryshimeve globale shoqërore dhe ndryshimeve në sferën e arsimit në Kosovë. Pra në njërin anë kemi ndryshime të thella në aspektin global duke marrë parasysh sferat ekonomiko-shoqërore dhe politike, kurse në anën tjetër në sferën kulturore, ku bën pjesë sistemi arsimor, ndryshimet ishin shumë më të vogla.

Gjithashtu edhe konceptet ideologjike, e veçanërisht ato partiake kanë nxitur prirje negative në kuadër të sistemit arsimor. Sa për ilustrim mund të merret shkollimi fillor, i mesëm dhe ai i lartë universitar dhe do të shihet se atje përfshihen kuadro partiake, pa marrë parasysh nivelin e tyre të kualifikimit. Pranohen punonjës jo profesionistë me dokumentacione dhe tituj të dyshimtë, jo adekuatë, nuk respektohet institucioni i konkursit, nuk ka kriter të vlerësimit të diturisë së studentëve, ka nepotizëm, korrupsion etj, veprime të cilat pa dyshim reflektohen edhe tek të rinjtë. Prandaj kjo formë e edukimit dhe arsimimit të të rinjve është joadekuate, joefektive dhe jokreative, e cila në njëfarë mënyre krijon hapësirë për sjellje devijante tek ta.

Një problem tepër shqetësues në procesin edukativo-arsimor në Kosovë, vihet re në mosfunksionimin e trekëndëshit nxënës-mësues-prind, dhe më konkretisht mosfunksionimi dhe mosbashkëpunimi i institucionit të familjes me institucionin e shkollës.

Detyra parësore dhe themelore e shkollës gjithmonë ka qenë dhe është ta edukojë, ta arsimojë dhe ta aftësojë brezin e ri për punë dhe jetë normale, e kjo nënkupton edhe kultivimin e sjelljeve

të nxënësve në pajtim me kërkesat dhe normat e shoqërisë, me të cilat delikuenca bie ndesh. Duke u parë nën këtë prizëm shkolla luan një rol shumëfish të rëndësishëm në parandalimin e kësaj dukurie, e cila në mjaft raste fillon pikërisht aty. Ndërkaq, shkolla në Kosovë, që prej shumë vitesh është duke u përballur me probleme e vështirësi të shumta, të cilat e pengojnë atë që ta kryejë me sukses të plotë misionin e vet edukues, arsimor dhe kulturor. Shpërblimi i dobët i personelit mësimor që e detyron atë të kërkojë gjetiu edhe ndonjë burim tjetër për mbijetesë, pajisja e pamjaftueshme me mjete bashkëkohore tekniko-materiale, mungesa e mjediseve të përshtatshme që imponon punën në shumë turne dhe nuk ofron mundësi për zhvillimin e aktiviteteve të lira e shoqërisht të dobishme të nxënësve, mungesa e konsiderueshme e punonjësve të kualifikuar profesionalë, teksteve shkollore dhe shërbimeve psikologjiko-pedagogjike, të orientimit profesional, mosbashkëpunimi i rregullt me prindërit e me qendrat sociale, reformat e nxituara në planprogramet e tekstet shkollore, në metodat e mësimdhënies dhe në raportet mësues-nxënës që ende nuk u përgjigjen rrethanave të veçanta aktuale të Kosovës etj., janë vetëm disa nga treguesit e shumtë që kufizojnë dhe frenojnë funksionimin e suksesshëm të shkollës, e sidomos punën shtesë me nxënësit që kanë vështirësi të theksuara në mësim dhe në përshtatje me rregullat e shkollës dhe me ata që, për arsye të ndryshme, janë problematikë dhe paraqesin një burim

- *Sistemi mediatik, interneti dhe sjelljet devijante në Kosovë*

Nuk ka dyshim se tranzicioni shoqëror me tërë përmbajtjen e ndryshimeve, ndikoi edhe në mjetet e informacionit publik. Në fillim të tranzicionit një numër mjaft i madh i mediumeve, e veçanërisht i televizioneve filluan të transmetojnë programe dhe filma me përmbajtje dhe vlera të dyshimta, programe këto të cilat për rininë ishin tërheqëse, duke mos i kuptuar efektet negative të tyre. “Ndikimi i kinematografisë apo shikimi i filmave me përmbajtje kriminale, dhunë e aksion, është tepër i lartë tek të rinjtë, duke marrë parasysh se DVD-të janë mjaft të lira e hasen kudo në treg vetëm me 0,50 euro” (Hasani, 2014).

Kureshtja për të parë diçka a për të mësuar ndonjë të fshehtë ose diçka të panjohur, si edhe nevoja për t'u argëtuar dhe për të gjetur prehje nga detyrat dhe brengat e përditshme, i ka nxitur

të miturit dhe të rinjtë në Kosovën e pasluftës që t'i vizitojnë shpesh dhe gjatë internet kafenetë. Kjo ka ndikuar që ata të largohen nga shkolla e shtëpitë e tyre.

Në këto lokale ata mësojnë dhe zhvillojnë aftësitë komunikuese dhe shkathtësitë e tjera, si edhe zbaviten përmes lojërave të shumta të instaluar në programet e internetit, shumica e të cilave kanë karakter luftarak, garues dhe agresivë. Nuk do mend se koha e gjatë e kaluar në këto lokale, lë gjurmë në shpirtin e tyre të brishtë dhe pa mëdyshje ndikon në prirjet e tyre për destruksion. Të identifikuarit me heronjtë e këtyre lojërave ngjall dëshirën e të riut "për t'u matur" me të tjerët: moshatarë apo më të rritur me bindjen se është më i fortë se ta dhe se e drejta qëndron në anën e tij, kështu që ai fare lehtë mund të kryejë veprime delikuede dhe, në bashkëveprim me më të rriturit, edhe ndonjë krim. Për këtë arsye është e nevojshme që prindërit dhe shkolla të ndjekin dhe të kontrollojnë rregullisht ku e kalojnë kohën këta fëmijë kur nuk janë as në shtëpi, as në shkollë, në mënyrë që të parandalojnë infektimin e mundshëm të tyre nga "dhuna" e shfaqur në internet.

5.7. Trajtimi institucional i delikuencës së të miturve në Republikën e Kosovës

5.7.1. Legjislacioni për të miturit në Kosovë

Ligji penal për të miturit në Kosovë ka hyrë në fuqi më 20 prill 2004 dhe trajton të gjitha çështjet që kanë të bëjnë me delinkuentët e mitur, masat edukuese dhe dënimet për të miturit që kryejnë vepra penale. Sipas këtij ligji, të miturit, të cilët në kohën e kryerjes së veprës penale nuk e kanë mbushur moshën 14 vjeç nuk dënohen me sanksione penale. Ky ligj të miturit i ndan në dy grupe: të mitur të rinj 15-16 vjeç dhe të mitur të rritur 17-18vjeç (Kuvendi i Kosovës, 2010).

Ndaj të miturve të rinj, sipas këtij ligji, mund të merren vetëm masat edukuese të tipit të hapur dhe masat edukuese të dërgimit në institucione. Ndërsa për të miturit e rritur, përveç masave

edukuese, parashikohet edhe dënimi me burg për të mitur. Ligji përcakton që gjykata, kur vendos sanksione penale, duhet të marrë parasysh shkallën e zhvillimit të të miturit, gjendjen e tij shëndetësore, peshën e veprës penale dhe nivelin arsimor.

Gjykata ndaj delinkuentëve merr masa të diversitetit dhe masa edukative. Me masa diversiteti synohet parandalimi, kur është i mundur, fillimi i procedurave kur janë të domosdoshme, ndihma që mund t'i jepet për rehabilitim dhe riintegrim me rrethin si parakusht që të mos përsërit veprën dhe duke zhvilluar përgjegjësinë e tij personale. Ndërsa, sipas ligjit, masat e diversitetit që mund t'u jepen të miturve delinkuentë janë:

- ndërmjetësimi mes kryerësit të mitur dhe palës së dëmtuar, duke përfshirë dhe kërkesën për faljen nga i mituri ndaj palës,
- ndërmjetësim mes të miturit dhe familjes së tij,
- kompensimi i dëmit palës së dëmtuar përmes marrëveshjes së ndërsjellë ndërmjet viktimës, të miturit dhe përfaqësuesit të tij ligjor, në përputhje me situatën financiare të të miturit,
- vijimi i rregullt i shkollës,
- pranimi i punësimit apo aftësimi në një profesion të përshtatshëm me aftësitë dhe shkathtësitë e tij,
- kryerja e punës pa pagesë në dobi të përgjithshme në pajtim me aftësitë e kryerësit të mitur për kryerjen e punës së tillë,
- edukimi për rregullat e trafikut
- këshillat psikologjike.

Ky ligj parashikon edhe masa edukative që mund t'i jepen të miturit sipas nenit 17:

- masa disiplinore,
- masat e mbikëqyrjes së shtuar,
- masa tjera institucionale.

Masat disiplinore që parashikon në ligj janë:

- qortimi gjyqësor,

- dërgimi në qendër disiplinore.

Masat disiplinore nënkuptojnë edhe:

- mbikëqyrjen e shtuar nga ana e prindit, nga prindi adoptues apo kujdestari,
- mbikëqyrjen e shtuar nga familja tjetër,
- mbikëqyrja e shtuar nga organi i kujdestarisë.

Në raste kur konstatohet serioziteti dhe pesha e veprës parashikohen dhe masa institucionale edukuese:

- dërgimi i të miturit në institucione edukuese,
- dërgimi i të miturit në institucione edukuese-korrektuese,
- dërgim i të miturit, kryerës i veprës, në institucione për kujdes të posaçëm.

Gjykata ka dhe mandatin për të dhënë dënimin me gjobë, urdhër për punë të përgjithshme si dhe burgun për të mitur. Të gjitha këto masa gjykata i merr pasi të ketë zhvilluar procedurën e nevojshme për vërtetimin e akuzave që mund t'i jenë bërë të miturit në organin e autorizuar shtetëror.

Dhe të gjitha këto masa kanë për qëllim ndalimin dhe largimin e delinkuentëve nga sjelljet e tyre që bien ndesh me ligjin dhe normat e pranuar në rrethin ku jeton duke propozuar dhe ndihmuar në zgjidhje alternative në bashkëpunim me familjen, organin e kujdestarisë, shkollën apo institucione të tjera sociale tjera që zhvillojnë veprimtari në ndihmë dhe mbrojtje të këtyre qytetarëve.

5.7.2. Trajtimi i delinkuentëve nga Qendrat për Punë Sociale (QPS)

Për rastet e delikuencës së të miturve dhe sjelljet e tjera asociale QPS-të në Kosovë, zakonisht njoftohen nga prokuroria dhe policia qoftë me raport të shkruar apo me telefon. Të rralla janë rastet kur prindërit ia referojnë qendrës sjelljet delikuede të fëmijëve të vet. Përjashtim bëjnë shkollat, kur nxënësit problematikë dhe me sjellje devijuese përmes një regjistri ia përcjellin QPS-së për trajtim risocializues të tyre.

Puna e parë që bëjnë nëpunësit e shërbimeve sociale lidhur me trajtimin e delinkuentëve të mitur është evidentimi i rastit dhe caktimi i një nëpunësi që do të drejtojë trajtimin e tij. Hapi i dytë është kontaktimi me familjen dhe me vetë të miturin, me shkollën që e ndjek, si edhe me rrethin shoqëror, në mënyrë që të njihet më mirë personaliteti i të miturit. I mituri dhe familja e tij këshillohen nga nëpunësi për sjelljet e të miturve, shpjegohet rreziku dhe pasojat për të ardhmen dhe vihet në dukje nevoja e përkujdesjes së shtuar të prindërve.

Në varësi nga rasti dhe nevoja QPS-ja, sipas detyrës zyrtare, mund ta drejtojë të miturin për trajtim edhe te ndonjë subjekt tjetër shoqëror, p.sh. në institucionin shëndetësor etj. Nëse rastin e ka paraqitur gjykata, ajo krahas njoftimit, kërkon edhe raportin hetues social, të dhënat për të miturin dhe mendimin e organit të kujdestarisë për zhvillimin e procedurës së mëtejshme. Nëpunësi i shërbimeve sociale, i ngarkuar si udhëheqës i rastit, ka për detyrë që, bashkë me një punëtor tjetër ndihmës të përgatisë raportin social hetues për të miturin brenda afatit të caktuar dhe t'ia dërgojë gjykatës kompetente. Sipas nevojës, e me ftesë të gjykatës, nëpunësi merr pjesë edhe në seancat gjyqësore deri në përfundimin e procedurës. Në rastet kur për të miturin caktohen masat edukuese, nëpunësi i QPS-së nuk përfundon punën me të miturin. Nëse jepet masa edukuese e mbikëqyrjes së shtuar nga ana e organit të kujdestarisë, nëpunësi ngarkohet edhe me shumë me punë me të miturin. Nëse i mituri dërgohet në qendër edukuese-korrektuese nëpunësi i QPS-së e viziton dhe kontakton me personelin e entit me qëllim që ta përcjellë procesin e risocializimit të të miturve dhe kërkon një raport me shkrim.

Pas kryerjes së masës së dhënë nga ana e gjyqit, organi i kujdestarisë pranë QPS-së është i detyruar që ta ndjekë më tej se si po ecën procesi i risocializimit në shkollë, në punë dhe kudo gjetiu

me qëllim që ai të rehabilitohet plotësisht dhe t'i ndryshojë botëkuptimet e qëndrimet e mëparshme. Pastaj vështirësia vazhdon në procesin e risocializimit të të miturve delinkuentë. Më e rëndësishme është faza pas sanksioneve, në të cilën shoqëria e gjerë zakonisht ngurron ta pranojë të miturin si anëtar të barabartë, kështu që, për shkak të këtij stigmatizimi, i mituri i risocializuar shumë lehtë mund të bëhet recidivist.

5.7.3 Trajtimi i delinkuentëve nga Policia e Kosovës dhe organet e drejtësisë

Sistemet qeveritare për t'iu përgjigjur nevojave të fëmijëve në konflikt me ligjin ndryshojnë në emër dhe qasje, në përputhje me rrethanat e vendit. Fëmijët mund të trajtohen nëpërmjet drejtësisë formale apo sistemit të gjykatave, nga sistemi i mbrojtjes sociale, apo për kundërvajtje të vogla nga një sistem administrativ. Sisteme të tilla mund të funksionojnë në kuadër të sistemit të drejtësisë penale për të rritur, ose mund të veprojnë kryesisht jashtë sistemit gjyqësor nëpërmjet komiteteve, komisioneve apo paneleve administrative. Në të gjitha rastet kur sistemi përmban një shkallë të specializimit për fëmijët, qoftë kur sistemi është i bazuar në gjykata, sistemi i mbrojtjes sociale apo sistemi administrativ, ai njihet shpesh si një sistem i drejtësisë për të mitur. Në vendet që nuk kanë ndonjë shkallë specializimi të drejtësisë për fëmijë, fëmijët në konflikt me ligjin trajtohen në masë të madhe në të njëjtën mënyrë si të rriturit (ZQM, 2013: 9).

Ndër institucionet shtetërore në Kosovë, që merren me dukurinë e delinkuencës së të miturve, me identifikimin, trajtimin dhe shërbimin për parandalimin e tij është edhe Policia e Kosovës. Kontributi i këtij shërbimi ka shënuar rezultate të dukshme në punën me të mitur kundër sjelljeve asociale dhe kundër shkeljes së ligjit. Puna e punonjësve të Policisë së Kosovës në këtë dukuri, konstaton në kontaktin me të miturit, ndalimin e tyre, bisedën, marrjen e informatave për njohjen sa më të mirë të tyre. Përgjithësisht të miturit që përfshihen në veprimtari delinkuente janë individë në pozita shumë të vështira familjare, sociale, moshore, kulturore etj. dhe si rezultat veprimet e tyre shkojnë deri në vjedhje, përdorim të armëve të ftohta në zënka deri në situata pa rrugë-dalje për moshën e tyre, vrasje, tentativa të vrasjes, trafikim, konsumim të narkotikëve etj,

prandaj kërkojnë një nivel të lartë profesionalizmi nga ana e punonjësve të policisë që merren me trajtimin fillestar të tyre.

Sipas të dhënave të përfuara nga Policia e Kosovës, gjatë periudhës 2005-2010,², numri i të miturve të ndaluar nga Policia e Kosovës është si më poshtë:

Viti	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Numri i të miturve të ndaluar	6637	6953	6995	7149	6548	6048

Tabela nr 2: Të miturit e ndaluar nga Policia e Kosovës në periudhën 2005-2010

Deri në vitin 2008 nuk ishte bërë kalimi i plotë i të gjitha njësive nga Policia e UNMIK-ut në Policinë e Kosovës (PK, 20142), prandaj edhe u hasën mjaft vështirësi në gjetjen dhe mbledhjen e këtyre të dhënave. Nga statistikatat e mësipërme vihet re se numri i të miturve të ndaluar nga policia e Kosovës përgjatë periudhës 2005-2010 është 40.330 të mitur, shifër kjo tepër e lartë krahasuar me numrin e përgjithshëm të popullsisë së Kosovës. Nga këta të mitur, pjesa më e madhe janë të kombësisë shqiptare (31.505 të mitur), por ka dhe mjaft të mitur të tjerë me kombësi serbe, rumune, boshnjake etj.

Pas ndalimit/arrestimit të të miturve që kryejnë kundravajtje penale, rastet trajtohen nga organet e drejtësisë.

Organet e drejtësisë në Kosovë tashmë kanë krijuar një përvojë fillestare për trajtimin profesional e ligjor të të miturve delinkuentë. Trajtimi i delinkuentëve nga prokuroria dhe gjykata, që nga pranimi i kallëzimit penal në prokurori, bëhet në bazë të dispozitave të Ligjit penal për të miturit në Kosovë dhe Kodit të procedurës penale, të cilët kërkojnë që të miturve t'u kushtohet vëmendje e posaçme, në mënyrë që të mos ndikojë negativisht në dinjitetin dhe personalitetin e tyre për shkak të moshës dhe gjendjes psikike delikate.

² Këto të dhëna janë përfuara nga një komunikim zyrtar me e-mail me përfaqësues zyrtarë të Policisë së Kosovës, e nuk janë marrë nga ndonjë raport apo dokument tjetër publik.

Kur merret deklarata prej të miturit, atij i ofrohet mundësia që të shprehet lirisht dhe që ta realizojë të drejtën për ndihmë të menjëhershme ligjore, duke përfshirë praninë e prindit dhe të mbrojtësit. Në rastin kur vendoset dënimi me heqje të lirisë për shkak të veprës së kryer, të miturit i ofrohet edukim, ndihmë psikologjike e, sipas nevojës, edhe ndihmë mjekësore për të lehtësuar rehabilitimin e tij. Me rastin e caktimit të masës apo dënimit për të miturin, gjykata merr parasysh në radhë të parë interesin më të mirë të të miturit, si edhe llojin dhe peshën e veprës penale, moshën e të miturit, nivelin e zhvillimit psikologjik, karakterin, prirjet e motivet që e kanë nxitur për ta bërë atë vepër, mjedisin dhe rrethanat e jetës së tij, nëse ka qenë më parë i dënuar apo jo dhe rrethanat e tjera që mund të ndikojnë në shqiptimin e masës apo dënimit. Ndaj të miturit mund të merren masat e diversitetit dhe masat edukative. Për të miturin që nuk e ka mbushur moshën gjashtëmbëdhjetë vjeçare në kohën e kryerjes së veprës penale, mund të vetëm masa edukuese, ndërkohë që për ata mbi këtë moshë jepen këto dënime: gjoba, urdhri për punë në dobi të përgjithshme dhe burgimi për të mitur

5.7.4 Trajtimi në paraburgim dhe në vuajtje të dënimit

Numri global i fëmijëve të privuar nga liria si rezultat i konfliktit me ligjin është vlerësuar të jetë jo më pak se një milion (ZQM, 2013:9). Sipas parimit universal juridik dhe praktikës së përgjithshme gjyqësore çdokush është i pafajshëm, derisa të vërtetohet fajësia e tij. Në këtë mënyrë duhet të trajtohen edhe të miturit që mbahen në paraburgim në kohën kur ende nuk është zhvilluar dhe përfunduar procesi gjyqësor. Organet e drejtësisë duhet t'i shmangen sa më shumë që është e mundur paraburgimit të të miturve, përveçse kur këtë e kërkojnë rrethanat e jashtëzakonshme. Por në rastet kur paraburgimi është i domosdoshëm, atëherë të miturit në paraburgim duhet të trajtohen ndryshe nga të miturit e dënuar. Ky trajtim ndryshe, përveç tjerash, parakupton që ata të mos qëndrojnë së bashku.

Gjatë procedurës hetimore dhe qëndrimit në paraburgim, të miturit kanë të drejtë të kenë këshilltarë juridikë dhe t'u ofrohet ndihma juridike falas. Në Kosovë të miturit janë viktimat e procedurave të gjata të hetuesisë, kështu që mbahen tepër gjatë në paraburgim. Për këtë arsye vetë të paraburgosurit dhe avokatët e tyre kanë shpesh i drejtojnë ankesat e tyre në KMDLNJ, tek Avokati i Popullit e në drejtori të

burgjeve. Sipas deklaratave të gjykatave për të mitur, arsyeja më e shpeshtë e paraburgimit të gjatë është numri i vogël i gjykatësve kundrejt numrit të madh të çështjeve që duhen proceduar e zgjidhur. Pritja e gjatë në paraburgim ka pasoja shpesh edhe të rënda (fatale) për të miturit, sidomos për ata që e ndiejnë veten të pafajshëm dhe si të tillë lirohen, por me përvojën e hidhur të paraburgimit të gjatë.

Si pasoja të shpeshta mund të jenë:

- a) agresiviteti, që përfundon me rrahje e me vandalizëm,
- b) humbja e besimit në organet e drejtësisë,
- c) nxitja për ta përsosur zanatin brenda burgut,
- d) tentativa të shpeshta vetëvrasjeje

Më poshtë janë paraqitur disa elementë të rëndësishëm që lidhen me trajtimin në paraburgim dhe në institucionet e vuajtjes së dënimit të miturve në Kosovë:

a. Pranimi, regjistrimi, lëvizja dhe transferimi.

Punëtorët socialë në shërbimet sociale që janë formuar në të gjitha burgjet e Kosovës, bëjnë anamnezën sociale për të miturit e paraburgosur, e cila përfshin të dhënat dhe informacionet e nevojshme për të miturin, e sidomos për:

- identitetin e të miturit,
- gjendjen shëndetësore,
- raportet familjare,
- shkaqet që e kanë nxitur për të bërë veprën,
- llojet e veprave,
- datën dhe orën e pranimi, transferimit dhe lirimit,
- hollësitë e njoftimit të prindërve për secilin pranim, transferim apo lirim të të miturve, për të cilët ata përkujdesen gjatë qëndrimit në burg.

b. Rekreacioni

Çdo i mitur ka të drejtë që të shfrytëzojë një kohë të përshtatshme për ushtrimet e lira ditore, në varësi të kushteve që kanë burgjet e Kosovës për shëtitje, punë, mësim, lexim etj.

c. Feja

Çdo i/e mitur duhet të lejohet që t'i kënaqë nevojat religjioze dhe shpirtërore të tij, apo të saj, përkatësisht të ushtrojë ritet e caktuara fetare. Kosova karakterizohet nga toleranca e theksuar ndërmjet feve dhe kjo respektohet edhe në burgjet e Kosovës. Agjërimi, mbajtja e kreshmës dhe ritet e tjera fetare janë të lejuara edhe në rast se ushtrimi i tyre mund t'i shkelë rregullat e burgut.

d. Përkujdesja mjekësore

Çdo i mitur duhet të ketë përkujdesje adekuate mjekësore: preventive apo shëruese. Nëpër burgje është mjeku i rregullt i praktikës së përgjithshme, ndërsa psikiatri bën vizita një herë në javë. Në secilin burg tekniku mjekësor bën kujdestari 24 orë.

5.7.5 Masat dhe dënimet e zbatueshme ndaj të miturve në Republikën e Kosovës

Drejtësia për të mitur është pjese përbërëse e procesit të zhvillimit kombëtar të çdo vendi, në kuadrin e përgjithshëm të drejtësisë shoqërore për të gjithë te rinjtë, duke kontribuar kështu njëkohësisht në mbrojtjen e të rinjve dhe në ruajtjen e paqes dhe të rendit në shoqëri. Duke pasur parasysh gjendjen e personalitetit të të miturit, strukturën specifike të delikuencës së të miturve si dhe mënyrën e posaçme të reagimit të shoqërisë ndaj paraqitjes së delikuencës së të miturve, përgjegjësia penale e të miturve ka kuptim, përmbajtje dhe rëndësi të ndryshueshme. Prandaj duke marrë për bazë këtë në legjislacionin penal të Kosovës, çështja e të miturve është trajtuar me seriozitet të madh. Duke u bazuar në Kodin Penal për të Mitur masat dhe dënimet e zbatueshme ndaj të miturve në Kosovë janë: masat e diversitetit, masat edukative, dënimet (Kuvendi i Republikës së Kosovës, 2010).

Masat e diversitetit

Qëllimi i masave të diversitetit është që të parandalojë, kur është e mundur, fillimin e procedurës ndaj kryerësit të mitur, të ndihmojë rehabilitimin pozitiv dhe riintegrimin e të miturit në bashkësinë e tij me qëllim të parandalimit të sjelljes recidiviste.

Masa e diversitetit mund të jepen ndaj të miturit, i cili ka kryer vepër penale për të cilën është parashikuar dënim me gjobë apo me burgim me tri vjet ose më pak. Kushtet për dhënien e masës së diversitetit janë: 1) Pranimi i përgjegjësisë për veprën penale nga i mituri; 2) Gatishmëria e shprehur nga i mituri që të pajtohet me palën e dëmtuar dhe 3) Pëlqimi i të miturit ose i prindit, prindit adoptues ose kujdestarit në emër të miturit për të zbatuar masën e diversitetit (Po aty).

Masat edukative

Qëllimi i masave edukative është që të kontribuojë në rehabilitimin dhe zhvillimin adekuat të kryerësit të mitur, duke ofruar mbrojtje, ndihmë dhe mbikëqyrje, duke siguruar edukim dhe aftësim profesional, duke zhvilluar përgjegjësinë e tij personale dhe kështu duke ndaluar sjelljen recidiviste.

Llojet e masave edukative që mund të jepen ndaj kryerësit të mitur janë: masat disiplinore, masat e mbikëqyrjes së shtuar dhe masat institucionale. Masat disiplinore janë qortimi gjyqësor dhe dërgimi i të miturit në qendër disiplinore. Këto masa jepen ndaj kryerësit të mitur, interesat e të cilit më së miri përfillen me një masë afatshkurtër, veçanërisht nëse vepra penale është kryer nga pamaturia apo pakujdesia. Masat e mbikëqyrjes së shtuar janë mbikëqyrja e shtuar nga ana e prindit, nga prindi adoptues ose kujdestarit të të miturit, mbikëqyrja e shtuar nga familja tjetër dhe mbikëqyrja e shtuar nga organi i kujdestarisë.

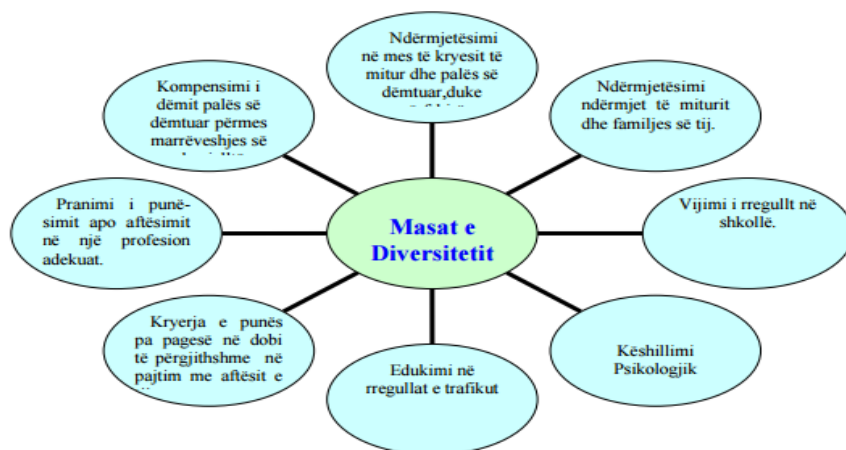
Këto masa jepen ndaj të miturit interesat e të cilit nuk kërkojnë izolimin nga mjedisi i tij i mëparshëm dhe mbahen me masë afatgjatë që të miturit i ofron mundësinë e edukimit, rehabilitimit apo trajtimit. Kohëzgjatja e kësaj mase nuk mund të jetë më e shkurtër se tre muaj apo më e gjatë se dy vjet. Kur jepet urdhri për punë në dobi të përgjithshme, gjykata e urdhëron të miturin që të kryejë punë në dobi të përgjithshme pa pagesë për një afat të caktuar prej tridhjetë (30) deri në njëqind e njëzet (120) orëve. Shërbimi sprovues e përcakton llojin e punës në dobi të përgjithshme të cilën duhet ta kryejë personi i dënuar (Po aty).

Dënimet

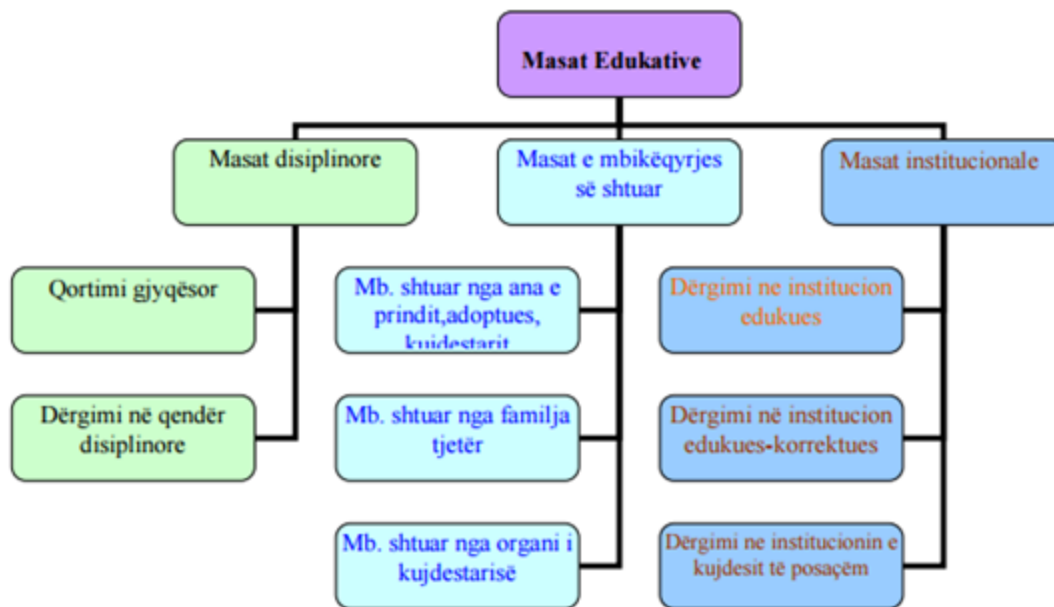
Burgimi për të mitur nuk mund të jepet në kohëzgjatje më pak se gjashtë muaj as më shumë se pesë vjet dhe shqiptohet në muaj dhe vite të plota. Maksimumi i burgimit për të mitur është dhjetë vjet për vepra të rënda penale të dënueshme me burgim afatgjatë, ose kur i mituri ka kryer

së paku dy vepra penale në bashkim, ku secila është e dënueshme me burgim prej më shumë se dhjetë vjet. Nëse e tërë kjo çështje nuk është e rregulluar në mënyrë adekuate edhe trajtimi i të miturve që kryejnë vepra penale nuk do të jetë adekuat, pra rregullimi joadekuat i pozitës së të miturve në legjislacionin penal mund të paraqitet edhe si faktor që ndikon në shtimin e delikuencës së të miturve dhe anasjelltas. Pra, marrja në konsideratë e të gjithë karakteristikave psikike e sociale të të miturve ka për qëllim humanizmin e legjislacionit penal, administrativ dhe rregullimet e tjera që prekin trajtimin e të miturve. Çdo ashpërsi në dispozita dhe trajtim jo adekuat i organeve shtetërore që ka të bëjë me të miturit mund ta rrisë numrin e delinkuentëve të mitur, të rrisë numrin e recidivistëve të rinj si kryes të veprave penale, ta mundësojë përsosjen e tyre në delikuencë ose ta rrisë këtë dukuri në bashkësinë shoqërore.

Në vazhdim janë paraqitur në mënyrë të përmbledhur, masat dhe dënimet e zbatueshme ndaj të miturve

Grafiku nr.1 Masat e diversitetit

Grafiku nr. 2 Masat edukuese

Grafiku nr 3 Dënimet

5.7.6. Shërbimi sprovues në Kosovë dhe roli i tij në zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve

Shërbimi sprovues në Kosovë përbëhet nga Drejtoria e përgjithshme e këtij shërbimi në Prishtinë si dhe 7 zyra rajonale në: Prishtinë, Prizren, Mitrovicë, Pejë, Gjiilan, Ferizaj dhe Gjakovë. SHSK filloi punën me 02. Dhjetor, 2002, si pilot projekt në Prishtinë, nën kompetencat e Divizionit të Menaxhimit Penal/Departamentit të Drejtësisë (shtylla e I-rë e UNMIK-ut). Deri në vitin 2010 funksiononin 5 zyra rajonale të shërbimit sprovues në Kosovë. Zyra e Ferizajt dhe Gjakovës janë hapur pas vitit 2010.

Aktualisht Shërbimi Sprovues i Kosovës është organ qendror i administratës shtetërore në vartësi të Ministrisë së Drejtësisë. Misioni i Shërbimit Sprovues është “Ngritja e vetëdijes shoqërore duke bashkëpunuar me të gjitha organet e pushtetit shtetëror për humanizmin e ekzekutimit të dënimeve alternative, reduktimin e krimit, zvogëlimi e shkallës së recidivizmit dhe rritjen e përgjithshme të sigurisë për shoqërinë kosovare” (<http://www.md-ks.net/>, marrë më 21.08.2016).

Misioni i Shërbimit Sprovues të Kosovës është vetë qëllimi i themelimit të këtij institucioni, e që në bazë të ligjeve aplikuese është kalimi i dënimit me burg në dënime alternative më humane psiko-sociale. Shërbimi Sprovues i Kosovës ka të bëjë me: Ekzekutimin, mbikëqyrjen, ri-integrimin, rehabilitimin, risocializimin dhe korrektimin e të gjithë personave që kanë kryer në momente të caktuara vepra penale të ndëshkueshme sipas ligjeve aplikuese në Kosovë (Ministria e Drejtësisë, 2012:3).

Shërbimi Sprovues i Kosovës bashkëpunon ngushtë me gjykatat, prokuroritë, Burgjet, Qendrat e Paraburgimit dhe institucionet e ndryshme si: qendrat për aftësimin profesional, qendrat për punë sociale, organizata publike, organizatat jo qeveritare, ndërmarrje publike etj. (Po aty: 5).

5.7.7. Shërbimi korrektues në Kosovë dhe roli i tij në zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve

Shërbimi Korrektues i Kosovës është themeluar menjëherë pas luftës, më 05 Nëntor 1999, fillimisht me hapjen e Qendrës së Paraburgimit në Prizren. Personeli vendor ishte kryesisht staf që kishin punuar para lufte.

Shërbimi Korrektues i Kosovës, në bashkëpunim me të gjithë partnerët e Drejtësisë dhe në përshtatshmëri të vazhdueshme me ligjet në Kosovë synon të korrektojë dhe risocializojë të burgosurit duke respektuar të drejtat e tyre fundamentale pa marrë parasysh racën, gjuhën dhe religionin si dhe siguron një ambient të sigurt për stafin, të burgosurit dhe shoqërinë. Fillimisht me ndihmën e donatorëve si dhe më punën e tërë stafit në të gjitha nivelet u krijuan disa kushte më elementare, dhe deri në vitin 2001, viti i cili shënoi fillimin e funksionimit të mirëfilltë, tani Shërbimi vepron dhe ka nën administrim institucionet si: Burgun e Dubravës, Qendrën Korrektuese Lipjan, Qendrën e Paraburgimit Prizren, Qendrën e Paraburgimit Prishtinë, Qendrën e Paraburgimit Gjilan, Qendrën e Paraburgimit Pejë, Qendrën e Paraburgimit Mitrovicë, Burgu i Sigurisë së Lartë (<http://www.md-ks.net/>, marrë më 21.08.2016).

Qendra Korrektuese në Lipjan është ndërtuar në vitin 1978 si institucion korrektues për të mitur si dhe gra e vajza. Në fillim është populluar vetëm me të mitur ndërsa nga viti 1981 ka filluar edhe popullimi me gra e vajza. Si institucion i tillë ka vepruar deri në vitin 1989 për të rifilluar pastaj në vitin 2000. Gjatë periudhës 1998-1999 kjo qendër nuk është menaxhuar dot në mënyrë institucionale. Qendra Korrektuese në Lipjan për të mitur si dhe për gra e vajza është institucion i tipit gjysmë të hapur, i vetmi në Republikën e Kosovës ku janë të vendosur disa kategori të burgosurve si: të miturit me masë edukative, të miturit e dënuar dhe të miturit e paraburgosur si dhe gra dhe vajza të dënuara, të paraburgosura dhe të mitura. Të miturit janë të sistemuar në objekte apo kate të veçanta ndërsa gratë dhe vajzat e mitura në mungesë të hapësirave janë së bashku. Për shkak të mbingarkesave në Qendrat tjera korrektuese në këtë qendër gjenden edhe një kategori të burgosur me dënime të shkurtra ose që janë në përfundim të dënimit(kundërvajtës). Kjo kategori është e ndarë prej të burgosurve të tjerë. Kapaciteti total i Qendrës Korrektuese në Lipjan është 138 vende si dhe 6 vende në lokale të veçanta (<http://www.md-ks.net/>, marrë më 21.08.2016).

Duke iu referuar të dhënave të marra nga kjo qendër përgjatë viteve 2005-2010 lloji i veprave penale për të cilën janë dënuar më së shumti të miturit e trajtuar nga ky institucion në këtë periudhë kohore janë: vjedhja , vjedhja e rendë, grabitja, vjedhja në tentativë si dhe lëndim i lehtë dhe i rendë trupor (QKL, 2016).

Të dhënat nga kjo qendër gjithashtu raportojnë një rritje të nivelit të recidivizmit të të miturve përgjatë periudhës 2005-2010, çka tregon se ky faktor lipset të merret në konsideratë në studime të natyrës sociologjike. Të dhënat që paraqesin numrin e të miturve recidivistë të trajtuar në Qendrën e Korrektimit në Lipjan, janë paraqitur në tabelën e mëposhtme.

Viti	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Numri i të miturve recidivistë	10	11	16	19	24	20

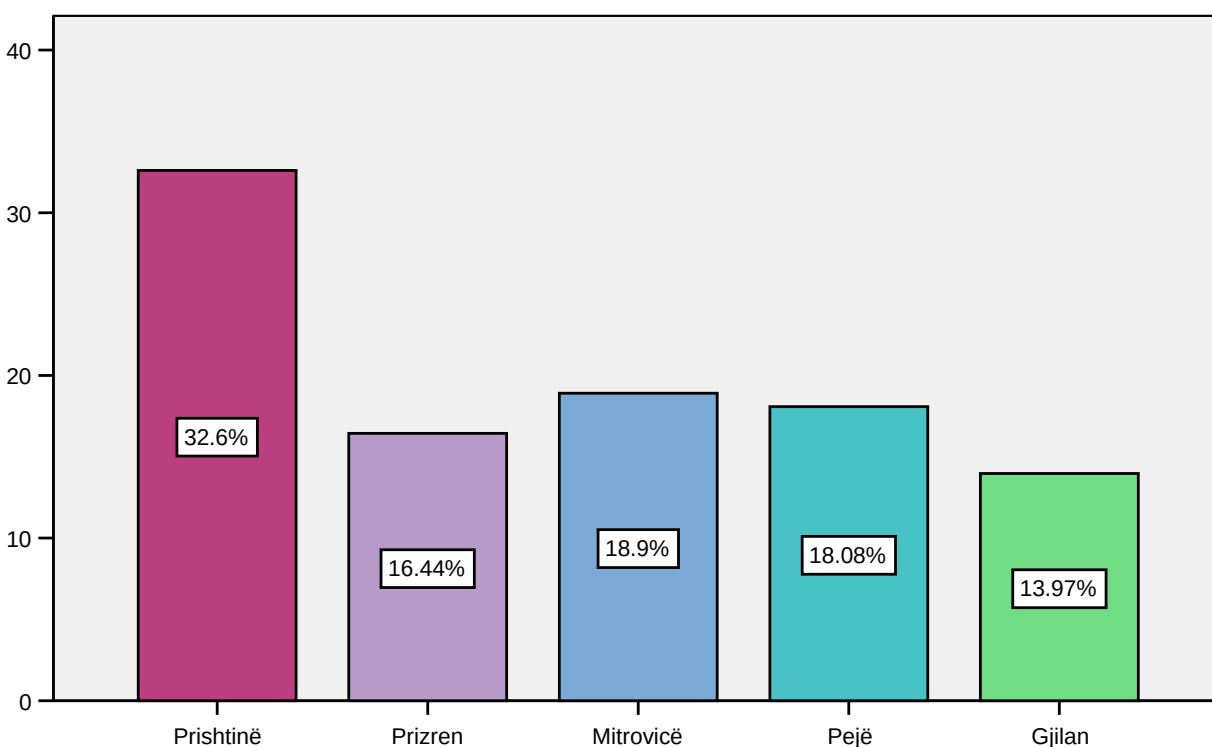
Tabela nr.3 : Numri të miturve recidivistë të trajtuar në Qendrën e Korrektimit në Lipjan

KAPITULLI VI: ANALIZA E GJETJEVE EMPIRIKE TË STUDIMIT

6.1. Analiza e gjetjeve sasiore

6.1.1. Analiza e të dhënave përshkruese sasiore

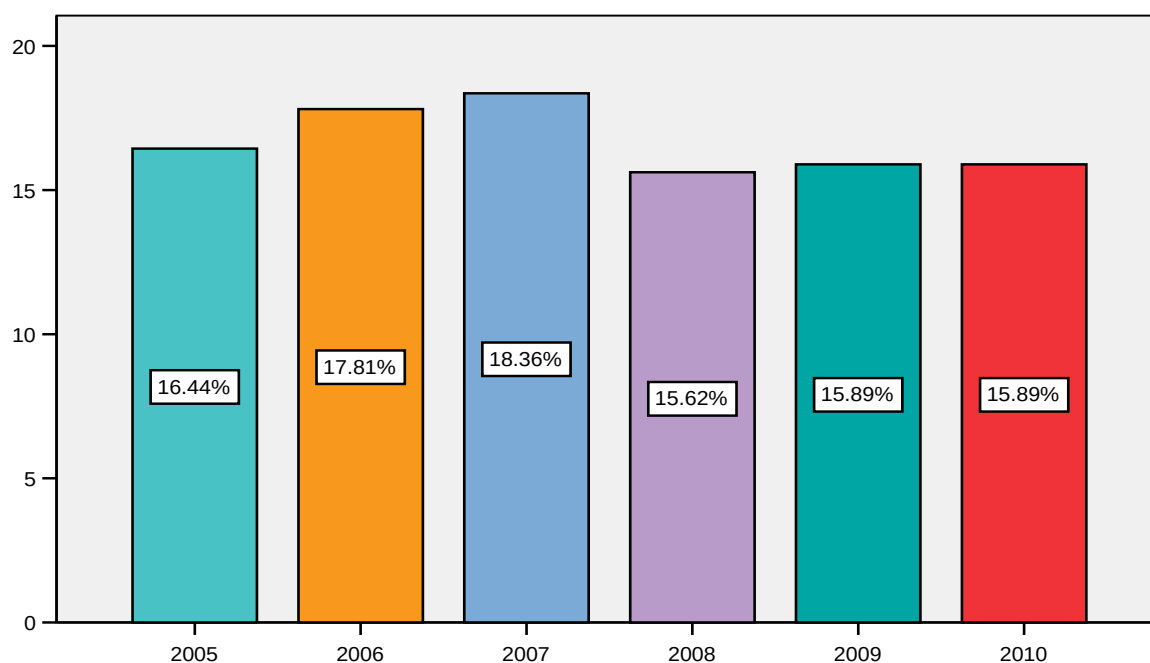
Gjithsej u përmbushën 365 pyetësorë nga punonjës të 5 Qendrave të Shërbimit Sprovues në Kosovë. Nga këta 119 pyetësorë, ose 32.6 për qind u përmbushën në Qendrën e Prishtinës, 60 pyetësorë ose 16.44 për qind u përmbushën në Qendrën e Prizrenit, 69 pyetësorë ose 18.9 për qind u përmbushën në Mitrovicë, 66 pyetësorë u përmbushën nga punonjësit e Qendrës së Shërbimit Sprovues në Pejë dhe 51 pyetësorë u përmbushën në qendrën e Gjilanit. Të dhënat janë paraqitur grafikisht në grafikun nr. 4.

Grafiku nr. 4: Pyetësorët në përqindje sipas qendrave të Shërbimit Sprovues që plotësuan anketën

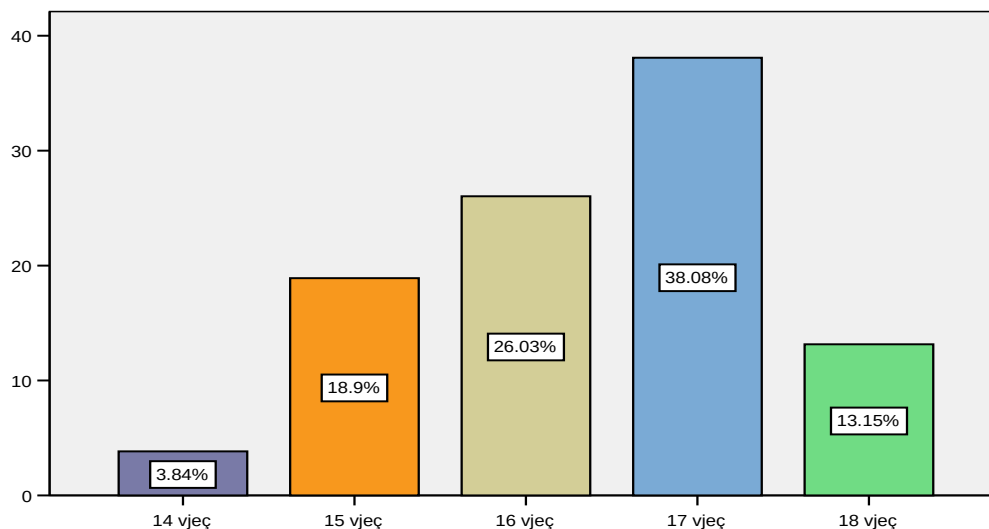
Duke qenë se ky studim ka karakter historik, u parapëlqye që të dhënat e mbledhura të përmbanin edhe vitin kur i mituri ka kryer dënimin pranë qendrës së shërbimit sprovues përkatës.

Përgjithësisht u synua që të kishte një shtrirje homogjene përgjatë 6 viteve, të cilat ishin në fokus të studimit (2005-2010), prandaj numri i pyetësorëve të përbushur në të pesta qendrat për secilin vit është pothuaj i njëjtë dhe varion nga 57 në 67 pyetësorë për çdo vit. Kjo shpërndarje ndër vite është shprehur grafikisht si më poshtë:

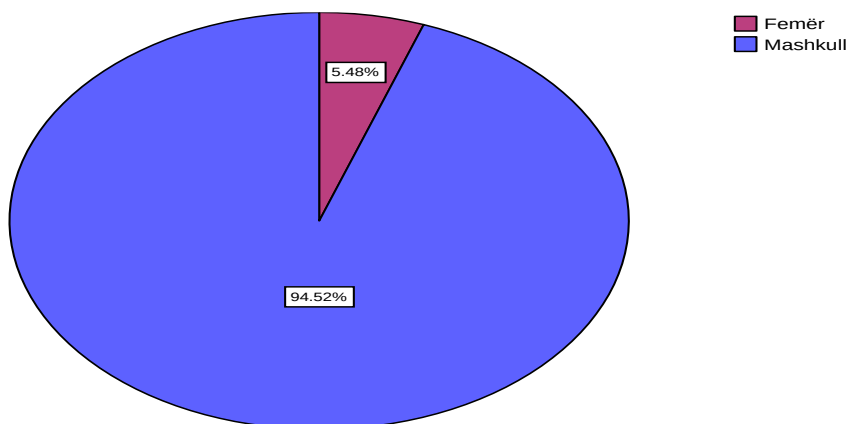
Grafiku nr. 5: Viti kur kanë kryer dënimin të miturit pranë Shërbimit Sprovues

Të miturin në fokus të këtij studimi i përkasin grupmoshës 14-18 vjeç. Megjithatë në pyetësorë është plotësuar mosha përkatëse për çdo të mitur, dosja e të cilit është shqyrtuar. Në grafikun e mëposhtëm paraqiten vlerat në përqindje të të miturve, të dhënat e të cilëve janë shqyrtuar në këtë pjesë sasiore të studimit. Vihet re se pjesa më e madhe e të miturve që kryejnë dënimin e tyre në qendrat e Shërbimit Sprovues dhe që kanë qenë subjekte të këtij studimi (38.08 për qind), i përkasin moshës 17 vjeçare.

Grafiku nr.6: Mosha e të dënuarve në Shërbimin Sprovues

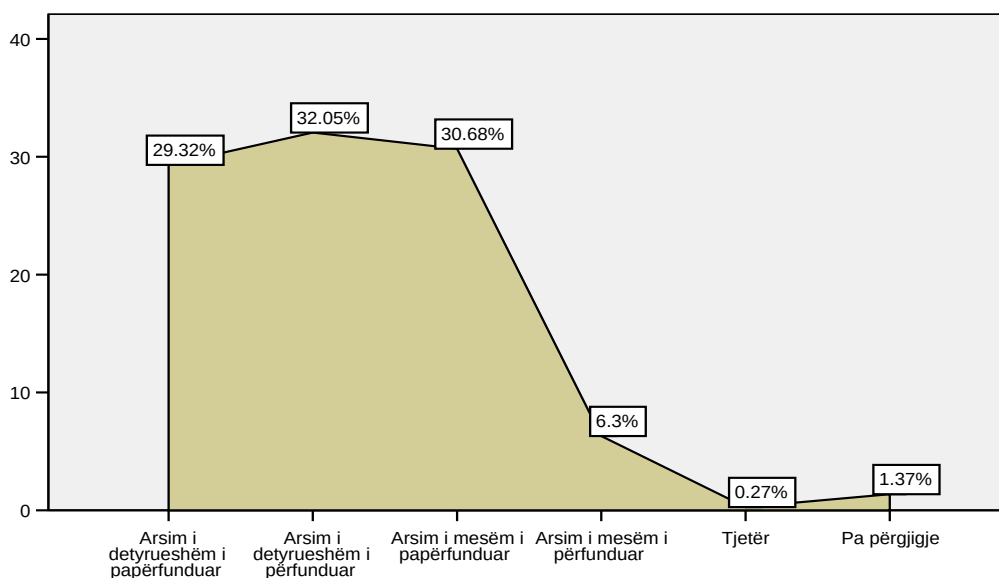
Në lidhje me gjininë e të miturve të marrë na shqyrtim vihet re peshën specifike dominuese e zënë djemtë, në krahasim me vajzat. Kështu, nga 365 të mitur, dosjet e të cilëve janë shqyrtuar për të përmbushur pyetëtorët, vetëm 20 janë vajza, ndërsa të tjerët janë djem. Në grafikun e mëposhtëm, paraqiten vlerat në përqindje të ndarjes sipas gjinisë. Sikurse vihet re nga grafiku 94.52 për qind e të miturve, të dhënat e të cilëve u përdorën për këtë pjesë sasiore të studimit, janë djem, ndërsa vetëm 5.48 për qind janë vajza.

Grafiku nr.7: Gjinia e të dënuarve në Shërbimin Sprovues

Në pyetësor u përfshi edhe një pyetje që synonte të evidentonte nivelin arsimor të miturve që kryenin dënimin në Shërbimin Sprovues. Sikurse vihet re nga grafiku i mëposhtëm, se një pjesë e konsiderueshme

e të miturve të dënuar në Shërbimin Sprovues, të dhënat e të cilëve u përdorën për të plotësuar pyetësoin, kanë përfunduar vetëm arsimin e detyrueshëm 32.05 për qind, por madje një pjesë e konsiderueshme e tyre nuk kanë përfunduar as këtë nivel arsimor. Rreth 29.32 për qind e të miturve të dënuar nuk e kanë përfunduar ciklin e detyrueshëm shkollor.

Grafiku nr.8: Niveli arsimor i të dënuarve në Shërbimin Sprovues

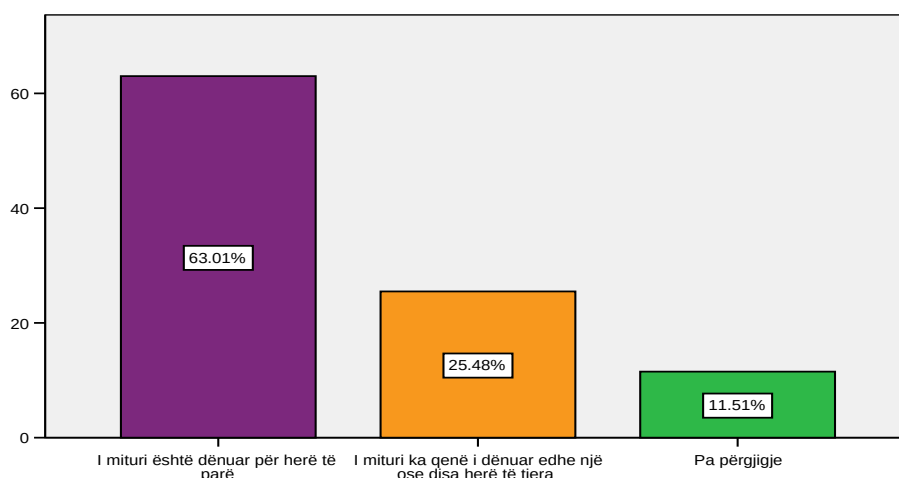
Në lidhje me veprat penale që kanë kryer të miturit e dënuar në Shërbimin Sprovues, vihet re se më së shumti të miturit kanë kryer veprën penale vjedhje ose grabitje (41.1 për qind e 365 të miturve të cilëve iu shqyrtua dosja), për të cilën kanë kryer dënimin pranë qendrave të Shërbimit Sprovues në Kosovë përgjatë periudhës 2005-2010. Të dhëna të detajuara për llojin e veprës penale, paraqiten në tabelën e mëposhtme.

Lloji i veprës penale	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Vrasje	3	.8	.8	.8
2 Tentim vrasje	23	6.3	6.3	7.1
3 Dhunë familjare	2	.5	.5	7.7
4 Grabitje/vjedhje	150	41.1	41.1	48.8
5 Tentim grabitjeje/ vjedhjeje	35	9.6	9.6	58.4
6 Shkaktim i rrezikut të përgjithshëm	9	2.5	2.5	60.8
7 Rrëmbim	4	1.1	1.1	61.9
8 Dhunim dhe vepër kundër integritetit	2	.5	.5	62.5

9	Trafikim i substancave narkotike	3	.8	.8	63.3
10	Armëmbajtje pa leje	31	8.5	8.5	71.8
11	Tjetër	102	27.9	27.9	99.7
12	Pa përgjigje	1	.3	.3	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Tabela nr.4: Lloji i veprës penale

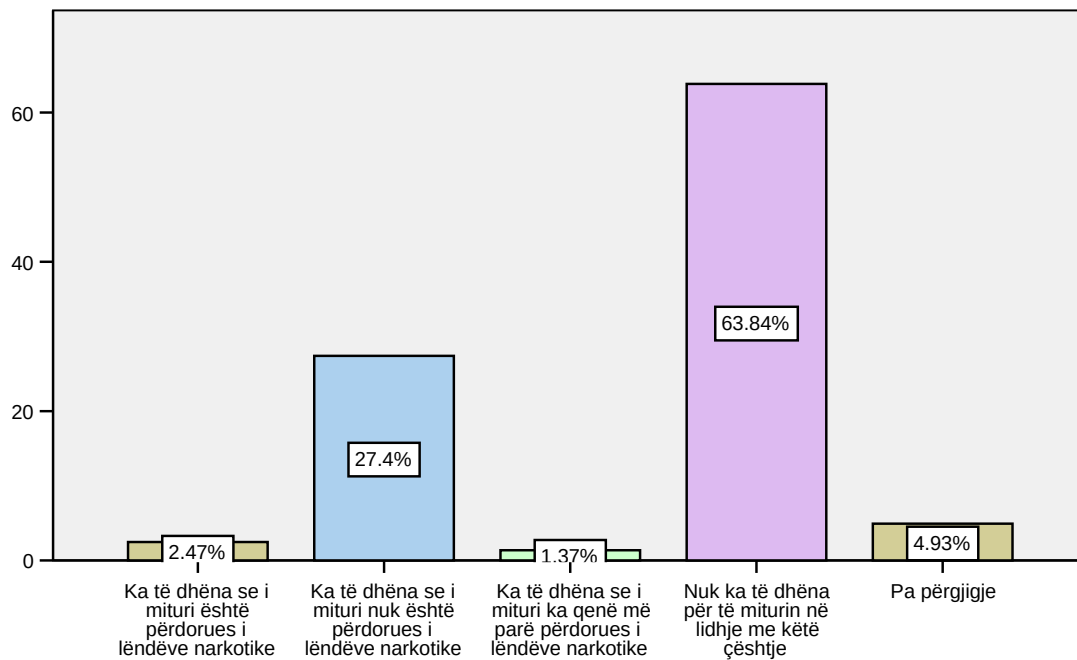
Ndër të miturit, dosjet e të cilëve u morën në shqyrtim, vihet re se 25.48 për qind kanë qenë të dënuar edhe një ose disa herë të tjera më parë, pra janë recidivistë. Sigurisht, që ky variabël, është konsideruar një variabël i varuar dhe më poshtë janë shqyrtuar edhe faktorët që e ndikojnë atë.

Grafiku nr.9: Recidivizmi/Përsëritja e veprave penale nga të miturit në studim

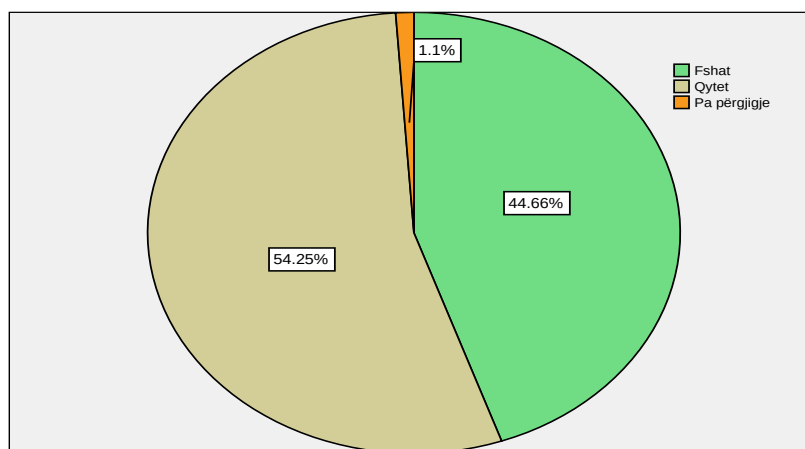
Sipas të dhënave të përfthuara nga 30 shtete në SHBA përgjatë periudhës 2005-2010 nga 404.638 të dënuar, 2 të tretat (67.8 për qind) e tyre u riarrestuan brenda 3 viteve (Matthew e të tjerë, 2014). Ky studim na tregon se rreth $\frac{1}{4}$ e të miturve në SHSK janë recidivistë.

Në lidhje me përdorimin e substancave narkotike, nga dosjet e të miturve është vënë re se në pjesën më të madhe të rasteve në dosje mungojnë të dhënat për të miturin në lidhje me këtë çështje, por në rastet kur këto të dhëna gjenden, vihet re se vetëm një përqindje e vogël e të miturve të dënuar në qendrat e Shërbimit Sprovues në Kosovë kanë ishin përdorues të substancave narkotike në kohën kur kryenin dënimin (2.47 për qind), ose kanë qenë më parë (1.37 për qind).

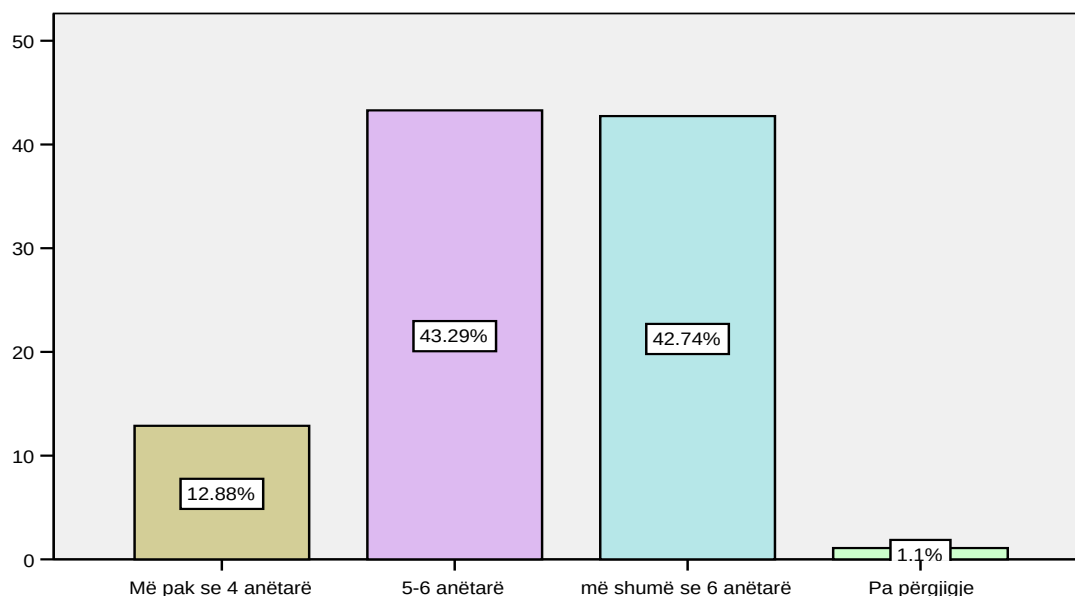
Grafiku nr. 10: Përdorimi i substancave narkotike nga të miturit

Nga të dhënat e mbledhura në pyetësorë nga dosjet e të miturve në qendrat e shërbimit sprovues, vihet re se në një përqindje të konsiderueshme të miturit banonin në qytet (54.25 për qind), por një peshë specifike të konsiderueshme zinin edhe të miturit që banonin në fshat (44.66 për qind).

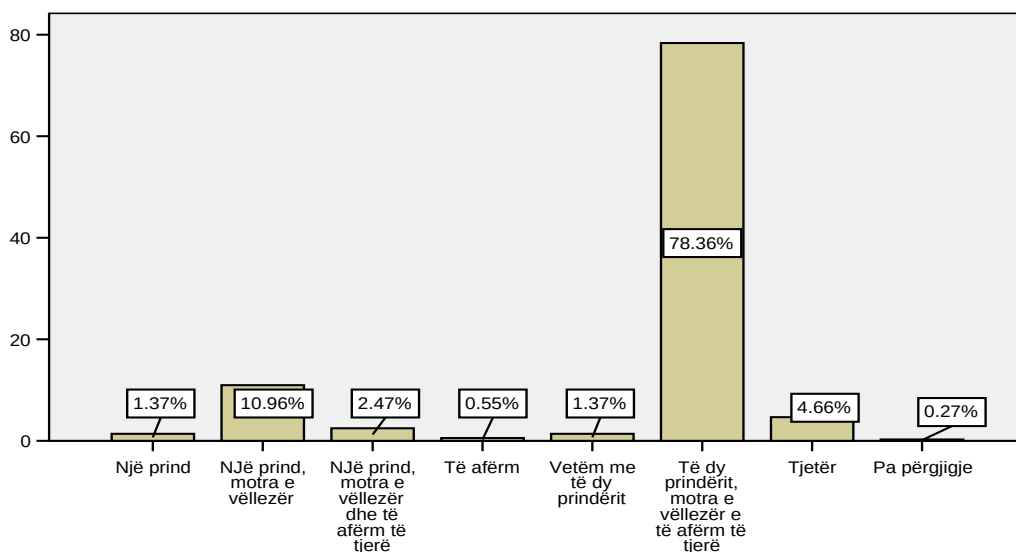
Grafiku nr.11: Vendbanimi i familjes së të miturve

Në lidhje me përbërjen familjare të të miturve që kanë kryer vepra ose kundravajtje penale, vihet re se peshën specifike më të lartë e zë kategoria e të miturve që kanë 5-6 anëtarë në familjen e tyre (43.29 për qind) e më pas të miturit në familjet e të cilëve ka më shumë se 6 anëtarë (42.74 për qind).

Grafiku nr. 12: Përbërja familjare e të miturve

Të dhënat gjithashtu tregojnë se në kohën kur kanë marrë dënimin, pjesa më e madhe e të miturve (78.36 për qind e të miturve, dosjet e të cilëve u shqyrtuan) jetonin me të dy prindërit, motra, vëllezër dhe të afërm të tjerë. Kjo të çon drejt idesë që bëhet fjalë kryesisht për familje të tipit patriarkal të kufizuar, më tepër se për familje bërthamë të mbyllur.

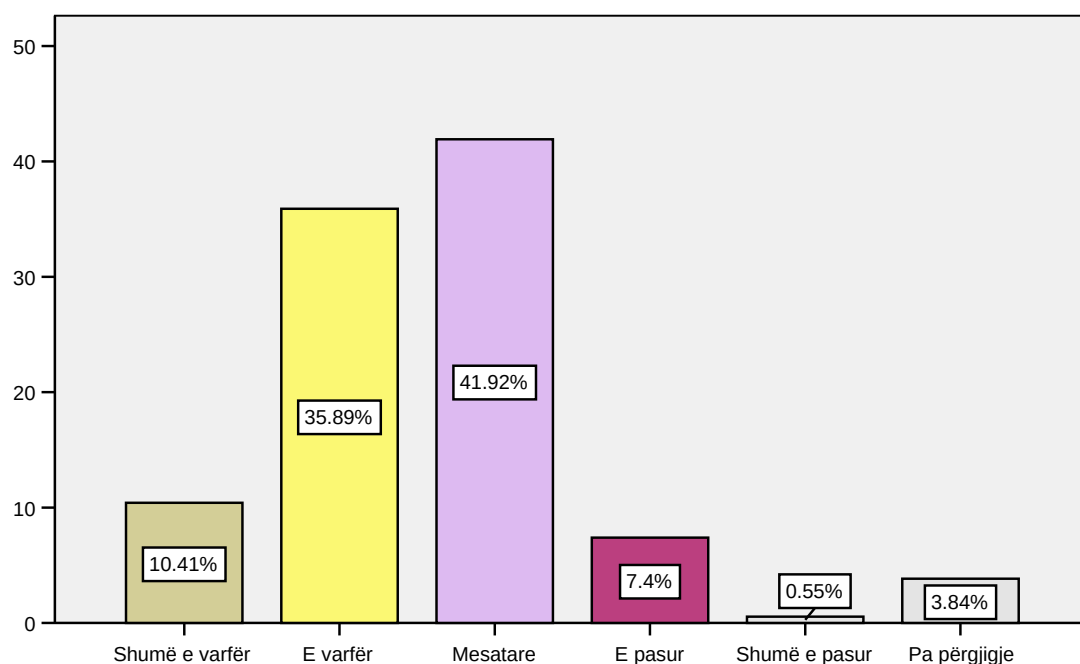
Grafiku nr. 13: Përbërja e familjes së të miturve në kohën kur ata kanë marrë dënimin

Në lidhje me nivelin arsimor të prindërve të të miturve, vihet re se përgjithësisht, ashtu si pjesa më e madhe e të miturve që kishin përfunduar vetëm nivelin e detyrueshëm arsimor, edhe një pjesë e konsiderueshme e prindërve të tyre kanë përfunduar të njëjtin nivel arsimor (36.7 për qind e baballarëve dhe 43.0 për qind e nënave të të miturve, dosjet e të cilëve u shqyrtuan për përmbushjen e pyetësorëve.

Niveli arsimor	Niveli arsimor i baballarëve të të miturve		Niveli arsimor i nënave të të miturve	
	Frekuenca	Përqindja	Frekuenca	Përqindja
1 Arsim i detyrueshëm i papërfunduar	68	18.6	130	35.6
2 Arsim i detyrueshëm i përfunduar	134	36.7	157	43.0
3 Arsim i mesëm i papërfunduar	15	4.1	12	3.3
4 Arsim i mesëm i përfunduar	105	28.8	37	10.1
5 Arsim universitar i papërfunduar	6	1.6	5	1.4
6 Arsim universitar i përfunduar	25	6.8	13	3.6
7 Arsim pasuniversitar i papërfunduar	1	.3	1	.3
8 Arsim pasuniversitar i përfunduar	2	.5	5	1.4
9 Pa përgjigje	9	2.5	5	1.4
Shuma	365	100.0	365	100.0

Tabela nr.5: Niveli arsimor i prindërve të të miturve

Një ndër të dhënat e marra nga dosjet e të miturve, kishte të bënte me përcaktimin e gjendjes ekonomike të familjes së të miturit. Të dhënat nxorën në pah se rreth 46.3 për qind e të gjithë të miturve, dosjet e të cilëve u shqyrtuan për këtë studim vinin nga familje shumë të varfra dhe të varfra (10.41 për qind nga familje shumë të varfra dhe 35.89 për qind nga familje të varfra). Një pjesë e konsiderueshme e të miturve vijnë nga familje me një gjendje mesatare ekonomike dhe vetëm një pakicë 7.95 për qind vinin nga familje të pasura dhe shumë të pasura (7.4 për qind nga familje të pasura dhe 0.55 për qind nga familje shumë të pasura). Grafiku i mëposhtëm i pasqyron më qartë këto gjetje.

Grafiku nr.14: Përcaktimi i gjendjes ekonomike të familjes së të miturit

Nga kryqëzimi i të dhënave mes gjendjes ekonomike dhe llojit të veprës penale të kryer nga i mituri, (krostabulim i cili ka domethënie statistikore $p < 0.05$), vihet re se përgjithësisht të miturit që kanë kryer dhunë në familje, grabitje/vjedhje, tentim grabitjeje/vjedhjeje, trafikim i

substancave narkotike, armëmbajtje pa leje etj., vijnë nga familje të varfra dhe shumë të varfra.

Tabela e mëposhtme i paraqet më qartë këto gjetje.

Gjendja ekonomike			Vepra penale që ka kryer i mituri											Shuma	
			Vrasje	Tentim vrasje	Dhunë familjare	Grabitje/vjedhje	Tentim grabitjeje/vjedhjeje	Shkaktim i rrezikut të përgjithshëm	Rrëmbim	Dhunim dhe vepër kundër integritetit	Trafikim i substancave narkotike	Armëmbajtje pa leje	Tjetër		Pa përgjigje
1	Shumë e varfër	Nr.	0	6	0	28	1	0	0	0	0	0	3	0	38
	%		.0%	26.1%	.0%	18.7%	2.9%	.0%	.0%	.0%	.0%	.0%	2.9%	.0%	10.4%
2	E varfër	Nr.	0	3	1	57	12	4	2	1	1	15	34	1	131
	%		.0%	13.0%	50.0%	38.0%	34.3%	44.4%	50.0%	50.0%	33.3%	48.4%	33.3%	100.0%	35.9%
3	Mesatare	Nr.	3	10	1	52	21	4	2	1	2	9	48	0	153
	%		100.0%	43.5%	50.0%	34.7%	60.0%	44.4%	50.0%	50.0%	66.7%	29.0%	47.1%	.0%	41.9%
4	E pasur	Nr.	0	2	0	6	0	1	0	0	0	6	12	0	27
	%		.0%	8.7%	.0%	4.0%	.0%	11.1%	.0%	.0%	.0%	19.4%	11.8%	.0%	7.4%
5	Shumë e pasur	Nr.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2
	%		.0%	4.3%	.0%	.0%	.0%	.0%	.0%	.0%	.0%	3.2%	.0%	.0%	.5%
6	Pa përgjigje	Nr.	0	1	0	7	1	0	0	0	0	0	5	0	14
	%		.0%	4.3%	.0%	4.7%	2.9%	.0%	.0%	.0%	.0%	.0%	4.9%	.0%	3.8%
Shuma		Nr.	3	23	2	150	35	9	4	2	3	31	102	1	365
	%		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela nr. 6: Marrëdhënia mes gjendjes ekonomike dhe llojit të veprës penale të kryer nga i mituri

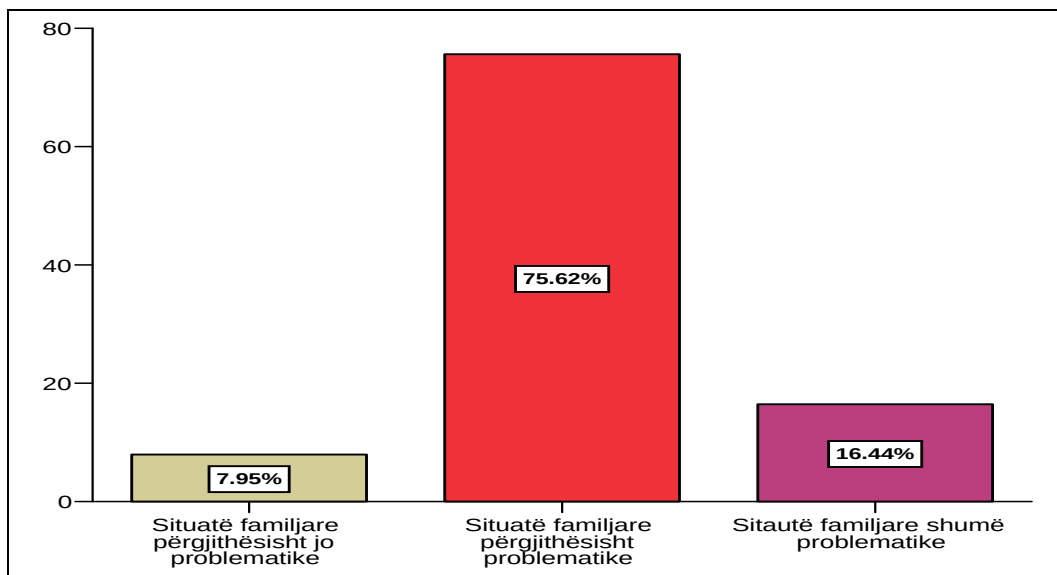
Sikurse u përshkrua edhe tek metodologjia, në instrumentin e përdorur më përftimin e të dhënave sasiore, u përdorën 3 variabla të llojit shkallë. Variabli i parë i këtij lloji synoi të përftonte të

dhëna mbi vlerësimin e situatës familjare të të dënuarve nga ana e punonjësve të institucionit. Për këtë variabël shkallë me 11 pohime, besueshmëria e shkallës është 0.75 (Cronbach's Alpha =0.75). Të dhënat e përftuara për çdo pohim të këtij variabli paraqiten në tabelën e mëposhtme.

Vlerësim i situatës familjare të të miturve nga ana e punonjësve të institucionit	Nuk ka të dhëna (%)	Po / Përgjithësisht po (%)	Jo / Përgjithësisht jo (%)	Shuma (%)
1 Në familjen e të miturit ka pasur drama familjare që lidhen me luftën	11.5	63.6	24.9	100.0
2 Në familjen e të miturit një ose disa anëtarë ishin në emigracion	7.9	67.4	24.7	100.0
3 Familja e të miturit ishte zhvendosur nga një zonë tjetër e Kosovës në vendbanimin aktual	8.2	74.2	17.5	100.0
4 Prindërit e të miturit ishin të divorcuar	9.9	84.7	5.5	100.0
5 Në familjen e të miturit prindërit kujdeseshin për fëmijët	1.9	11.2	86.8	100.0
6 Në familjen e të miturit prindërit dhunonin fëmijët	14.0	84.9	1.1	100.0
7 Në familjen e të miturit kishte anëtarë përdorues të drogës dhe/ose alkoolit	19.7	76.7	3.6	100.0
8 Në familjen e të miturit kishte anëtarë që kanë qenë të dënuar	21.6	68.8	9.6	100.0
9 Në familjen e të miturit ishte konstatuar abuzim seksual i të rriturve ndaj më të vegjëlve	19.5	78.6	1.9	100.0
10 Familja e të miturit ishte praktikante e rregullt e riteve fetare	30.4	45.2	24.4	100.0
11 I mituri punonte për shkak se familja gjendej në vështirësi financiare	13.2	68.2	18.6	100.0

Tabela nr.7: Vlerësim i situatës familjare të të miturve

Të shprehura në tre nivele: (a) situatë familjare përgjithësisht joproblematike, (b) situatë familjare përgjithësisht problematike dhe (c) situatë familjare shumë problematike, këto të dhëna paraqiten në grafikun e mëposhtëm:

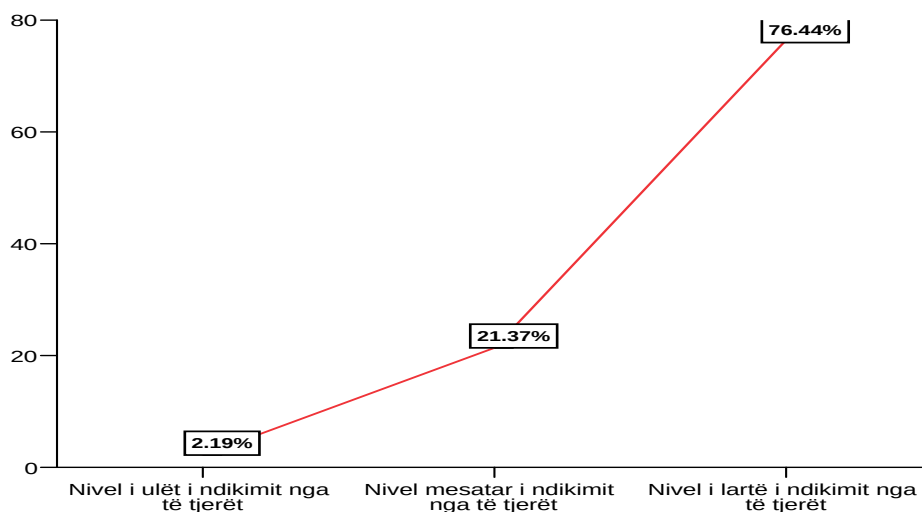
Grafiku nr.15: Vlerësim i situatës familjare të të miturit nga ana e punonjësve të Shërbimit sprovues

Një tjetër variabël shkallë, që ishte pjesë e instrumentit sasior të këtij studimi, kishte të bënte me vlerësimin e situatës së ndikimit të bashkëmoshatarëve të të dënuarit nga ana e punonjësve të institucionit. Për këtë pyetje shkallë me 6 pohime, besueshmëria e shkallës është 0.63 (Cronbach's Alpha =0.63). Të dhënat e përftuara për çdo pohim të këtij variabli paraqiten në tabelën e mëposhtme.

Vlerësimi i situatës së ndikimit të bashkëmoshatarëve të të dënuarit nga ana e punonjësve të institucionit		Nuk ka të dhëna (%)	Po / Përgjithësisht po (%)	Jo / Përgjithësisht jo (%)	Shuma (%)
1	Vepra/ Kundravajtja penale ishte kryer ose mendohet se ishte kryer në bashkëpunim	3.6	47.1	49.3	100.0
2	I mituri ishte një person i shoqërueshëm	4.4	5.2	90.4	100.0
3	I mituri shoqërohej me persona më të rritur se ai vetë	11.0	54.2	34.8	100.0
4	I mituri shoqërohej me bashkëmoshatarë	7.9	11.2	80.8	100.0
5	I mituri shoqërohej me persona më të vegjël se ai vetë	19.2	71.0	9.9	100.0
6	I mituri ishte person i pashoqërueshëm dhe nuk parapëlqente të shpenzonte kohë me të tjerët	22.2	63.3	14.5	100.0

Tabela nr.8: Vlerësimi i situatës së ndikimit të bashkëmoshatarëve të të dënuarit

Të shprehura në tre nivele: (a) nivel i ulët i ndikimit nga të tjerët, (b) nivel mesatar i ndikimit nga të tjerët dhe (c) nivel i lartë i ndikimit nga të tjerët, këto të dhëna paraqiten në grafikun e mëposhtëm:

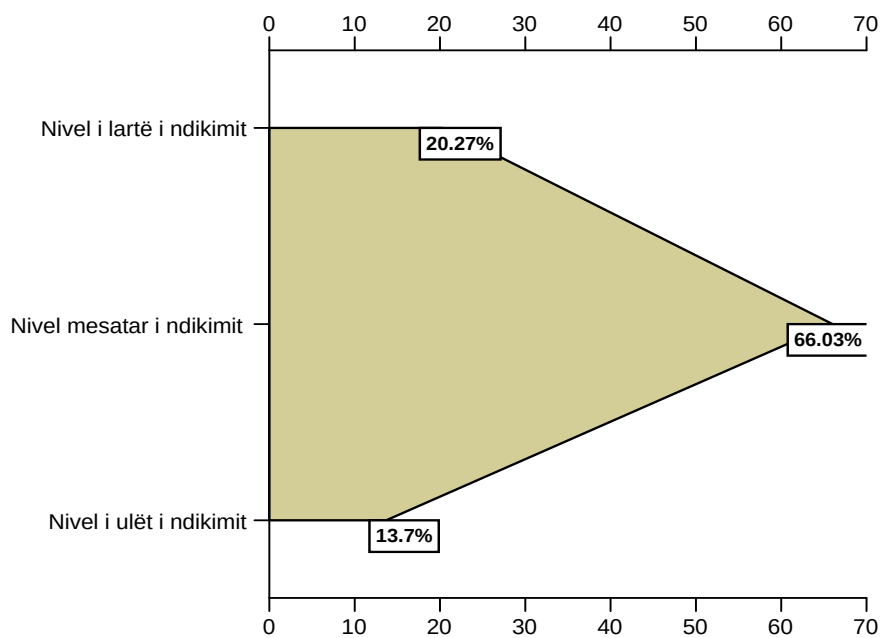
Grafiku nr.16: Vlerësimi i situatës së ndikimit të bashkëmoshatarëve të të dënuarit

Një tjetër variabël shkallë, që ishte pjesë e instrumentit sasior të këtij studimi, kishte të bënte me vlerësimin e situatës së ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës tek i dënuari nga ana e punonjësit të institucionit. Për këtë variabël shkallë me 6 pohime, besueshmëria e shkallës është 0.68 (Cronbach's Alpha =0.68). Të dhënat e përfthuara për çdo pohim të këtij variabli paraqiten në tabelën e mëposhtme.

Vlerësim i situatës së ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës tek i dënuari nga ana e punonjësit të institucionit		Nuk ka të dhëna (%)	Po / Përgjithësisht po (%)	Jo / Përgjithësisht jo (%)	Shuma (%)
1	Zona ku banonte i mituri shquhej për konflikte të ashpra sociale mes anëtarëve të komunitetit	8.8	76.2	15.1	100.0
2	Zona ku banonte i mituri dhe familja e tij kishte nivel të lartë papunësie	7.4	30.7	61.9	100.0
3	Në zonën ku banonte i mituri një pjesë e konsiderueshme e popullsisë kishte emigruar	12.6	55.6	31.8	100.0
4	Roli i pushtetit lokal në zonën ku banonte i mituri nuk ishte i ndjeshëm	17.8	37.3	44.9	100.0
5	Banorët e zonës ku jetonte i mituri nuk kishin besim në sistemin e drejtësisë	24.1	35.9	40.0	100.0
6	Niveli i hakmarrjes dhe gjakmarrjes në zonë ishte shqetësues	46.0	49.6	4.4	100.0

Tabela nr.9: Vlerësim i situatës së ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës tek i dënuari nga ana e punonjësit të institucionit

Të shprehura në tre nivele: (a) nivel i ulët i ndikimit, (b) nivel mesatar i ndikimit dhe (c) nivel i lartë i ndikimit, këto të dhëna paraqiten në grafikun e mëposhtëm:

Grafiku nr.17: Vlerësim i ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës tek i mituri

6.1.2. Analiza e marrëdhënieve mes variablave

Përcaktimi i marrëdhënieve mes variablave në këtë studim, u bë duke u mbështetur në përshkrimet e Davis (1971).

Renditja	Përshkrimi
70 ose më lart	Lidhje shumë e fortë
50 deri .69	Lidhje substanciale
30 deri .49	Lidhje e moderuar
00 deri .09	Lidhje e neglizhueshme

Tabela nr. 10: Renditja dhe përshkrimi i koeficienteve të lidhjeve sipas Davis (1971)

Për të eksploruar marrëdhënien mes zonës së qendrës së Shërbimit sprovues ku i mituri kryen dënimin, që përgjithësisht është pranë zonës ku ai banon, me ndikimin e faktorëve socialë dhe të pasluftës në sjelljen devijante të të miturit, u përdorën krostabulime. Për të përcaktuar fortësinë dhe dobësinë e lidhjes dhe domethënien statistikore u përdor testi Phi dhe Cramer's V. Të dhënat treguan se ka një marrëdhënie të moderuar pozitive mes këtyre dy variablave, e cila është domethënëse nga pikëpamja statistikore ($p < 0.05$) ($\text{Gamma} = 0.37$, $N = 365$, $\text{Phi} = 0.52$). Përgjithësisht vihet re se nivelet më të larta të ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës në sjelljet devijante të të miturve janë për zonën e Prizrenit, ndërsa nivelet më të ulta të ndikimit janë për zonën e Prishtinës.

Niveli i ndikimit			Qendra e Shërbimit Sprovues					Shuma
			Prishtinë	Prizren	Mitrovicë	Pejë	Gjilan	
1	Nivel i ulët i ndikimit	Nr Përqindja	33 66.0%	3 6.0%	2 4.0%	3 6.0%	9 18.0%	50 100.0%
2	Nivel mesatar i ndikimit	Nr Përqindja	76 31.5%	25 10.4%	61 25.3%	40 16.6%	39 16.2%	241 100.0%
3	Nivel i lartë i ndikimit	Nr Përqindja	10 13.5%	32 43.2%	6 8.1%	23 31.1%	3 4.1%	74 100.0%
Shuma		Nr Përqindja e Shumës	119 32.6%	60 16.4%	69 18.9%	66 18.1%	51 14.0%	365 100.0%

Tabela nr.11: Marrëdhënia mes zonës dhe ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës

Për të kuptuar këtë gjetje ndoshta i duhet kushtuar vëmendje disa faktorëve socialë që lidhen me tipare të këtyre zonave.

Prizereni është një zonë, e cila karakterizohet nga një diversitet i theksuar kulturor e etnik. Popullsia heterogjene e Prizrenit, në përbërje të së cilës gjenden pakica turke, goranë e boshnjakë, e bën këtë mjedis social kompleks e për rrjedhojë edhe dinamikat shoqërore që nxisin devijancën, e sidomos devijancën e të miturve, janë paraqiten këtu në një nivel të lartë. Për më tepër që Prizreni gjatë dhe pas luftës ka shërbyer si një zonë tranzit, duke qenë pikë kufitare e rëndësishme, e për rrjedhojë kaosi social i shkaktuar nga lëvizjet e grupeve të ndryshme të njerëzve, mund të ketë ndikuar në prishjen e disa ekuilibrave socialë, të cilat ruhen më lehtësisht në kushte të tjera.

Nga ana tjetër zona e Pejës konsiderohet të jetë një zonë me një peshë specifike të viktimave të pasluftës të lartë krahasuar me zonat e tjera në Kosovë, për rrjedhojë pasojat në familjet e viktimave, e sidomos tek fëmijët janë më të drejtpërdrejta dhe mund të kenë ndikuar në delinkuencën e të miturve në mënyrë të ndjeshme, krahasuar me zonat e tjera.

Zona e Gjilanit, e cila paraqet përqindje të ulët të nivelit të lartë të ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës, përgjithësisht nuk është prekur aq shumë nga lufta sa zonat e tjera dhe

përgjithësisht paraqitet me një prirje për ruajtjen e kohezionit social, duke ruajtur traditat subkulturore.

Megjithatë studime më të thelluara në lidhje me këtë diversitet lipsen të ndërmerren në mënyrë që analiza krahasuese, e cila nuk ka qenë në fokus të drejtpërdrejtë të këtij studimi, të jetë më e thelluar.

- *Marrëdhënia mes recidivizmit dhe situatës familjare*

Për të eksploruar marrëdhënien mes situatës familjare dhe recidivizmit, u përdorën krostabulime. Për të përcaktuar fortësinë dhe dobësinë e lidhjes dhe domethënien statistikore u përdor testi Gamma. Të dhënat treguan se marrëdhënia mes këtyre dy variablave nuk është domethënëse nga pikëpamja statistikore ($p > 0.05$) (Gamma= 0.06, N=365).

Situata familjare			Recidivizmi			Shuma
			I mituri është dënuar për herë të parë	I mituri ka qenë i dënuar edhe një ose disa herë të tjera	Pa përgjigje	
1	Situatë familjare përgjithësisht jo problematike	Nr.	13	6	10	29
		Përqindja	44.8%	20.7%	34.5%	100.0%
2	Situatë familjare përgjithësisht problematike	Nr.	190	60	26	276
		Përqindja	68.8%	21.7%	9.4%	100.0%
3	Situatë familjare shumë problematike	Nr.	27	27	6	60
		Përqindja	45.0%	45.0%	10.0%	100.0%
Shuma		Nr.	230	93	42	365
		Përqindja e shumës	63.0%	25.5%	11.5%	100.0%

Tabela nr. 12: Marrëdhënia mes recidivizmit dhe situatës familjare

- *Marrëdhënia mes recidivizmit dhe ndikimit nga të tjerët*

Për të eksploruar marrëdhënien mes ndikimit nga të tjerët dhe përsëritjes së sjelljes devijante të të miturit, u përdorën krostabulime. Për të përcaktuar fortësinë dhe dobësinë e lidhjes dhe domethënien statistikore u përdor testi Gamma. Të dhënat treguan se ka një marrëdhënie të dobët mes këtyre dy variablave, e cila është domethënëse nga pikëpamja statistikore ($p < 0.05$) (Gamma = -0.23, N=365). Përgjithësisht vihet re se nivelet më të larta të ndikimit nga të tjerët e kanë të miturit jorecidivistë sesa ata recidivistë. Duket pra se në përfshirjen e të miturve në veprimtari devijante ka një ndikim të grupit të bashkëmoshatarëve, ndërsa në ripërsëritjen e sjelljeve devijante, ndikojnë më së shumti faktorë të tjerë. Të dhënat e këtij studimi na çojnë drejt arsyetimit se për të eksploruar arsyet e recidivizmit tek të miturit që kanë vuajtur dënimin në Shërbimin e Provës përgjatë viteve 2005-2010, duhet të shqyrtohen variabla të tjerë.

Niveli i ndikimit nga të tjerët			Recidivizmi			Shuma
			I mituri është dënuar për herë të parë	I mituri ka qenë i dënuar edhe një ose disa herë të tjera	Pa përgjigje	
1	Nivel i ulët i ndikimit nga të tjerët	Nr.	3	0	5	8
		Përqindja	37.5%	.0%	62.5%	100.0%
2	Nivel mesatar i ndikimit nga të tjerët	Nr.	43	27	8	78
		Përqindja	55.1%	34.6%	10.3%	100.0%
3	Nivel i lartë i ndikimit nga të tjerët	Nr.	184	66	29	279
		Përqindja	65.9%	23.7%	10.4%	100.0%
Shuma		Nr.	230	93	42	365
		Përqindja e shumës	63.0%	25.5%	11.5%	100.0%

Tabela nr. 13: Marrëdhënia mes recidivizmit dhe ndikimit nga të tjerët

- *Marrëdhënia mes recidivizmit dhe ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës*

Për të eksploruar marrëdhënien mes ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës nga njëra anë dhe recidivizmit nga ana tjetër, u përdorën krostabulime. Për të përcaktuar fortësinë dhe dobësinë e lidhjes dhe domethënien statistikore u përdor testi Gamma. Të dhënat treguan se marrëdhënia mes këtyre dy variablave nuk është domethënëse nga pikëpamja statistikore ($p > 0.05$) (Gamma=-0.06, N=365).

Të dhënat treguan se faktorët socialë dhe të pasluftës kanë një nivel mesatar të ndikimit në sjelljet devijante të të miturve, si tek ata që janë dënuar për herë të parë në Shërbimin Sprovues (70.4 për qind), si tek kategoria e recidivistëve (60.2 për qind). Megjithatë vihet re se, pesha specifike e të miturve recidivistë që kanë një nivel ndikimi më të lartë nga faktorët socialë dhe të pasluftës është disi më e lartë (24.7 për qind) krahasuar me peshën specifike të të miturve jorecidivistë që kanë të njejtin nivel ndikimi nga faktorët socialë dhe të pasluftës.

Niveli i ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës		Recidivizmi		Pa përgjigje	Shuma
		I mituri është dënuar për herë të parë	I mituri ka qenë i dënuar edhe një ose disa herë të tjera		
1	Nivel i ulët i ndikimit	Nr	25	14	11
	Përqindja	10.9%	15.1%	26.2%	13.7%
2	Nivel mesatar i ndikimit	Nr	162	56	23
	Përqindja	70.4%	60.2%	54.8%	66.0%
3	Nivel i lartë i ndikimit	Nr	43	23	8
	Përqindja	18.7%	24.7%	19.0%	20.3%
Shuma	Nr	230	93	42	365
	Përqindja	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela nr. 14: Marrëdhënia mes recidivizmit dhe ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës

- *Marrëdhënia mes recidivizmit dhe nivelit arsimor të të miturit*

Për të eksploruar marrëdhënien mes nivelit arsimor dhe përsëritjes së sjelljes devijante të të miturit, u përdorën krostabulime. Për të përcaktuar fortësinë dhe dobësinë e lidhjes dhe domethënien statistikore u përdor testi Gamma. Të dhënat treguan se ka një marrëdhënie të dobët negative mes këtyre dy variablave, e cila është domethënëse nga pikëpamja statistikore ($p < 0.05$) (Gamma = -0.26, N=365). Përgjithësisht nivelet më të larta të recidivizmit vihen re ndër të miturit me arsim të detyrueshëm të papërfunduar (49.5 për qind i numrit të përgjithshëm të të miturve recidivistë). Të dhënat e këtij studimi na çojnë drejt arsyetimit se për të eksploruar arsyet e recidivizmit tek të miturit që kanë vuajtur dënimin në Shërbimin e Provës përgjatë viteve 2005-2010, duhet të shqyrtohen variabla të tjera.

Niveli arsimor			Recidivizmi			Shuma
			I mituri është dënuar për herë të parë	I mituri ka qenë i dënuar edhe një ose disa herë të tjera	Pa përgjigje	
1	Arsim i detyrueshëm i papërfunduar	Nr.	49	46	12	107
		Përqindja	21.3%	49.5%	28.6%	29.3%
2	Arsim i detyrueshëm i përfunduar	Nr.	76	29	12	117
		Përqindja	33.0%	31.2%	28.6%	32.1%
3	Arsim i mesëm i papërfunduar	Nr.	86	14	12	112
		Përqindja	37.4%	15.1%	28.6%	30.7%
4	Arsim i mesëm i përfunduar	Nr.	16	3	4	23
		Përqindja	7.0%	3.2%	9.5%	6.3%
5	Tjetër	Nr.	0	0	1	1
		Përqindja	.0%	.0%	2.4%	.3%
6	Pa përgjigje	Nr.	3	1	1	5
		Përqindja	1.3%	1.1%	2.4%	1.4%
Shuma		Nr.	230	93	42	365
		Përqindja	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela nr.15: Marrëdhënia mes recidivizmit dhe nivelit arsimor të të miturit

- *Marrëdhënia mes ndikimit nga të tjerët dhe veprës penale që ka kryer i mituri*

Për të eksploruar marrëdhënien mes ndikimit nga të tjerët dhe veprës penale që ka kryer i mituri u përdorën krostabulime. Për të përcaktuar fortësinë dhe dobësinë e lidhjes dhe domethënien statistikore u përdor testi Gamma. Të dhënat treguan se marrëdhënia mes këtyre dy variablave nuk është domethënëse nga pikëpamja statistikore ($p < 0.05$) (Gamma= 0.61, N=365).

			Vepra penale që ka kryer i mituri												Shuma
			Vrasje	Tentim vrasje	Dhunë familjare	Grabitje/vjedhje	Tentim grabitjeje/vjedhjeje	Shkaktim i rrezikut të përgjithshëm	Rrëmbim	Dhunim dhe vepër kundër integritetit	Trafikim i substancave narkotike	Armëmbajtje pa leje	Tjetër	Pa përgjigje	
Niveli i ndikimit nga të tjerët															
1	Nivel i ulëti ndikimit nga të tjerët	Nr.	0	0	0	4	1	0	0	0	0	2	1	0	8
	%		.0%	.0%	.0%	2.7%	2.9%	.0%	.0%	.0%	.0%	6.5%	1.0%	.0%	2.2%
2	Nivel mesatar i ndikimit nga të tjerët	Nr.	2	5	1	31	6	5	0	0	0	9	19	0	78
	%		66.7%	21.7%	50.0%	20.7%	17.1%	55.6%	.0%	.0%	.0%	29.0%	18.6%	.0%	21.4%
3	Nivel i lartë i ndikimit nga të tjerët	Nr.	1	18	1	115	28	4	4	2	3	20	82	1	279
	%		33.3%	78.3%	50.0%	76.7%	80.0%	44.4%	100.0%	100.0%	100.0%	64.5%	80.4%	100.0%	76.4%
Shuma		Nr.	3	23	2	150	35	9	4	2	3	31	102	1	365
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabela nr.16: Marrëdhënia mes ndikimit nga të tjerët dhe veprës penale që ka kryer i mituri

- *Marrëdhënia mes ndikimit nga faktorët socialë dhe të pasluftës dhe veprës penale që ka kryer i mituri*

Për të eksploruar marrëdhënien mes ndikimit nga faktorët socialë dhe të pasluftës dhe veprës penale që ka kryer i mituri u përdorën krostabulime. Për të përcaktuar fortësinë dhe dobësinë e lidhjes dhe domethënien statistikore u përdor testi Gamma. Të dhënat treguan se marrëdhënia mes këtyre dy variablave nuk është domethënëse nga pikëpamja statistikore ($p < 0.05$) (Gamma= 0.004, N=365).

			Vepra penale që ka kryer i mituri												Shuma
			Vrasje	Tentim vrasje	Dhunë familjare	Grabitje/vjedhje	Tentim grabitjeje/vjedhjeje	Shkaktim i rrezikut të përgjithshëm	Rrëmbim	Dhunim dhe vepër kundër integritetit	Trafikim i substancave narkotike	Armëmbajtje pa leje	Tjetër	Pa përgjigje	
1	Nivel i ulët i ndikimit	Nr	0	3	0	21	10	1	1	0	0	3	11	0	50
	%		.0%	13.0 %	.0%	14.0 %	28.6%	11.1%	25.0%	.0%	.0%	9.7%	10.8 %	.0%	13.7%
2	Nivel mesatar i ndikimit	Nr	1	14	2	101	20	4	3	1	2	21	71	1	241
	%		33.3 %	60.9 %	100.0 %	67.3 %	57.1%	44.4%	75.0%	50.0%	66.7 %	67.7 %	69.6 %	100.0 %	66.0%
3	Nivel i lartë i ndikimit	Nr	2	6	0	28	5	4	0	1	1	7	20	0	74
	%		66.7 %	26.1 %	.0%	18.7 %	14.3%	44.4%	.0%	50.0%	33.3 %	22.6 %	19.6 %	.0%	20.3%
Shuma		Nr	Nr	23	2	150	35	9	4	2	3	31	102	1	365
	%		%	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0%	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %

Tabela nr.17: Marrëdhënia mes ndikimit nga faktorët socialë dhe të pasluftës dhe veprës penale që ka kryer i mituri

- *Marrëdhënia mes ndikimit nga faktorët familjarë dhe veprës penale që ka kryer i mituri*

Për të eksploruar marrëdhënien mes ndikimit nga faktorët familjarë dhe veprës penale që ka kryer i mituri u përdorën krostabulime. Për të përcaktuar fortësinë dhe dobësinë e lidhjes dhe domethënien statistikore u përdor testi Gamma. Të dhënat treguan se marrëdhënia mes këtyre dy variablave nuk është domethënëse nga pikëpamja statistikore ($p < 0.05$) (Gamma= 0.4, N=365).

Situata familjare			Vepra penale që ka kryer i mituri											Shuma	
			Vrasje	Tentim vrasje	Dhunë familjare	Grabitje/vjedhje	Tentim grabitjeje/vjedhjeje	Shkakim i rrezikut të përgjithshëm	Rrëmbim	Dhunim dhe vepër kundër integritetit	Trafikim i substancave narkotike	Armëmbajtje pa leje	Tjetër		Pa përgjigje
1	Situatë familjare përgjithësish t jo problematik e	Nr.	0	1	1	14	2	0	0	0	0	2	9	0	29
	%		.0%	4.3%	50.0%	9.3%	5.7%	.0%	.0%	.0%	.0%	6.5%	8.8%	.0%	7.9%
2	Situatë familjare përgjithësish t problematik e	Nr.	2	19	1	114	28	7	2	0	2	23	77	1	276
	%		66.7%	82.6%	50.0%	76.0%	80.0%	77.8%	50.0%	.0%	66.7%	74.2%	75.5%	100.0 %	75.6%
3	Situatë familjare shumë problematik e	Nr.	1	3	0	22	5	2	2	2	1	6	16	0	60
	%		33.3%	13.0%	.0%	14.7%	14.3%	22.2%	50.0%	100.0%	33.3%	19.4%	15.7%	.0%	16.4%
Shuma		Nr.	3	23	2	150	35	9	4	2	3	31	102	1	365
	%		100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0%	100.0%	100.0 %	100.0%	100.0%	100.0 %	100.0 %	100.0 %	100.0%

Tabela nr. 18: Marrëdhënia mes ndikimit nga faktorët familjarë dhe veprës penale që ka kryer i mituri

6.2. Gjetjet cilësore të studimit

Sikurse u paraqit edhe tek kapitulli i metodologjisë, të dhënat cilësore të studimit u morën nga intervistat e 20 punonjësve të Qendrës Korrektuese të Lipjanit. Për përpunimin e të dhënave u përdor analiza tematike (procesi i kodimit dhe etiketimit).

a. Ndikimi i faktorëve familjarë në delikuencën e të miturve

Përgjithësisht punonjësit e intervistuar, gjatë intervistave kanë pohuar se klima pozitive familjare, kujdesi dhe vëmendja që prindërit u kushtojnë fëmijëve, ndikon pozitivisht në edukimin e fëmijëve.

Sipas tyre, përgjithësisht dhuna në familje, divorci i prindërve, mungesa e komunikimit prind-fëmijë, mungesa e njërit prind në rritjen e fëmijës, gjendja e dobët ekonomike e familjes, abuzimi me alkool nga ana e prindërve, ndikojnë dukshëm në sjelljen e fëmijëve, duke krijuar shpeshherë edhe terrenin e përshtatshëm për përvetësimin e sjelljeve devijante nga ana e të miturve. Të intervistuarit pohojnë se, në përvojën e tyre në rastet që kanë trajtuar përgjatë periudhës 2005-2010, ata kanë pasur në trajtim mjaft të mitur, të cilët vinin nga familje me problemet e sipërpërmendura.

Ja si shprehen disa punonjës të intervistuar:

PN3: *“Dhuna e shprehur në familje, fjalori i pamatur, moskomunikimi në marrëdhënien prind-fëmijë, dukuria e divorcit, janë indikatorë që çojnë shumë lehtë në çrregullim të sjelljeve të të miturve”* (Punonjës administrate, QKL).

PN9: *“Nëse prindi kujdeset për fëmijën, e vëzhgon atë se ku shkon e çfarë bën, do të kishim uljen e rasteve të ardhura në këtë institucion” (Punonjës i sektorit të sigurisë, QKL).*

Të intervistuarit gjithashtu kanë identifikuar dy modele familjare të prirura për të krijuar terrenin e përshtatshëm që stimulon sjelljet devijante të të miturve dhe adoleshentëve:

Nga njëra anë janë familjet me probleme ekonomiko-sociale, me prindër me status të ulët socio-ekonomik dhe nivel të ulët arsimor, dhe nga ana tjetër janë familjet, ku prindërit i përkushtohen punës për të nxjerrë fitime sa më të larta, dhe lenë pas dore fëmijët, duke u plotësuar ndoshta nevojat materiale, por duke krijuar mangësi në edukimin e tyre dhe në përmbushjen e nevojave emocionale. Kjo mungesë, sipas disa të intervistuarve, krijon për të miturit dhe adoleshentët terrenin për përvetësimin e sjelljeve devijante dhe delinkuente. Të intervistuarit pohojnë se në moshën 14-18 vjeç, fëmijët duhet të përvetësojnë vlerat, por në të vërtetë, fëmijët që kryejnë sjellje delinkuente, nuk i përvetësojnë si duhet këto vlera.

b. Ndikimi i grupit të bashkëmoshatarëve në delikuencën e të miturve

Sipas të intervistuarve grupi i bashkëmoshatarëve ka një ndikim të rëndësishëm në sjelljen e të miturve të grupmoshës 14-18 vjeç. Punonjësit shprehen se ata kanë vënë re se në rastet e të miturve që ata kanë trajtuar përgjatë periudhës 2005-2010, ky ndikim ka qenë i konsiderueshëm.

Të intervistuarit, gjatë intervistave pohuan se kategoria moshore e sipërpërmendur, ndikohet në mjaft raste jo drejtpërdrejtë nga bashkëmoshatarët, por nga persona më të rritur se ta. Këta të mitur në një farë mënyre “joshen” nga sjelljet e më të rriturve dhe përfshihen në veprimtari të përbashkëta me ta, duke përvetësuar vlerat e këtij grupi dhe duke zbatuar normat e tij. Në një pjesë të madhe të rasteve të miturit “përdoren” nga më të rriturit delinkuentë. Diferenca moshore qoftë edhe prej 2 vjetësh ndikon në vendosjen e hierarkisë në grupin e të miturve 14-18 vjeç.

Sipas të intervistuarve, pavarësisht se në këtë moshë zbehet ndikimi i familjes dhe rritet ndikimi i grupit të bashkëmoshatarëve, prindërit nuk duhet ta humbasin “kontrollin” kundrejt fëmijëve të tyre, sepse kjo është një moshë delikate që mund të minojë të ardhmen e tyre.

Më poshtë janë paraqitur disa copëza intervistash:

PN6: *“Ndikimi i bashkëmoshatarëve për këtë kategori moshore është i jashtëzakonshëm. Fëmijët mësojnë shumë nga njeri-tjetri dhe më shumë respektojnë një mendim që u jep një bashkëmoshatar se një këshillë që u jep prindi apo një profesionist”* (Punonjës social, QKL).

PN1: *“Gjeneratat e reja shpesh manifestojnë norma të ulta morale që janë në kundërshtim me normat e caktuara shoqërore, prandaj puna e prindërve, por dhe edukatorëve duhet të jetë maksimale që fëmijët e tyre t’i ndihmojnë në zgjedhjen e shoqërisë”* (Përgjegjës i sektorit të sigurisë, SHKK).

Gjatë procesit të intervistimit, punonjësit pohuan se ndikimi i bashkëmoshatarëve për të miturit që kanë kryer sjellje devijante vazhdon edhe brenda në institucionin e korrektimit. Të miturit këtu i nënshtrohen procesit të rishoqërizimit, jo vetëm nga pikëpamja institucionale, por edhe nga pikëpamja e elementeve subkulturorë që përvetësojnë nga të miturit e tjerë. Në këtë mënyrë në disa raste ata përvetësojnë qëndrimin pozitiv ndaj delinkuencës dhe devijancës.

PN: 8 *“Bisedat që të miturit bëjnë në grupe, për jetën jashtë institucionit, historitë e tyre e deri në momentin që janë privuar nga liria...ndikojnë tek të miturit duke përvetësuar më shumë sjellje devijante”* (Punonjës i sektorit të sigurisë, QKL).

c. Ndikimi i faktorëve socialë dhe atyre të pasluftës në delikuencën e të miturve

Përgjithësisht punonjësit e intervistuar identifikojnë disa faktorë socialë dhe të pasluftës që kanë ushtruar ndikim në delikuencën e të miturve në kontekstin kosovar në periudhën 2005-2010.

Sipas tyre, traumat e luftës dhe pasluftës kanë ndikuar ndjeshëm në një kategori të miturish që kanë përvetësuar një qëndrim asocial dhe kryejnë sjellje devijante.

PN4: “Frustrimi i krijuar tek të miturit, i cili ka ardhur si pasojë e zhvillimeve të ndryshme të pasluftës ka ndikuar në masë të madhe tek sjellja e të miturve dhe tek kryerja e veprave jo të mira për shoqërinë” (Punonjës i administratës, QKL).

Por nga ana tjetër, disa punonjës e lidhin situatën e pasluftës me mosfunksionimin e institucioneve dhe moszbatimin e ligjit, me moszbatimin e masave adekuate të trajtimit të ndëshkimeve nga ana e organeve kompetente ndaj të miturve delinkuentë. Sipas tyre, mungesa e frikës nga ligji shpesh bën që të miturit dhe të rinjtë t’i përforcojnë disa sjellje devijante dhe t’i konsiderojnë ato si normale.

Faktorë të tjerë socialë të listuar nga të intervistuarit janë: dobësimi i rolit të institucioneve edukuese, ku një rol shumë të rëndësishëm zë shkolla, niveli i lartë i konfliktualitetit në shoqëri etj.

ç. Ndikimi i faktorëve të tjerë në delikuencën e të miturve

Punonjësit e intervistuar, përveç faktorëve të sipërpërmendur, listuan edhe disa faktorë të tjerë të rëndësishëm që, sipas tyre ndikojnë në delikuencën e të miturve në kontekstin kosovar. Sipas punonjësve të intervistuar këto faktorë kanë qenë të rëndësishëm edhe përgjatë periudhës 2005-2010. Faktorë të tillë janë:

a. keqmenaxhimi i kohës së lirë nga ana e të miturve,

- b. ndjekja e programeve televizive të papërshtatshme dhe të pakontrolluara nga redaksitë përkatëse,
- c. përdorimi i rrjeteve ose programeve sociale në internet të pakontrolluara,
- d. ndikimi i përdorimit të substancave narkotike dhe i alkoolit,
- e. braktisja e shkollës,
- f. bullizmi në shkollë,
- g. përfshirja në aktivitete të marginalizuara si lypja, punët në rrugë etj.
- h. stigmatizimi negativ i të miturve që kryejnë sjellje devijante nga grupe shoqërore të caktuara, ku një rol të rëndësishëm luan stigmatizimi mediatik.

- d. Sugjerime për zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve në Kosovë

Nga intervistat me punonjës të SHKK dhe QKL, dolën në pah se shqetësimit për delinkuencën e të miturve në Kosovë përgjatë viteve 2005-2010, vazhdojnë të jenë aktuale edhe sot. Si përfundim ata dhanë disa sugjerime për zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve në Kosovë:

Së pari: Punonjësit theksojnë rëndësinë e angazhimit dhe përfshirjes më të madhe të prindërve në procesin e edukimit të fëmijëve.

Së dyti: Ata rekomandojnë rëndësinë e forcimit të rolit të shkollës në shoqërizimin dhe edukimin e kësaj grupmoshe, rritje të profesionalizmit të mësuesve për t'i mbajtur të miturit të lidhur me shkollën dhe për t'i ndihmuar ata t'i largohen krimit dhe devijancës.

Së treti: punonjësit rekomandojnë hartimin e politikave që të kenë në fokus formimin profesional afatshkurtër të të miturve që mbarojnë arsimin e detyrueshëm dhe nuk dëshirojnë të ndjekin më ciklin e edukimit formal. Sipas tyre përfshirja intensive e kësaj kategorie të miturish në kurse

profesionale, falas për kategorinë në nevojë, si dhe krijimi i mundësive për punësim me kohë të pjesshme, përbën mundësi reale që kjo kategori të miturish të qëndrojnë larg rrugës së kriminalitetit dhe devijancës.

Së katërti: Punonjësit e intervistuar pohojnë se ndaj të miturve që kryejnë sjellje devijante dhe kundravajtje penale, duhet theksuar marrja e masave edukuese, më tepër se e atyre ndëshkuese. Vendosja e theksit tek edukimi dhe riedukimi i tyre, përbën një investim afatgjatë në të ardhmen e këtyre të miturve.

Së pesti: Forcimi i rolit të psikologëve, punonjësve socialë në institucionet edukuese, si shkolla, qendra korrektuese etj. Sipas punonjësve të intervistuar, kjo kategori profesionistësh është e aftë të evidentojë që herët prirjet devijante të të miturve dhe t'i drejtojë ata me profesionalizëm drejt rrugës jodevijante dhe konformiste.

Së gjashti, punonjësit e intervistuar pohojnë se duhet vënë theksi tek përmirësimi i standardit ekonomik të familjeve në nevojë në përgjithësi, pasi varfëria përbën një faktor të rëndësishëm që i nxit të miturit drejt devijancës. Hartimi dhe zbatimi i politikave me fokus familjet në nevojë, do të ndikojë në mënyrë të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë në zbutjen e delinkuencës tek të miturit.

Së fundmi, të intervistuarit rekomandojnë një integrim dhe harmonizim të punës së të gjithë aktorëve të sipërpërmendur, familjes, shkollës, institucioneve të tjera shoqërizuese, OJF-ve dhe shtetit, për t'i kushtuar një vëmendje të veçantë kategorisë së të miturve, në mënyrë që ata të mbahen larg devijancës dhe kriminalitetit.

KAPITULLI VII: PËRFUNDIME DHE DISKUTIME

Sikurse, u paraqit edhe në kapitullin e metodologjisë, ky studim ka si qëllim të eksplorojë dukurinë e delinkuencës së të miturve në Kosovë në një këndvështrim sociologjik, përgjatë periudhës kohore 2005-2010.

Për të kuptuar në mënyrë të qartë se si përfundimet e këtij studimi kanë përmbushur këtë qëllim, si pyetjet kërkimore të parashtruara kanë marrë përgjigje, si janë vërtetuar, apo hedhur poshtë hipotezat e parashtruara në kapitullin e metodologjisë, më poshtë janë riparaqitur pyetjet kërkimore dhe hipotezat, duke u diskutuar një nga një, sipas të dhënëve të nxjerra në pah nga ky hulumtim.

Le t'i shqyrtojmë një nga një pyetjet kërkimore dhe hipotezat e veçanta të parashtruara në këtë studim:

Pyetja kërkimore nr. 1: Si ndikojnë faktorët familjarë në delikuencën e të miturve? (Përbërja familjare, divorci i prindërve, dhuna në familje, etj.). Si kanë ndikuar këta faktorë tek të miturit që kanë frekuentuar institucionet e shërbimit sprovues dhe shërbimit korrektues në Kosovë, gjatë periudhës 2005-2010?

Për t'i dhënë përgjigje kësaj pyetjeje, nëpërmjet analizës tematike, janë analizuar të dhënat cilësore të marra nga procesi i intervistimit me punonjës në qendrën korrektuese Lipjan dhe në SHKK.

Sikurse u tregua edhe në kapitullin e gjetjeve, sipas këtyre të dhënave përgjithësisht dhuna në familje, divorci i prindërve, mungesa e komunikimit prin-fëmijë, mungesa e njërit prind në rritjen e fëmijës, gjendja e dobët ekonomike e familjes, abuzimi me alkool nga ana e prindërve, ndikojnë dukshëm në sjelljen e fëmijëve, duke krijuar shpeshherë edhe terrenin e përshtatshëm për përvetësimin e sjelljeve devijante nga ana e të miturve. Të intervistuarit pohojnë se, në përvojën e tyre në rastet që kanë trajtuar përgjatë periudhës 2005-2010, ata kanë pasur në trajtim mjaft të mitur, të cilët vinin nga familje me problemet e sipërpërmendura.

Studimi cilësor nxori në pah dy modele familjare të prirura për të krijuar terrenin e përshtatshëm që stimulon sjelljet devijante të të miturve dhe adoleshentëve:

Nga njëra anë janë familjet me probleme ekonomiko-sociale, me prindër me status të ulët socio-ekonomik dhe nivel të ulët arsimor, dhe nga ana tjetër janë familjet, ku prindërit i përkushtohen punës për të nxjerrë fitime sa më të larta, dhe lenë pas dore fëmijët, duke u plotësuar ndoshta nevojat materiale, por duke krijuar mangësi në edukimin e tyre dhe në përmbushjen e nevojave emocionale. Kjo mungesë, sipas disa të intervistuarve, krijon për të miturit dhe adoleshentët terrenin për përvetësimin e sjelljeve devijante dhe delinkuente. Të intervistuarit pohojnë se në moshën 14-18 vjeç, fëmijët duhet të përvetësojnë vlerat, por në të vërtetë, fëmijët që kryejnë sjellje delinkuente, nuk i përvetësojnë siç duhet këto vlera.

Sikurse u vu re në kapitullin e trajtesës teorike, në teorinë e çrregullimit shoqëror, sipas Eliot dhe Meril, çorganizimi grupor-familjar ku përfshihen tensionet dhe konfliktet familjare, divorci etj., luan një rol të rëndësishëm në sjelljet devijante. Duket se gjetjet cilësore të këtij studimi mbështesin idenë e mësipërme.

*Hipoteza nr. 1: Ekziston një marrëdhënie **pozitive** mes situatës familjare **problematiche** (Përbërja familjare, divorci i prindërve, dhuna në familje, etj.). dhe prirjes së të miturve për të kryer sjellje delinkuente. **Pra, hipotetizohet se sa më të shumta problemet në familje, aq më e madhe mundësia e të miturve për t'u përfshirë në sjellje delinkuente. Kjo hipotezë është mbështetur në teorinë e çrregullimit shoqëror të Eliot dhe Meril, sipas së cilës, çorganizimi grupor-familjar ku përfshihen tensionet dhe konfliktet familjare, divorci etj., luan një rol të rëndësishëm në sjelljet devijante.***

Të dhënat sasiore të studimit nxorën në pah se, pesha specifike e të miturve, të cilët vijnë nga familje *përgjithësisht problematike* është e konsiderueshme. Sikurse vihet re në grafikun përkatës 75.62 për qind e të miturve të përfshirë në studim vijnë nga kjo kategori familjesh dhe 16.44 për qind vijnë nga familje *shumë problematike*. Bie në sy se një peshë specifike e konsiderueshme e të miturve vijnë nga familje me prindër të divorcuar (84.7 për qind), nga familje ku ushtrohet dhunë ndaj të miturve (84.9 për qind), anëtarët e familjeve janë përdorues të drogës dhe/ose alkoolit (76.7 për qind) etj.

Pesha specifike e fëmijëve që jetojnë në familje të zgjeruar është e konsiderueshme. Rreth 78.36 për qind e të miturve në kohën kur kanë marrë dënimin jetonin me të dy prindërit, motra e vëllezër dhe të afërm të tjerë.

Gjithashtu studimi nxori në pah se pesha specifike më dominuese e fëmijëve vijnë nga familje me prindër me një nivel modest arsimor, me nëna dhe baballarë që kanë përfunduar vetëm nivelin e detyruar arsimor (37.6 për qind e baballarëve dhe 43 për qind e nënave), ose që nuk e kanë përfunduar as këtë nivel (18.6 për qind e baballarëve dhe 35.6 për qind e nënave).

Përgjithësisht punonjësit që kanë plotësuar pyetësorët e kanë përcaktuar nivelin e familjeve të fëmijëve që kanë kryer dënimin në QSHS si mesatare (41.92 për qind) dhe të varfër 35.89 për qind).

Të dhënat sasiore të studimit nuk evidentuan ndonjë marrëdhënie mes situatës familjare dhe recidivizmit, pra prirjes së të miturve për të përsëritur veprën penale. Të dhënat treguan se kjo marrëdhënie nuk ka domethënie statistikore.

Në studim u eksplorua gjithashtu edhe marrëdhënia mes ndikimit nga faktorët familjarë dhe veprës penale që ka kryer i mituri, por të dhënat gjithashtu nxorën në pah se marrëdhënia mes këtyre dy variablave nuk është domethënëse nga pikëpamja statistikore.

Për të eksploruar më në thellësi këtë marrëdhënie nga pikëpamja sasiore lipset të kryhen studime ku të marrin pjesë drejtpërdrejtë të miturit që kanë kryer sjellje devijante dhe/ose familjarët e tyre në një periudhë kohore të tashme. Fokusimi në një periudhë kohore të shkuar, sikurse është shpjeguar tek kufizimet e këtij studimi, e vështirësoi përfshirjen e kësaj kategorie të të miturve drejtpërdrejtë në studim.

Pyetja kërkimore nr. 2: Si ndikon grupi i bashkëmoshatarëve në delikuentencën e të miturve? Si kanë ndikuar këta faktorë tek të miturit që kanë frekuentuar institucionet e shërbimit provues dhe shërbimit korrektues në Kosovë, gjatë periudhës 2005-2010?

Sipas të dhënave cilësore grupi i bashkëmoshatarëve ka një ndikim të rëndësishëm në sjelljen e të miturve të grupmoshës 14-18 vjeç. Punonjësit shprehën se ata kanë vënë re se në rastet e të miturve që ata kanë trajtuar përgjatë periudhës 2005-2010, ky ndikim ka qenë i konsiderueshëm.

Sipas të dhënave cilësore, kategoria moshore e sipërpërmendur, ndikohet në mjaft raste jo drejtpërdrejtë nga bashkëmoshatarët, por nga persona më të rritur se ta. Këta të mitur në një farë

mënyre “joshen” nga sjelljet e më të rriturve dhe përfshihen në veprimtari të përbashkëta me ta, duke përvetësuar vlerat e këtij grupi dhe duke zbatuar normat e tij. Në një pjesë të madhe të rasteve të miturit “përdoren” nga më të rriturit delinkuentë. Diferenca moshore qoftë edhe prej 2 vjetësh ndikon në vendosjen e hierarkisë në grupin e të miturve 14-18 vjeç.

Këto gjetje përkojnë edhe me teorisë e asosacionit diferencial të Southerland-it, sipas së cilës kur individi ndërlidhet me grupe në të cilat është pranuar sjellja devijante, nga ndërveprimet e vazhdueshme me anëtarët e këtyre grupeve, i përvetëson këto sjellje dhe në këtë mënyrë edhe ai vet bëhet delikuent. Sjellja devijante, në këtë rast, është rezultat i të mësuarit në procesin shoqërizmit me devijantët dhe grupe të tjera në të cilat dominojnë modele për sjellje devijante. Duket se të dhënat e këtij studimi në lidhje me ndikimin e grupit të bashkëmoshatarëve mbështesin teorinë e sipërpërmendur.

*Hipoteza nr. 2: Ekziston një marrëdhënie **pozitive** mes ndikimit të grupit të bashkëmoshatarëve dhe prirjes së të miturve për të kryer sjellje delinkuente. **Pra hipotetizohet se sa më i madh ndikimi i bashkëmoshatarëve (me prirje delinkuente) aq më e madhe mundësia e të miturve për t'u përfshirë në sjellje devijante. Kjo hipotezë është mbështetur në teorinë e asosacionit diferencial të Southerland, sipas të cilit, individi ndërlidhet me grupe në të cilat është pranuar sjellja devijante dhe me ndërveprimet e vazhdueshme me anëtarët e këtyre grupeve, i përvetëson këto sjellje dhe në këtë mënyrë edhe ai vet bëhet delikuent. Sjellja devijante, në këtë rast, është rezultat i të mësuarit në procesin e të shoqëruarit me devijantët dhe grupe të tjera në të cilat dominojnë modele për sjellje devijante.***

Të dhënat sasiore të studimit nxorën në pah se, sipas vlerësimit të punonjësve në 5 QSHS-të e marra në shqyrtim, ka një nivel të lartë të ndikimit nga të tjerët të të miturve që kanë kryer kundravajtje penale. Grafiku nr. tregon se 76.44 për qind e të miturve që morën pjesë në studim kanë këtë lloj ndikimi.

Studimi evidentoi se ka një lloj marrëdhënieje mes recidivizmit dhe ndikimit nga të tjerët të të miturve që kanë kryer kundravajtje penale. Të dhënat treguan se ka një marrëdhënie të dobët negative mes këtyre dy variablave, e cila është domethënëse nga pikëpamja statistikore.

Pra, ndikimi i bashkëmoshatarëve është më i fortë tek të miturit jorecidivistë se ata recidivistë, çka tregon se për kategorinë e jorecidivistëve ndikimi i grupit të bashkëmoshatarëve lipset të merret në konsideratë, ndërsa për kategorinë e jorecidivistëve lipset të shqyrtohen faktorë të tjerë. Sigurisht që studime të tjera, ku në fokus të jenë drejtpërdrejtë të miturit e përfshirë në vepra delinkuente, do të tregonin më shumë për këtë marrëdhënie, megjithatë në mënyrë modeste (të paktën për kategorinë e të miturve jorecidivistë) edhe ky studim mbështeti teorinë e Sutherland-it, sipas së cilës individët bëhen delinkuentë dhe kriminelë duke u shoqëruar me të tjerët, dhe në pjesën më të madhe, sjellja kriminale mësohet brenda grupeve të moshës së vogël sidomos në grupin e moshatarëve (Giddens, 2004).

Në studim gjithashtu u eksplorua edhe marrëdhënia mes ndikimit nga të tjerët dhe veprës penale që ka kryer i mituri, por të dhënat treguan se marrëdhënia mes këtyre dy variablave nuk është domethënëse nga pikëpamja statistikore.

Pyetja kërkimore nr 3: Si ndikojnë faktorët socialë dhe ato të pasluftës në delikuencën e të miturve? Si kanë ndikuar këta faktorë tek të miturit që kanë frekuentuar qendrën korrektuese të Lipjanit, gjatë periudhës 2005-2010?

Përgjithësisht punonjësit e intervistuar identifikojnë disa faktorë socialë dhe të pasluftës që kanë ushtruar ndikim në delikuencën e të miturve në kontekstin kosovar në periudhën 2005-2010.

Sipas tyre, traumat e luftës dhe pasluftës kanë ndikuar ndjeshëm në një kategori të miturish që kanë përvetësuar një qëndrim asocial dhe kryejnë sjellje devijante. Por nga ana tjetër, disa punonjës e lidhin situatën e pasluftës me mosfunksionimin e institucioneve dhe moszbatimin e ligjit, me moszbatimin e masave adekuate të trajtimit të ndëshkimeve nga ana e organeve kompetente ndaj të miturve delinkuentë. Sipas tyre, mungesa e frikës nga ligji shpesh bën që të miturit dhe të rinjtë t'i përforcojnë disa sjellje devijante dhe t'i konsiderojnë ato si normale.

Faktorë të tjerë socialë të listuar nga të intervistuarit janë: dobësimi i rolit të institucioneve edukuese, ku një rol shumë të rëndësishëm zë shkolla, niveli i lartë i konfliktualitetit në shoqëri etj.

Sipas teorisë së konflikteve, raportet konfliktuale mes grupeve shoqërore me dallime kulturore ndonjëherë karakterizohen me raporte konfliktuale, të cilat me kalimin e kohës krijojnë kushte për paraqitjen e sjelljeve devijante dhe kriminale. Nga ana tjetër teoria e anomisë pohon se anomia paraqitet atje ku nuk funksionojnë rregullat që udhëheqin sjelljet në fusha të caktuara të jetës shoqërore, pra, ajo është një gjendje e çrregullimit të marrëdhënieve shoqërore në një grup shoqëror apo në një shoqëri të caktuar. Sipas Mertonit në shoqëritë anomike, konflikti paraqitet mes qëllimeve dhe mjeteve dhe mënyrave të arritjeve. Kështu, shkaku i deprivimit, dhe për rrjedhojë dhe i devijancës janë varfëria dhe frustracionet.

Gjendja konfliktuale e shoqërisë kosovare gjatë luftës, por edhe anomia e shfaqur pas saj, duket se kanë krijuar një terren të përshtatshëm për “lulëzimin” e devijancës, sjellje të cilat janë përvetësuar edhe nga një kategori e të miturve dhe adoleshentëve.

Hipoteza nr. 3. *Ekziston një marrëdhënie pozitive mes faktorëve të pasluftës dhe prirjes e të miturve për të kryer sjellje delinkuente. Pra hipotetizohet se sa më i madh ndikimi i faktorëve të pasluftës aq më e madhe mundësia e të miturve për t’u përfshirë në sjellje deviante. Kjo hipotezë është mbështetur në teorinë e konflikteve dhe atë të anomisë. Sipas teorisë së konflikteve pikëpamjet specifike brenda grupeve shoqërore ndonjëherë karakterizohen me raporte konfliktuale, të cilat me kalimin e kohës krijojnë kushte për paraqitjen e sjelljeve devijante dhe kriminale, ndërsa sipas teorisë së anomisë anomia apo çorganizimi shoqëror (humbja e orientimit dhe kontrollit shoqëror) është njëri prej atyre faktorëve për paraqitjen e sjelljeve delikuate.*

Në lidhje me ndikimin e faktorëve socialë dhe të pasluftës, të dhënat sasiore të studimit nxori në pah se, nga të dhënat e shqyrtuara nga dosjet e të miturve, punonjësit e 5 QSHS-ve kanë shprehur

nëpërmjet pyetësorëve se, peshë specifike më të lartë zë niveli mesatar i ndikimit të situatës së pasluftës. Në grafikun përkatës në rreth 66.03 për qind të të miturve është evidentuar ky nivel i ndikimit të faktorëve të pasluftës, ndërsa në 20.27 për qind të të miturve që morën pjesë në studim, është evidentuar një nivel i lartë i ndikimit të situatës së pasluftës.

Nga të dhënat sasiore të studimit vihet re se nivelet më të larta të ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës në sjelljet devijante të të miturve janë për zonën e Prizrenit dhe Pejës, ndërsa nivelet më të ulta të ndikimit janë për zonën e Gjilanit. Faktorë që lidhen me çrregullimin social për rastin e Prizrenit për shkak të vendnoldhjes gjeografike kufitare, përdorimit si udhëkalimi nga grupe të ndryshme njerëzish dhe heterogjenitetit të popullsisë dhe në rastin e Pejës me çrregullimin shoqëror të krijuar nga numri i lartë i viktimave dhe problemet në familjet, që u reflektuan në deficienat në rritjen dhe edukimin e fëmijëve, mund të konsiderohen faktorë që lypsen të studiohen në hulumtime të mëtejshme me fokus krahasimin rajonal.

Studimi eksploroj marrëdhënien mes ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës nga njera anë dhe recidivizmit nga ana tjetër. Të dhënat sasiore nxorën në pah se, pesha specifike e të miturve recidivistë që kanë një nivel ndikimi më të lartë nga faktorët socialë dhe të pasluftës është disi më e lartë (24.7 për qind) krahasuar me peshën specifike të të miturve jorecidivistë që kanë të njejtin nivel ndikimi nga faktorët socialë dhe të pasluftës.

Hipoteza nr. 4: *Ekziston një marrëdhënie negative mes nivelit arsimor i të miturve dhe prirjes së tyre për të kryer sjellje delinkuente. Pra hipotetizohet se sa më lartë niveli arsimor i të miturve, aq më e vogël mundësia e tyre për t'u përfshirë në sjellje deviante. Kjo hipotezë është ndërtuar, duke u mbështetur në idenë e Durkheimit, sipas të cilit arsimi ka për synim të nxisë dhe të zhvillojë tek fëmija disa gjendje të veçanta fizike, intelektuale dhe morale, që ia kërkon shoqëria politike, duke e bërë atë të aftë për të jetuar një jetë morale dhe shoqërore, larg devijancës dhe delinkuencës.*

Të dhënat sasiore të studimit nxorën në pah se një pjesë e konsiderueshme e të miturve të dënuar në Shërbimin Sprovues, të dhënat e të cilëve u përdorën për të plotësuar pyetësorin, kanë përfunduar vetëm arsimin e detyrueshëm 32.05 për qind, por madje një pjesë e konsiderueshme e tyre nuk kanë përfunduar

as këtë nivel arsimor. Rreth 29.32 për qind e të miturve të dënuar nuk e kanë përfunduar ciklin e detyrueshëm shkollor.

Sikurse u shpjegua edhe më sipër, të dhënat e studimit nxorën në pah, se në një pjesë të konsiderueshme të fëmijëve, dosjet e të cilëve u shqyrtuan për plotësimin e pyetësorëve, prindërit e fëmijëve kanë një nivel të ulët arsimor. Në këtë mënyrë, duket se riprodhimi kulturor, është një dukuri që ndikon dhe modelon sjelljen e të miturve të marrë në shqyrtim.

Studimi nxori në pah se mes recidivizmit dhe nivelit arsimor të të miturit ka një marrëdhënie të dobët negative, e cila është domethënëse nga pikëpamja statistikore. Përgjithësisht nivelet më të larta të recidivizmit vihen re ndër të miturit me arsim të detyrueshëm të papërfunduar (49.5 për qind i numrit të përgjithshëm të të miturve recidivistë).

Sikurse u shpjegua edhe në kapitujt paraardhës, një nga qëllimet e sistemit arsimor është shoqërizimi i të rinjve përmes së cilit më vonë ata do të integrohen në shoqëri dhe do të përgatiten për një jetë shoqërore konform ligjeve dhe sistemit normativ të shoqërisë. Ndërprerja e këtij shoqërizimi, ka shumë gjasa të çojë në probleme të integritetit të individit në mënyrë të suksesshme në shoqëri, duke i bërë ata shpeshherë të përvetësojnë sjellje delinkuente.

KAPITULLI VIII: SUGJERIME

Sikurse u theksua edhe tek analiza e të dhënave cilësore, të intervistuarit pohuan se gjendja aktuale e delinkuencës së të miturve në Kosovë vazhdon të jetë po aq problematike sa në vitet 2005-2010, prandaj ata rekomanduan disa mekanizma për zbutjen e kësaj dukurie.

Sipas tyre është e rëndësishme:

- Të theksohet rëndësia e angazhimit dhe përfshirjes më të madhe të prindërve në procesin e edukimit të fëmijëve.
- Të forcohet roli i shkollës në shoqërizimin dhe edukimin e kësaj grupmoshe, rritje të profesionalizmit të mësuesve për t'i mbajtur të miturit të lidhur me shkollën dhe për t'i ndihmuar ata t'i largohen krimit dhe devijancës.
- Të hartohen e politika që të kenë në fokus formimin profesional afatshkurtër të të miturve që mbarojnë arsimin e detyrueshëm dhe nuk dëshirojnë të ndjekin më ciklin e edukimit formal. Sipas tyre përfshirja intensive e kësaj kategorie të miturish në kurse profesionale, falas për kategorinë në nevojë, si dhe krijimi i mundësive për punësim me kohë të pjesshme, përbën mundësi reale që kjo kategori të miturish të qëndrojnë larg rrugës së kriminalitetit dhe devijancës.
- Të ndërmerren më tepër masa edukuese, sesa ndëshkuese ndaj të miturve që kryejnë sjellje devijante dhe kundravajtje penale.
- Të forcohet roli i psikologëve, punonjësve socialë etj. në institucionet edukuese, si shkolla, qendra korrektuese etj.
- Të vihet theksi tek përmirësimi i standardit ekonomik të familjeve në nevojë në përgjithësi, pasi varfëria përbën një faktor të rëndësishëm që i nxit të miturit drejt devijancës. Hartimi dhe zbatimi i politikave me fokus familjet në nevojë, do të ndikojë në mënyrë të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë në zbutjen e delinkuencës tek të miturit.

- Të integrohet dhe harmonizohet puna e të gjithë aktorëve të sipërpërmendur, familjes, shkollës, institucioneve të tjera shoqërizuese, OJF-ve dhe shtetit, për t'i kushtuar një vëmendje të veçantë kategorisë së të miturve, në mënyrë që ata të mbahen larg devijancës dhe kriminalitetit.

Duke u mbështetur në pohimet e të intervistuarve se dukuria e devijancës së të miturve në Kosovë, vazhdon të jetë po aq shqetësuese sa në vitet 2005-2010, periudhë në të cilën u fokusua ky hulumtim, duke u bazuar gjithashtu edhe në rekomandimet e dhëna nga profesionistët e intervistuar si dhe duke marrë parasysh edhe atë çfarë ofron literatura, janë listuar më poshtë disa rekomandime që mund t'i shërbejnë aktorëve të ndryshëm shoqërorë.

a. Rekomandime për strukturat shtetërore

- Të rriten fondet e veçanta për ndihmë të rasteve të familjeve të të cilave u kërcënohet ekzistenca e mbijetesës;
- Të ngritet vetëdija dhe përkushtimi i institucioneve përkatëse për përmirësimin e gjendjes ekonomike dhe sociale përmes krijimit të vendeve të reja të punës;
- Të eliminohen mundësitë për korrupsion me vendet e reja të punës.
- Të rikthehen shërbimet pedagogjike në çdo shkollë fillore dhe të mesme;
- Të formohen shërbimet psikologjike dhe sociologjike në shkollat fillore dhe të mesme (në varësi nga numri i nxënësve, ky ekip mund të jetë edhe për dy e më shumë shkolla).
- Shërbimi pedagogjik në mënyrë permanente të jetë i përhershëm në çdo shkollë fillore dhe të mesme, në mënyrë që t'i evidentojë me kohë nxënësit me sjellje asociale dhe të ndërhyjë në mënyrë profesionale duke harmonizuar punën e arsimtarëve, prindërve, por edhe shërbimet tjera psikologjike dhe sociologjike. Me fjalë tjera, të menaxhojë ekipin profesional për eliminimin e delikuencës të të miturit.
- Të përmirësohet bashkëpunimi i subjekteve shoqërore, të cilat janë të ndërlidhura mes tyre me problemin e delikuencës si: Qendra për Punë Sociale, Shërbimi Sprovues, Policia e Kosovës, Institucionet Edukative dhe Arsimore, etj.
- Ekipi i përbashkët pedagogjik, psikologjik dhe sociologjik së bashku me punëtorin social nga Qendra për Punë Sociale dhe sidomos me Zyrtarët Sprovues nga Shërbimi Sprovues i

Kosovës, në kuadër të shkollës, në varësi ku paraqitet nevoja, t'i trajtojnë të miturit që kryejnë vepra penale, pa i përjashtuar edhe prindërit e të miturve.

- T'u mundësohet vazhdimi i procesit të shkollimit të gjithë të miturve që dyshohet se kanë kryer vepra penale.
- Kryerja e lëndëve të të miturve të bëhet brenda një kohe sa më të shkurtër, në mënyrë që i mituri të informohet menjëherë pas kryerjes së veprës së parë penale, njëkohësisht duke i njoftuar edhe organet kompetente si SHSK, QPS, etj. E gjithë kjo për mos t'i lënë kohë të miturit për kryerje tjera të veprave penale;
- Ballafaqimi i të miturit me gabimet e veta dhe ndërhyrja e menjëhershme e Shërbimit Sprovues apo edhe të Qendrës për Punë Sociale do të ndikonte së paku në eliminimin e recidivizmit;
- Të shqiptohen Masat dhe Dënimet Alternative menjëherë pas kryerjes së veprës së parë penale me qëllim që të sigurohet edhe risocializimi më efektiv i tyre, pa përsërit vepra tjera.
- Të rritet aftësimi dhe përsosja profesionale e nëpunësve socialë për trajtimin sa më profesional të të miturve dhe të familjeve të tyre.
- Të shtohet numri i punonjësve profesionalë në Qendrat për Punë Sociale .
- Të rritet aftësimi profesional dhe licencimi i organizatave joqeveritare që punojnë në lëmin e mbrojtjes sociale.
- Të rritet thellimi i bashkëpunimit ndërmjet shkollës, familjes, OJQ-ve, Shërbimit Sprovues të Kosovës, gjykatës, policisë etj.
- Të forcohet përfshirja e prindërve të delinkuentëve në kurse të ngritjes profesionale në qendrat rajonale të punësimit.
- Të forcohet përfshirja e delinkuentëve të mitur mbi moshën 16 vjeç në kurse për aftësim profesional nën mbikëqyrjen e organit të kujdestarisë të QPS-së, duke bashkëpunuar vazhdimisht me familjen.
- Të forcohet përkrahja sociale e familjeve në nevojë me fëmijë që kanë kryer sjellje delinkuente.
- Të rritet bashkëpunimi dhe bashkërendimi më i mirë i punëve në mes të subjekteve shoqërore të ndërlidhura midis tyre me këtë problematikë, si inspektorati i punës, i cilido

të kontrollonte punën e fëmijëve nëpër lokale e pijetore të ndryshme sidomos gjatë natës, si dhe pengimi i qëndrimit të të rinjve në to.

- Të rritet angazhimi i institucioneve përkatëse të Kosovës për përmirësimin e gjendjes së përgjithshme ekonomike e sociale të Kosovës nëpërmjet hapjes së vendeve të reja të punës dhe punësimit të popullsisë, e sidomos rinisë në mënyrë që ajo ta sigurojë perspektivën jetësore me punë e jo me veprime delikuede.
- Të rritet cilësia e angazhimit për krijimin e kushteve për jetë normale në zonat fshatare, si hapja e shkollave dhe kurseve të ndryshme, ndërtimi i rrugëve, organizimi i aktiviteteve kulturore e sportive të rinisë etj. në mënyrë që të kufizohet fluksi madhi migrimit të popullsisë në qytete.

b. Rekomandime për OJF-të:

- Të organizohen programe dhe projekte me në fokus të miturit të rrezikuar nga devijanca dhe kriminaliteti. Pjesë e këtyre projekteve të jenë dhe përfshirja e të miturve në veprimtari kulturore, sportive, edukuese etj.
- Të organizohen seminare në qytete e në fshatra për vetëdijësimin e prindërve që të shtojnë kontrollin ndaj fëmijëve, për rrethanat dhe faktorët që nxitin devijimin e tyre etj.
- Të zhvillohen seminare për ndërgjegjësimin e të miturve të ekspozuar me rrezikun e abuzimit të armëve dhe të substancave narkotike, si dhe për format e shmangies së kontaktit dhe të komunikimit me keqbërës, trafikantë etj.
- Të organizohen dhe zhvillohen fushata bashkë me mediat dhe strukturat e tjera të të shoqërisë civile në funksion të parandalimit të dukurisë së delikuencës.

c. Rekomandime për mediat:

- Të organizohen dhe zhvillohen fushata për sensibilizimin e opinionit të gjerë për shkaqet, pasojat dhe format e parandalimit të dukurisë së kriminalitetit të të miturve.
- Të bëhet përzgjedhja adekuate e programeve edukuese radiotelevizive për adoleshentët.

- Të rritet kontrolli për shfaqjen e filmave në media, si dhe ndaj qendrave të internetit vepër eliminimin e video-lojërave që përmbajnë skena të dhunës, të cilat i nxitin në masë të madhe të miturit për t'u identifikuar me aktorët e filmave.

SHTOJCA 1: PYETËSOR

Ky pyetësor, përbën një instrument për studimin empirik të tezës doktrale “Aspekti sociologjik i delikuencës së të miturve në Kosovë në periudhën kohore 2005-2010”, me autore Miranda Gashin. Ai u drejtohet punonjësve të shërbimit sprovues të qendrave të Prishtinës, Prizrenit, Mitrovicës, Pejës e Gjilanit, të cilët janë të lutur ta plotësojnë atë, duke shqyrtuar dosjet e të miturve (14-18 vjeç) të dënuar e të trajtuar në këtë shërbim përgjatë viteve 2005-2010.

Duke ju siguruar për konfidencialitetin e të dhënave, ju garantoj se ato do të përdoren vetëm për qëllime studimore. Faleminderit për zëmërsisht për ndihmën!

Seksioni 1: Të dhëna të përgjithshme

1. Qendra e Shërbimit Sprovues që përmbush anketën:

1. Prishtinë
2. Prizren
3. Mitrovicë
4. Pejë
5. Gjilan

2. Mosha e të dënuarit:

1. 14 vjeç
2. 15 vjeç
3. 16 vjeç
4. 17 vjeç
5. 18 vjeç

3. Gjinia e të dënuarit:

1. Femër
2. Mashkull

4. Niveli arsimor i të dënuarit:

1. Arsim i detyrueshëm i papërfunduar
2. Arsim i detyrueshëm i përfunduar
3. Arsim i mesëm i papërfunduar
4. Arsim i mesëm i përfunduar

5. Vepra penale që ka kryer i mituri:

1. Vrasje
2. Tentim vrasje

3. Dhunë familjare
 4. Grabitje/vjedhje
 5. Tentim grabitje/vjedhjeje
 6. Shkaktim i rrezikut të përgjithshëm
 7. Rrëmbim
 8. Dhunim dhe vepër kundër integritetit
 9. Trafikim i substancave narkotike
 10. Trafikim i qenieve njerëzore
 11. Armëmbajtje pa leje
 12. Tjetër (Shëno çfarë)_____
6. Recidivizmi/Përsëritja:
 1. I mituri është dënuar për herë të parë
 2. I mituri ka qenë i dënuar edhe një ose disa herë të tjera
 7. Përdorimi i substancave narkotike nga i mituri:
 1. Ka të dhëna se i mituri ishte përdorues i substancave narkotike
 2. Ka të dhëna se i mituri nuk ishte përdorues i substancave narkotike
 3. Ka të dhëna se i mituri kishte qenë më parë përdorues i substancave narkotike
 4. Nuk ka asnjë të dhënë për të miturin në lidhje me këtë çështje
 8. Vendbanimi i familjes së të miturit:
 1. Fshat
 2. Qytet

Seksioni 2: Ndikimi i faktorëve familjarë
--

9. Numri i anëtarëve të familjes (përfshirë edhe të miturin)
 1. Më pak se 4 anëtarë
 2. 5-6 anëtarë
 3. më shumë se 6 anëtarë
10. Në kohën kur ka marrë dënimin i mituri jetonte me:
 1. Një prind
 2. Një prind, motra e vëllezër
 3. Një prind, motra e vëllezër dhe të afërm të tjerë
 4. Motra e vëllezër dhe të afërm të tjerë
 5. Të afërm
 6. Në jetimore
 7. Vetëm me të dy prindërit
 8. Të dy prindërit, motra e vëllezër të afërm të tjerë
 9. Tjetër (Shëno çfarë)_____
11. Niveli arsimor i nënës së të miturit:
 1. Arsimit i detyrueshëm i përfunduar

2. Arsim i detyrueshëm i përfunduar
3. Arsim i mesëm i papërfunduar
4. Arsim i mesëm i përfunduar
5. Arsim universitar i papërfunduar
6. Arsim universitar i përfunduar
7. Arsim pasuniversitar i papërfunduar
8. Arsim pasuniversitar i përfunduar

12. Niveli arsimor i babait të të miturit:

1. Arsim i detyrueshëm i papërfunduar
2. Arsim i detyrueshëm i përfunduar
3. Arsim i mesëm i papërfunduar
4. Arsim i mesëm i përfunduar
5. Arsim universitar i papërfunduar
6. Arsim universitar i përfunduar
7. Arsim pasuniversitar i papërfunduar
8. Arsim pasuniversitar i përfunduar

13. Përcaktimi gjendjes ekonomike të familjes së të miturit:

1. Shumë e varfër
2. E varfër
3. Mesatare
4. E pasur
5. Shumë e pasur

14. Vlerësim i situatës familjare të të dënuarit nga ana e punonjësit të institucionit

Nr.	Situata familjare	Po (Përgjithësisht po)	Jo (Përgjithësisht jo)	Nuk ka të dhëna
1	Në familjen e të miturit ka pasur drama familjare që lidhen me luftën (vrasje të anëtarëve të familjes, zhdukje, djegie shtëpie etj).	2	1	0
2	Në familjen e të miturit një ose disa anëtarë ishin në emigracion.	2	1	0
3	Familja e të miturit ishte zhvendosur nga një zonë tjetër e Kosovës në vendbanimin aktual.	2	1	0
4	Prindërit e të miturit ishin të divorcuar.	2	1	0

5	Në familjen e të miturit prindërit kujdeseshin për fëmijët.	2	1	0
6	Në familjen e të miturit prindërit dhunonin fëmijët.	2	1	0
7	Në familjen e të miturit kishte anëtarë abuzues të drogës dhe alkoolit.	2	1	0
8	Në familjen e të miturit kishte anëtarë që kanë qenë të dënuar për shkelje/kundravajtje penale.	2	1	0
9	Në familjen e të miturit ishte konstatuar abuzim seksual i të rriturve ndaj më të vegjëlve.	2	1	0
10	Familja e të miturit ishte praktikante e rregullt e riteve fetare.	2	1	0
11	I mituri punonte për shkak se familja gjendet në vështirësi financiare.	2	1	0

Seksioni 3: Ndikimi i grupit të bashkëmoshatarëve

15. Vlerësim i situatës së ndikimit të bashkëmoshatarëve të të dënuarit nga ana e punonjësit të institucionit.

Nr.	Marrëdhëniet bashkëmoshatarët me	Po (Përgjithësisht po)	Jo (Përgjithësisht jo)	Nuk ka të dhëna
1	Vepra penale ishte kryer ose mendohet se ishte kryer në bashkëpunim	2	1	0
2	I mituri ishte një person shoqërueshëm.	2	1	0
3	I mituri shoqërohej me persona më të rritur se ai vetë.	2	1	0
4	I mituri shoqërohej me bashkëmoshatarë.	2	1	0
5	I mituri shoqërohej me persona më të vegjël se ai vetë.	2	1	0
6	I mituri ishte person i pashoqërueshëm dhe nuk parapëlqente të shpenzonte kohë me të tjerët.	2	1	0

Seksioni 4: Ndikimi i faktorëve socialë dhe të pasluftës

16. Vlerësim i situatës së ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës tek i dënuari nga ana e punonjësit të institucionit.

Nr.	Faktorët socialë dhe të pasluftës	Po (Përgjithësisht po)	Jo (Përgjithësisht jo)	Nuk ka të dhëna
1	Zona ku banonte i mituri shquhej për konflikte të ashpra sociale mes anëtarëve të komunitetit.	2	1	0
2	Zona ku banonte i mituri dhe familja e tij kishte nivel të lartë papunësie.	2	1	0
3	Në zonën ku banonte i mituri një pjesë e konsiderueshme e popullsisë kishte emigruar.	2	1	0
4	Roli i pushteti lokal në zonën ku jetonte i mituri nuk ishte i ndjeshëm.	2	1	0
5	Banorët e zonës ku jetonte i mituri nuk kishin besim tek sistemi i drejtësisë.	2	1	0
6	Niveli i hakmarrjes dhe gjakmarrjes në zonë ishte shqetësues.	2	1	0

Shënim: Shënoni ju lutem vitin, kur i mituri ka kryer dënimin pranë kësaj QSHS (_____)

Faleminderit për kohën dhe gatishmërinë për të plotësuar këtë pyetësor!
Doktorante, Miranda Gashi

SHTOJCA 2: UDHËZUES INTERVISTE

PËR PUNONJËSIT NË SISTEMIN E PARABURGIMIT PËR TË MITURIT

Ky udhëzues interviste përbën një instrument për studimin empirik të tezës doktorale “Aspekti sociologjik i delikuencës së të miturve në Kosovë në periudhën kohore 2005-2010”, me autore Miranda Gashin. Ai u drejtohet punonjësve të shërbimit të paraburgimit dhe dënimit për të miturit(14-8 vjeç). Duke ju siguruar për konfidencialitetin e të dhënave, ju garantoj se ato do të përdoren vetëm për qëllime studimore.

Faleminderit për zemërsisht për ndihmën!

Kujdes: Kusht për pjesëmarrjen në këtë proces intervistimi është që punonjësi të jetë punësuar në këtë sistem para vitit 2010.

Seksioni 1: Të dhëna të përgjithshme

1. Institucioni ku punoni:_____
2. Inicialet tuaja (nëse dëshironi)_____
3. Mosha juaj_____
4. Pozicioni i punës (specialist i kujdesit social, punonjës social, psikolog , punonjës i sektorit të sigurisë etj)_____
5. Dega në të cilën jeni diplomuar:_____
6. Koha e punësimit në këtë institucion ose në institucione të tjera brenda të njëjtit sistem_____

Seksioni 2: Identifikimi dhe shqyrtimi i faktorëve që ndikojnë në devijancën e të miturve

7. Sipas mendimit tuaj cilët janë faktorët që kanë ndikuar në delikuencën e të miturve 14-18 vjeç, përgjatë periudhës 2005-2010 në Kosovë?

8. Shpjegoni si ndikojnë faktorët familjarë në delikuencën e të miturve? (Përbërja familjare, divorci i prindërve, dhuna në familje, etj.). Nga përvoja tuaj, ç’ mund të thoni konkretisht për ndikimin e këtyre faktorëve tek të miturit që kanë frekuentuar institucionin ku ju punoni, gjatë periudhës 2005-2010?

-
-
-
9. Shpjegoni si ndikon grupi i bashkëmoshatarëve në delikuencën e të miturve? Nga përvoja tuaj, ç'mund të thoni konkretisht për ndikimin e këtij faktori tek të miturit që kanë frekuentuar institucionin ku ju punoni gjatë periudhës 2005-2010?

-
-
-
10. Shpjegoni si ndikojnë faktorët socialë dhe ato të pasluftës në delikuencën e të miturve? Nga përvoja tuaj, ç'mund të thoni konkretisht për ndikimin e këtyre faktorëve tek të miturit që kanë frekuentuar institucionin ku ju punoni gjatë periudhës 2005-2010?

-
-
-
11. Sipas mendimit tuaj a ka faktorë të tjerë të rëndësishëm që, kanë ndikuar në delikuencën e të miturve (14-18 vjeç) në Kosovë gjatë viteve 2005-2015? Bëni ju lutem një shpjegim sa më të gjerë në lidhje me to!

Seksioni 3: Sugjerime për zbutjen e dukurisë së delinkuencës së të miturve në Kosovë

12. Çfarë mund të sugjeroni për zbutjen e dukurisë së krimit dhe delinkuencës së të miturve në Kosovë? (Çfarë mendoni duhet përmirësuar? Çfarë masash mendoni se duhen marrë konkretisht?)

Faleminderit për mendimet tuaja të singerta!

Doktorante, Miranda Gashi

SHTOJCA 3: FREKUENCAT E ANKETIMIT TË PËRFTUAR NGA 365 DOSJET E TË MITURVE

SEKSIONI 1: TË DHËNA TË PËRGJITHSHME TË TË MITURVE TË DËNUAR NË SHËRBIMIN SPROVUES

Qendra e Shërbimit Sprovues që plotësoi anketën

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Prishtinë	119	32.6	32.6	32.6
2 Prizren	60	16.4	16.4	49.0
3 Mitrovicë	69	18.9	18.9	67.9
4 Pejë	66	18.1	18.1	86.0
5 Gjiilan	51	14.0	14.0	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Viti kur i mituri ka kryer dënimin pranë Shërbimit Sprovues

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 2005	60	16.4	16.4	16.4
2 2006	65	17.8	17.8	34.2
3 2007	67	18.4	18.4	52.6
4 2008	57	15.6	15.6	68.2
5 2009	58	15.9	15.9	84.1
6 2010	58	15.9	15.9	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Mosha e të dënuarve në Shërbimin Sprovues

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 14 vjeç	14	3.8	3.8	3.8
2 15 vjeç	69	18.9	18.9	22.7
3 16 vjeç	95	26.0	26.0	48.8
4 17 vjeç	139	38.1	38.1	86.8
5 18 vjeç	48	13.2	13.2	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Gjinia e të dënuarve në Shërbimin Sprovues

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Femër	20	5.5	5.5	5.5
2	Mashkull	345	94.5	94.5	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Niveli arsimor i të dënuarve në Shërbimin Sprovues

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Arsim i detyrueshëm i papërfunduar	107	29.3	29.3	29.3
2	Arsim i detyrueshëm i përfunduar	117	32.1	32.1	61.4
3	Arsim i mesëm i papërfunduar	112	30.7	30.7	92.1
4	Arsim i mesëm i përfunduar	23	6.3	6.3	98.4
5	Tjetër	1	.3	.3	98.6
6	Pa përgjigje	5	1.4	1.4	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Veprat penale që kanë kryer të miturit e dënuar në Shërbimin Sprovues

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Vrasje	3	.8	.8	.8
2	Tentim vrasje	23	6.3	6.3	7.1
3	Dhunë familjare	2	.5	.5	7.7
4	Grabitje/vjedhje	150	41.1	41.1	48.8
5	Tentim grabitjeje/ vjedhjeje	35	9.6	9.6	58.4
6	Shkaktim i rrezikut të përgjithshëm	9	2.5	2.5	60.8
7	Rrëmbim	4	1.1	1.1	61.9
8	Dhunim dhe vepër kundër integritetit	2	.5	.5	62.5
9	Trafikim i substancave narkotike	3	.8	.8	63.3
10	Armëmbajtje pa leje	31	8.5	8.5	71.8
11	Tjetër	102	27.9	27.9	99.7
12	Pa përgjigje	1	.3	.3	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Recidivizmi / Përsëritja

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	I mituri është dënuar për herë të parë	230	63.0	63.0	63.0
2	I mituri ka qenë i dënuar edhe një ose disa herë të tjera	93	25.5	25.5	88.5
3	Pa përgjigje	42	11.5	11.5	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Përdorimi i substancave narkotike nga të miturit

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Ka të dhëna se i mituri është përdorues i lëndëve narkotike	9	2.5	2.5	2.5
2	Ka të dhëna se i mituri nuk është përdorues i lëndëve narkotike	100	27.4	27.4	29.9
3	Ka të dhëna se i mituri ka qenë më parë përdorues i lëndëve narkotike	5	1.4	1.4	31.2
4	Nuk ka të dhëna për të miturin në lidhje me këtë çështje	233	63.8	63.8	95.1
5	Pa përgjigje	18	4.9	4.9	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Vendbanimi i familjes së të miturve

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Fshat	163	44.7	44.7	44.7
2	Qytet	198	54.2	54.2	98.9

3	Pa përgjigje	4	1.1	1.1	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

SEKSIONI 2: NDIKIMI I FAKTORËVE FAMILJARË

Numri i anëtarëve të familjes (përfshirë dhe të miturin)

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Më pak se 4 anëtarë	47	12.9	12.9	12.9
2	5-6 anëtarë	158	43.3	43.3	56.2
3	Më shumë se 6 anëtarë	156	42.7	42.7	98.9
4	Pa përgjigje	4	1.1	1.1	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Në kohën kur kanë marrë dënimin të miturit jetonin me:

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Një prind	5	1.4	1.4	1.4
2	Një prind, motra e vëllezër	40	11.0	11.0	12.3
3	Një prind, motra e vëllezër dhe të afërm të tjerë	9	2.5	2.5	14.8
4	Të afërm	2	.5	.5	15.3
5	Vetëm me të dy prindërit	5	1.4	1.4	16.7
6	Të dy prindërit, motra e vëllezër ose dhe të afërm të tjerë	286	78.4	78.4	95.1
7	Tjetër	17	4.7	4.7	99.7
8	Pa përgjigje	1	.3	.3	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Niveli arsimor i nënave të të miturve

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Arsim i detyrueshëm i papërfunduar	130	35.6	35.6	35.6

2	Arsim i detyrueshëm i përfunduar	157	43.0	43.0	78.6
3	Arsim i mesëm i papërfunduar	12	3.3	3.3	81.9
4	Arsim i mesëm i përfunduar	37	10.1	10.1	92.1
5	Arsim universitar i papërfunduar	5	1.4	1.4	93.4
6	Arsim universitar i përfunduar	13	3.6	3.6	97.0
7	Arsim pasuniversitar i papërfunduar	1	.3	.3	97.3
8	Tjetër (Arsim fillor)	5	1.4	1.4	98.6
9	Pa përgjigje	5	1.4	1.4	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Niveli arsimor i baballarëve të të miturve

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Arsim i detyrueshëm i papërfunduar	68	18.6	18.6	18.6
2 Arsim i detyrueshëm i përfunduar	134	36.7	36.7	55.3
3 Arsim i mesëm i papërfunduar	15	4.1	4.1	59.5
4 Arsim i mesëm i përfunduar	105	28.8	28.8	88.2
5 Arsim universitar i papërfunduar	6	1.6	1.6	89.9
6 Arsim universitar i përfunduar	25	6.8	6.8	96.7
7 Arsim pasuniversitar i papërfunduar	1	.3	.3	97.0
8 Arsim pasuniversitar i përfunduar	2	.5	.5	97.5
9 Pa përgjigje	9	2.5	2.5	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Përcaktimi i gjendjes ekonomike të familjes së të miturit

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
--	-----------	-----------	----------------------	------------------------

1	Shumë e varfër	38	10.4	10.4	10.4
2	E varfër	131	35.9	35.9	46.3
3	Mesatare	153	41.9	41.9	88.2
4	E pasur	27	7.4	7.4	95.6
5	Shumë e pasur	2	.5	.5	96.2
6	Pa përgjigje	14	3.8	3.8	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

SEKSIONI 2: VLERËSIM I SITUATËS FAMILJARE TË TË DËNUARVE NGA ANA E PUNONJËSVE TË INSTITUCIONIT

Në familjen e të miturit ka pasur drama familjare që lidhen me luftën

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Nuk ka të dhëna	42	11.5	11.5	11.5
2 Po / Përgjithësisht po	232	63.6	63.6	75.1
3 Jo / Përgjithësisht jo	91	24.9	24.9	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Në familjen e të miturit një ose disa anëtarë ishin në emigracion

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Nuk ka të dhëna	29	7.9	7.9	7.9
2 Po / Përgjithësisht po	246	67.4	67.4	75.3
3 Jo / Përgjithësisht jo	90	24.7	24.7	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Familja e të miturit ishte zhvendosur nga një zonë tjetër e Kosovës në vendbanimin aktual

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Nuk ka të dhëna	30	8.2	8.2	8.2
2 Po / Përgjithësisht po	271	74.2	74.2	82.5
3 Jo / Përgjithësisht jo	64	17.5	17.5	100.0

Shuma	365	100.0	100.0
--------------	------------	--------------	--------------

Prindërit e të miturit ishin të divorcuar

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Nuk ka të dhëna	36	9.9	9.9	9.9
2 Po / Përgjithësisht po	309	84.7	84.7	94.5
3 Jo / Përgjithësisht jo	20	5.5	5.5	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Në familjen e të miturit prindërit kujdeseshin për fëmijët

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Nuk ka të dhëna	7	1.9	1.9	1.9
2 Po / Përgjithësisht po	41	11.2	11.2	13.2
3 Jo / Përgjithësisht jo	317	86.8	86.8	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Në familjen e të miturit prindërit dhunonin fëmijët

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Nuk ka të dhëna	51	14.0	14.0	14.0
2 Po / Përgjithësisht po	310	84.9	84.9	98.9
3 Jo / Përgjithësisht jo	4	1.1	1.1	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Në familjen e të miturit kishte anëtarë përdorues të drogës dhe alkoolit

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1 Nuk ka të dhëna	72	19.7	19.7	19.7
2 Po / Përgjithësisht po	280	76.7	76.7	96.4
3 Jo/Përgjithësisht jo	13	3.6	3.6	100.0
Shuma	365	100.0	100.0	

Në familjen e të miturit kishte anëtarë që kanë qenë të dënuar

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	79	21.6	21.6	21.6
2	Po / Përgjithësisht po	251	68.8	68.8	90.4
3	Jo/Përgjithësisht jo	35	9.6	9.6	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Në familjen e të miturit ishte konstatuar abuzim seksual i të rriturve ndaj më të vegjëlve

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	71	19.5	19.5	19.5
2	Po / Përgjithësisht po	287	78.6	78.6	98.1
3	Jo/Përgjithësisht jo	7	1.9	1.9	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Familja e të miturit ishte praktikante e rregullt e riteve fetare

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	111	30.4	30.4	30.4
2	Po / Përgjithësisht po	165	45.2	45.2	75.6
3	Jo / Përgjithësisht jo	89	24.4	24.4	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

I mituri punonte për shkak se familja gjendej në vështirësi financiare

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	48	13.2	13.2	13.2
2	Po / Përgjithësisht po	249	68.2	68.2	81.4
3	Jo / Përgjithësisht jo	68	18.6	18.6	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

SEKSIONI 3: NDIKIMI I GRUPIT TË BASHKËMOSHATARËVE

VLERËSIMI I SITUATËS SË NDIKIMIT TË BASHKËMOSHATARËVE TË TË DËNUARIT NGA ANA E PUNONJËSVE TË INSTITUCIONIT

Vepra/ Kundravajtja penale ishte kryer ose mendohet se ishte kryer në bashkëpunim

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	13	3.6	3.6	3.6
2	Po/Përgjithësisht po	172	47.1	47.1	50.7
3	Jo/ Përgjithësisht jo	180	49.3	49.3	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

I mituri ishte një person i shoqërueshëm

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	16	4.4	4.4	4.4
2	Po/Përgjithësisht po	19	5.2	5.2	9.6
3	Jo/ Përgjithësisht jo	330	90.4	90.4	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

I mituri shoqërohej me persona më të rritur se ai vetë

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	40	11.0	11.0	11.0
2	Po/Përgjithësisht po	198	54.2	54.2	65.2
3	Jo/ Përgjithësisht jo	127	34.8	34.8	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

I mituri shoqërohej me bashkëmoshatarë

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	29	7.9	7.9	7.9
2	Po/Përgjithësisht po	41	11.2	11.2	19.2
3	Jo/ Përgjithësisht jo	295	80.8	80.8	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

I mituri shoqërohej me persona më të vegjël se ai vetë

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	70	19.2	19.2	19.2
2	Po/Përgjithësisht po	259	71.0	71.0	90.1
3	Jo/ Përgjithësisht jo	36	9.9	9.9	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

I mituri ishte person i pashoqërueshëm dhe nuk parapëlqente të shpenzonte kohë me të tjerët

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	81	22.2	22.2	22.2
2	Po/Përgjithësisht po	231	63.3	63.3	85.5
3	Jo/ Përgjithësisht jo	53	14.5	14.5	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

SEKSIONI 4: VLERËSIMI I FAKTORËVE SOCIALE DHË TË PASLUFTËS

VLERËSIM I SITUATËS SË NDIKIMIT TË FAKTORËVE SOCIALE DHË TË PASLUFTËS TEK I DËNUARI NGA AGA ANA E PUNONJËSIT TË INSTITUCIONIT

Zona ku banonte i mituri shquhej për konflikte të ashpra sociale mes anëtarëve të komunitetit

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	32	8.8	8.8	8.8
2	Po/Përgjithësisht po	278	76.2	76.2	84.9
3	Jo/ Përgjithësisht jo	55	15.1	15.1	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Zona ku banonte i mituri dhe familja e tij kishte nivel të lartë papunësie

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	27	7.4	7.4	7.4
2	Po/Përgjithësisht po	112	30.7	30.7	38.1
3	Jo/ Përgjithësisht jo	226	61.9	61.9	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Në zonën ku banonte i mituri një pjesë e konsiderueshme e popullsisë kishte emigruar

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	46	12.6	12.6	12.6
2	Po/Përgjithësisht po	203	55.6	55.6	68.2
3	Jo/ Përgjithësisht jo	116	31.8	31.8	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Roli i pushtetit lokal në zonën ku banonte i mituri nuk ishte i ndjeshëm

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	65	17.8	17.8	17.8
2	Po/Përgjithësisht po	136	37.3	37.3	55.1
3	Jo/ Përgjithësisht jo	164	44.9	44.9	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Banorët e zonës ku jetonte i mituri nuk kishin besim në sistemin e drejtësisë

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	88	24.1	24.1	24.1
2	Po/Përgjithësisht po	131	35.9	35.9	60.0
3	Jo/ Përgjithësisht jo	146	40.0	40.0	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Niveli i hakmarrjes dhe gjakmarrjes në zonë ishte shqetësues

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nuk ka të dhëna	168	46.0	46.0	46.0
2	Po/Përgjithësisht po	181	49.6	49.6	95.6
3	Jo/ Përgjithësisht jo	16	4.4	4.4	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Vlerësim i me nivele i situatës familjare të të miturit nga punonjësit të Shërbimit Sprovues

		Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
--	--	-----------	-----------	----------------------	------------------------

1	Situatë familjare përgjithësisht jo problematike	29	7.9	7.9	7.9
2	Situatë familjare përgjithësisht problematike	276	75.6	75.6	83.6
3	Situatë familjare shumë problematike	60	16.4	16.4	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0	

Vlerësim me nivele i ndikimit të grupit të bashkëmoshatarëve të të dënuarit nga punonjësit e Shërbimit Sprovues

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nivel i ulët i ndikimit nga të tjerët	8	2.2	2.2
2	Nivel mesatar i ndikimit nga të tjerët	78	21.4	23.6
3	Nivel i lartë i ndikimit nga të tjerët	279	76.4	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0

Vlerësim i nivelit të ndikimit të faktorëve socialë dhe të pasluftës tek i mituri

	Frekuenca	Përqindja	Përqindja e vlefshme	Përqindja grumbulluese
1	Nivel i ulët i ndikimit	50	13.7	13.7
2	Nivel mesatar i ndikimit	241	66.0	79.7
3	Nivel i lartë i ndikimit	74	20.3	100.0
	Shuma	365	100.0	100.0

SHTOJCA 4: Leje nga institucioni SHKK për zhvillimin e hulumtimit

Për: Sokol Zogaj - Ushtrues Detyre i Drejtorit të Përgjithshëm të Shërbimit Korrektues të Kosovës

Nga: Miranda Gashi – Doktorante – Universiteti European i Tiranës

KËRKESË

I nderuar Drejtor,

Unë jam Miranda Gashi, nga Prishtina, doktorante në Universitetin European të Tiranës. Teza ime e doktoratës titullohet: "Aspekti sociologjik i delikuencës së të miturve në Kosovë në periudhën kohore 2005-2010".

Lidhur me këtë, jam e obliguar që të anketoj punonjësit e Shërbimit Korrektues të Kosovës, për të më dhënë informacione lidhur me temën që e shtjelloj për periudhën 2005 – 2010.

Duke ju siguruar për konfidencialitetin e të dhënave, ju garantoj se ato do të përdoren vetëm për qëllime studimore.

Ju falënderoj paraprakisht.

Miranda Gashi

Prishtinë

Gany
Approvat Mirasa
dr. Sokol Zogaj

SHTOJCA 5: Leje nga institucioni SHSK për zhvillimin e hulumtimit

Për: Bajram Bujupi, Drejtor i Përgjithshëm i Shërbimit Sprovues të Kosovës

Nga: Miranda Gashi – Doktorante – Universiteti European i Tiranës

KËRKESË

I nderuar Drejtor,

Unë jam Miranda Gashi, nga Prishtina, doktorante në Universitetin European të Tiranës. Teza ime e doktoratës titullohet: “Aspekti sociologjik i delikuencës së të miturve në Kosovë në periudhën kohore 2005-2010”.

Lidhur me këtë, jam e obliguar që të anketoj punonjësit e Shërbimit Sprovues të Kosovës, për të më dhënë informacione lidhur me temën që e shfaqtoj për periudhën 2005 – 2010.

Duke ju siguruar për konfidencialitetin e të dhënave, ju garantoj se ato do të përdoren vetëm për qëllime studimore.

Ju falënderoj paraprakisht.

Miranda Gashi

Prishtinë

Approvohet kërkesa
Drejtori i përgjithshëm i shk.

Prishtinë, 20/05/2016

BIBLIOGRAFIA

Aceski, I. (2000). *Sociologija*. Shkup.

Alvarez, A. (1975). *Okrutni bog, studija o samoubistvima*. Beograd.

APKB (1989). *Konventa së të Drejtave të Fëmijëve*.

Aries, P. (1973). *Centuries of childhood*. Harmondsworth: Penguin.

Arnet, J. (1992). *Reckless Behaviour in Adolescence: A Developmental Perspective, Developmental review, 12, 339-373*

ASK (2013). *Popullsia e përgjithshme rezidente: Vlerësim Dhjetor 2012*. Prishtina: Republika e Kosovës.

Beljanski.M. (2009). *Predlog programa prevencije u oblasti nasilja medju vrsnjacima . Pedagoska stvarnosti .*

Brankovic, D. (2009). *Kultura i slobodno vrijeme. Naucna i duhovna utemljenot drustvenih reformi .*

Brown, S. (1991). *Criminology*. Ohio.

Budimir-Ninković, G. (2008). *Hrestomatija slobodnog vremena, Pedagoški fakultet, Jagodina*.

Bulaç, A. (2005). *“Jihad” In terror and suicide attacks: An islamic perspective*, ed. Ergun Capan
Somerset, NJ: The Light 2005.

Davis, J. A. (1971). *Elementary survey analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Dida, A. (1996). *Patologjia shoqërore e të miturve në Kosovë*. Prishtinë.

Durkheim, E. ([1895]1982). Në S. Lukes (ed.) *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Method*, trans. by W.D. Halls. New York: The Free Press.

Durkheim, E. (1963). *Pravila socioloske metode* . Beograd.

Elliott, M.A. dhe Merrill, F.E. (1961). *Social disorganisation*. Harper.

Elkind, D. (1984). *All grown up and no place to go: Teenagers in crisis*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Fishman, S. (2002) The Battle for Children World War II, Youth Crime, and Juvenile Justice in Twentieth-Century France. Harvard Historical Studies 142.

Giddens, A. (2004). *Sociologjia*. Tiranë.

Ginter, K. (1996). *Kriminologija, voved vo osnovite*. Shkup.

Gjiniq, J. S. (1988). *Socijalna patologija, sociologija devijantnosti* . Beograd.

Gjuriq, M. (1961). *Devijantno ponasanje i drustvena struktura* . Beograd.

Goriçar, J. (1970). *Sociologija*. Beograd.

Grbich, C. (2007). *Qualitative data analysis: An introduction*. Thousand Oaks, CA: Sage from Computer S 610 at Carnegie Mellon.

Halili, R. (2014). *Penologjia*. Prishtinë.

Hetherington, E.M. (1989). “Coping with family transitions: Winners, losers and survivors. “Child Development”.

Hollander, P. (1990). *A converging social problem: Juvenile delinquency in Soviet Union and the United States. British Journal of Criminology 9 (April): 148-166.*

Knoll, C & Sickmund, M (2012). Delinquency cases in juvenile court, 2009. U.S. Department of Justice.

Krejcie R. V. dhe Morgan D. W. (1970). "Determining Sample Size for Research Activities" (Educational and Psychological Measurement, #30, fq. 607-610.

Kuvendi i Republikës së Kosovës (2010). Kodi i Drejtësisë për të Mitur. Kosovë .

Liu, R. X. Dhe Lin, E. (2007). Delinquency among Chinese adolescents: Modeling sources of frustration and gender differences. *Deviant Behavior* 28 (September-october): 409-432.

Matthew D. R., Alexia D. Cooper, and Howard N. Snyder (2014). *Recidivism of Prisoners Released in 30 States in 2005: Patterns from 2005 to 2010* (pdf, 31 pages), Bureau of Justice Statistics Special Report, April 2014, NCJ 244205.

Matthews, B. Ross, L. (2010). Metodatat e hulumtimit - Udhëzues praktik për shkencat sociale dhe humane. CDE.

MMPH-DPH (2002) Raport. Prishtinë

MMPH, IPH (2004) Profili i Kosovës. Zhvillimi Hapsinor në Kosovë. Prishtinë

Milutinovic, M. (1972). *Kriminologija*. Beograd.

Milutinovic, M. (1982). *Kriminologjia*. Prishtinë.

Ministria e Drejtësisë (2013). Shërbimi Sprovues i Kosovës. Buletini nr.8. Prishtinë.

Morris, A. (1975) The american society of criminology a history, 1941–1974. *Criminology*. Vol. 13. Issues 2. August 1975.fq. 123-169.

Newman, D.J., dhe Anderson P.R.(1990). Introduction to Criminal Justice, New York,

Oaks California: Sage Publications

OBSH (1957). Expert comitee on addiction- producing drugs. Technical Report series. No. 116. Geneva.

Petrovic, M. (1972). *Vrednosti i etiologija delikvencije*. Beograd: IKSI.

Plut, D. Popadic, D. (2007). *Reagovanje decw i odraslih na skolsko nasilje* .

Pridemore WA.(2002). Social problems and patterns of juve-nile delinquency in transitional Russia. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 39:187–213.

Qahili, R. (2013). *Filozofia*.Tetovë.

QKL (2016) *Pranimet e të miturve recidivista gjatë viteve* (Të dhëna të përfutuara nga komunikimi me e-mail).

QSHRTT, (2004). *Sjelljet delinkuente*. Supplement.Vol 3, 27-28.

RIINVEST. (2005). *RAPORT 2004*. Prishtinë: RIINVEST.

Robert, M. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Glencoe.

Rot, N. (1977). *Osnovni socijalne psihologije -socializacija*. Beograd.

Rubington, E. S. dhe Weinberg, M. S. (2007). *Deviance: The Interactionist Perspective*, (10th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Scott, B. (2008). *Juvenil Delinquency*. Oxford.

- Sebald, H. (1997). *Adolescence. A social psychological analysis*. 4th edition. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Sellin Thorsten, J. (1935). Culture conflict and crime, *American Journal of Sociology*. Vol. 44. Nr. 1 (Jul. 1938). Fq. 97-103.
- Selmani, B. (2010). *Patologjia sociale dhe personaliteti*. Shkup.
- Shaw, C.T., dhe McKay, H.D.(1931). *Report and Causes of Crime*, vol.2, Washington, DC: U.S Government Printing Office.
- Sheproviq, Z. (1981). *Kriminologjia i socijalna patologjia*. Zagreb.
- Sokoli, L., (2011) *Metodat e kërkimit*. Tiranë.
- Stojanoski, N., Gjurovska M., Matevski Z. (2004). *Sociologjia*. Shkup.
- Sulejmanov, Z. Stojanoski, N. (2002). *Socijalna patologjia*. Shkup.
- Sumner, W. G. (1906). *Folkways: a Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*. Boston, MA: Ginn.
- Tarifa, F. (2013). *Shkencat e shoqërisë -sociologjia si disiplinë integruese për studimin e jetës shoqërore*. Tiranë. ASHASH.
- Terrio, S. (2003)You'll Get Your Day in Court: Judging Delinquent Youth at the Paris Palace of Justice. *Political and legend anthropology review*. November. DOI: 10.1525/pol.2003.26.2.136.
- Thomas, W. I.& Znaniecki, F. (1918). *The Polish Peasant in Europe and America: Monograph of an Immigrant Group*.

Titzmann, P. F., Silbereisen, R. K., & Mesch, G. (2014). Minor delinquency and immigration: A longitudinal study among male adolescents. *Developmental Psychology*, 50(1), 271-282, doi:10.1037/a0032666.

Tompson E.U., Binam E.Xh.(2014). Delikuenca e të miturve-Qasja sociologjike,Ars Lamina Shkup.

Tonovski, Gj. (1981). *Sociology*. Worth Inc, New York.

U.S Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, (2003).Child Delinquency, Bulletin Series.

UNDP(2002), Raporti i zhvillimit njerëzor, Kosova 2002, Prishtinë

UNICEF (2008) *Drejtësia për të Mitur: Krimi te të Miturit dhe Praktika e Drejtësisë për të Mitur në Kosovë*, , Prishtinë.

UNICEF (2010). *The state of the world children*. UNICEF.

World Bank (2005). *Report 2004*. World Bank.

Witkin, G., Tharp, M., Schrof, J. M., Toch, T, and Scattarella, C.,(1998) “Again”. *US News and Report*, 1 korrik 1998: 16-18.

Yin, K.Robert (2009). *Case study research: Design and Methods*, 4th edition. Thousand

WEBLIOGRAFIA

Hasani, A. (2014) Të rinjtë dhe delinkuenca në Kosovë. <http://www.ekonomia-ks.com/>, marrë më 09.10.2016.

<http://www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/recidivist>, marrë më 01.09.2015.

<http://www.ekonomia-ks.com>, marrë më 09.10.2016.

http://www.kosovopolic.com/repository/docs/2._Dhuna_ne_mes_te_bashkemoshatareve_dhe_delinkuence_e_te_miturve.pdf, marrë më, 05 Korrik 2015.

<http://www.md-ks.net/>, marrë më 21.08.2016.

<https://www.nij.gov/topics/corrections/recidivism/Pages/welcome.aspx>, marrë më 10.01.2017

Kryqi i Kuq i Kosovës (2015) <http://redcross-ks.org/>, marrë më 02.02.2016

PK (2014), Vjetori i Policisë së Kosovës. Mbrojtësi. 4/2014
http://www.kosovopolic.com/repository/docs/shqip_IX_4.pdf, marrë më 12.02.2017.

ZQM (2013). Treguesit e drejtësisë për fëmijë. Prishtinë https://zqm.rks-gov.net/Portals/0/Docs/femijet/Treguesit%20e%20drejtesise%20per%20femije_shqip_press.pdf, marrë më, 12.02.2017.